

LA IDEA DE NACIÓ
EN EL PENSAMENT POLÍTIC CATALÀ
(1939-1979)

Tesi doctoral de Josep M. Colomé Calsina.
Dirigida pel catedràtic de Teoria de l'Estat
Dr. Josep A. González Casanova.

Facultat de Ciències Econòmiques
Universitat de Barcelona
Desembre de 1983

<u>Presentació</u>	1
I.- <u>INTRODUCCIÓ</u>	12
. Nació i Estat	13
. La idea de nació en el pensament polític català fins el 1939	24
II.- <u>LA POSTGUERRA</u>	37
. L'espanyolisme franquista	38
. El catalanisme republicà	69
. El catalanisme regionalista	126
. Final d'una època	178
III.- <u>CAP A UNA ALTRA IDEA DE CATALUNYA I D'ESPANYA</u>	186
. La nova historiografia	191
. Els altres catalans	214
. Les altres Catalunyes	245
IV.- <u>L'ÈPOCA DEL FRANQUISME TARDÀ</u>	264
. La crisi de l'espanyolisme franquista	265
. El catalanisme catòlic	269
. El catalanisme independentista	290
. El catalanisme marxista	313
V.- <u>EL PROJECTE POLÍTIC NACIONAL EN LA CONSTITUCIÓ DE 1978 I L'ESTATUT DE 1979</u>	384
VI.- <u>CONCLUSIONS</u>	405
<u>Notes</u>	424
<u>Bibliografia consultada</u>	503

Presentació

"Entre las varias cosas buenas que se pueden extraer de una situación de crisis, de cambio de perspectiva, está la posibilidad de restaurar el estudio de las ideas sobre una base histórica."

Manuel Sacristán (1979).

L'objectiu d'aquest treball, modest i ambiciós alhora, és presentar, convenientment ordenada i lleument criticada, una selecció de textos polítics sobre la idea de nació produïts a Catalunya entre 1939 i 1979.

S'entendrà per idea de nació, lato sensu, les diverses accepcions dels mots nació, nacionalitat, pàtria, poble, país, i d'altres usats en la literatura política, sovint sense clares distincions entre ells. Lògicament, es prestarà també una atenció destacada a la idea d'Estat, estretament vinculada històricament a la idea de nació, això com a les diverses formes d'organització política: unitària, federal, autonòmica, confederal, proposades en uns o altres projectes polítics nacionals.

El treball se situa, doncs, en el terreny de les idees, i no en el de les estructures ni en el dels moviments o dels partits nacionals. Aquests aspectes han estat tinguts en compte per a l'ordenació general de les grans tendències de pensament, sempre inevitablement vinculades a moviments reals, però s'esmenten únicament com a referències de context. De fet, tota idea de nació no pot menys que basar-se d'una manera més o menys deformada, i segons diferents influències doctrinals que caldrà estudiar en cada cas, en elements de la realitat nacional, recurrent a una selecció més o menys instrumental d'aquests. Per això la història de la idea de nació també informa sobre el devenir de la realitat nacional. Però ella mateixa conforma un nivell de realitat, relativament autònom, que requereix estudis específics en el marc d'una història "total".

Si alguna tesi es pot deduir dels materials aquí presentats és que la idea de nació catalana, i en certa mesura el mateix catalanisme, ha sorgit, ha perviscut i ha reaparegut històricament, amb diverses formulacions i projectes, com una reacció de recerca d'alternativa davant l'encassa capacitat de la idea dominant de nació o pàtria espanyola, o simplement d'Espanya, d'obtenir un ampli consens social.

El nacionalisme espanyolista, la versió dominant del qual ha tingut un caràcter pronunciadament místic, castellanista i assimilista, ha estat l'expressió ideològica d'un llarg i lent intent, en gran part frustrat, de construir un Estat espanyol unitari, iniciat amb la unió monàrquica de fa cinc-cents anys, i particularment de la dominació d'uns aparells estatals centralistes, uniformistes i autoritaris consolidats en els darrers cent cinquanta anys. La feblesa històrica relativa de la idea dominant d'Espanya ha estat, doncs, un indicador, entre altres, de la feblesa de l'Estat espanyol. Aquesta feblesa no va mesurada en el sentit que els aparells estatals existents hagin tingut poca força coercitiva, ja que, com és ben sabut, han exercit sovint una notable violència, sinó en el sentit de la seva escassa capacitat de regular la convivència social i de donar un mínim de cohesió a la plural i fortament contradictòria societat espanyola, i particularment d'articular-hi la societat catalana, així com en el del seu reduït marge d'iniciativa exterior respecte d'altres Estats, condicionada per aquella feblesa interior. La feblesa de l'Estat pot ser percebuda en la limitada legitimitat que li ha estat reconeguda, en dilatats períodes històrics, per amplis sectors populars.

Aquesta feblesa ideològica i política no és sinó una de les manifestacions més definitòries de la minsa capacitat d'hegemonia social de les classes dominants espanyoles. D'aquí que hagin hagut de recórrer tan sovint a formes de dominació basades en una violència manifesta i d'aquí també l'èxit obtingut per la idea

de "les dues Espanyes". Particularment feble ha estat, en determinades èpoques, l'articulació política dels interessos comuns dels grups hegemònics de les classes dominants del centre d'Espanya i dels sectors burguesos amb més influència social a Catalunya i, per tant, també ha estat particularment feble la capacitat hegemònica d'aquelles classes dominants sobre el conjunt de la societat catalana.

A partir del sentiment de fracàs davant el lent intent de construcció d'un Estat i d'una nació espanyols moderns, el catalanisme s'ha proposat la ràpida construcció d'una nació catalana alternativa. Per aconseguir-ho, ha recolzat sovint en la idealització d'un passat històric català, afirmat en alguns casos com una nació medieval que caldria retrobar, ha posat l'èmfasi en determinats elements objectius diferencials, com la llengua pròpia, i ha mitificat alguns comportaments col·lectius per tal de tipificar un "caràcter nacional" català contraposat al "caràcter castellà". De la inicial reacció de resistència a una nació espanyola en construcció s'ha passat, doncs, a una proposta alternativa de construcció d'una nació catalana. La dimensió política que ha acompanyat aquesta idea de nació catalana s'ha concretat en un projecte propi d'Estat, alternatiu a l'Estat espanyol existent: bé un Estat català o molt majoritàriament un nou Estat espanyol en el si del qual es poguessin expressar lliurement les contradiccions específiques de la societat catalana. El ventall de fórmules polítiques ha anat des d'una descentralització (o una concentració d'àmbit català de competències descentralitzades provincialment) a un Estat espanyol autonòmic o federal, fins a una Confederació d'Estats. Així com en el nacionalisme basc ha tendit a predominar històricament la seva inicial matriu independentista, present fins i tot entre els elements ideològics de les tendències favorables a un pacte unilateral amb l'Estat espanyol, en canvi, en el catalanisme, que ha comptat des dels seus orígens amb una marcada inspiració federalista, les propostes d'un Estat català independent han estat

sempre molt minoritàries i gairebé ~~no~~^{no} han sorgit sinó com a reacció exasperada en moments de frustració d'intents de construcció o reforma federal o autonòmica de l'Estat espanyol, i així i tot comportant en molts casos la perspectiva d'una possible confederació amb altres Estats peninsulars.

Durant el període franquista que aquí estudiarem, el centralisme uniformista i autoritari dels aparells estatals espanyols i el caràcter assimilista de la idea dominant d'Espanya foren particularment accentuats, de tal manera que l'afirmació catalanista va acompanyar, amb major o menor intensitat, totes les manifestacions d'oposició democràtica al règim franquista sorgides a Catalunya. Però alhora el marc estatal unitari existent, d'àmbit espanyol, va enquadrar un intens procés d'industrialització, creixement econòmic i transformacions socials, que alterà de manera molt important la configuració de les diferències estructurals en el conjunt del seu àmbit territorial i que contribuï també a incrementar la pluralitat ètnica i lingüístico-cultural de la població del territori català.

A la sortida del franquisme, el nou intent de construcció d'un Estat espanyol organitzat de forma democràtica i capaç de comptar amb un ampli consens social, va tenir, doncs, entre els seus condicionaments històrics principals una forta consciència de personalitat col·lectiva diferenciada d'amplis sectors de la societat catalana (així com d'altres sectors de la societat basca), expressada en una voluntat d'autonomia política, i al mateix temps, l'existència d'uns lligams objectius d'unitat espanyola superiors als que, en altres èpoques històriques, havien resultat insuficients per portar a terme diverses temptatives de construir un Estat espanyol modern.

La persistència d'una visió essencialista de Catalunya ha actuat com a senyal d'identitat de grup, en base a una selecció parcial d'elements de la realitat històrica i social. Però la

idea política de nació catalana ha actuat també, en determinats processos històrics, com un instrument ideològic del projecte de construcció d'una nova unitat civil de la població del territori català, sobre la base de la seva pluralitat natural i lingüístico-cultural; al mateix temps, ha constituït un important punt de suport per dissenyar un nou model d'Estat espanyol que, pel fet de basar-se en un sistema d'autonomies polítiques de base territorial i per l'estructura fortament descentralitzada de les seves competències administratives, hauria de permetre un millor control democràtic de les formes estatals de poder i de dominació; i finalment, ha estat en la base d'algunes propostes d'elaboració d'una nova idea de nació espanyola, plural i oberta, diferent de la visió mística de l'espanyolisme castellanista i assimilista tradicional.

. . .

En la presentació dels textos de les pàgines següents, que són citats amb profusió, es dóna prioritat, lògicament, a les qüestions més directament vinculades al desenvolupament de la idea nacional: selecció dels elements constitutius de la nació, jerarquia i relacions entre ells que se'ls atribueix, projecte polític per a Catalunya i relació amb Espanya, sempre que aquestes qüestions no ocupin un lloc merament circumstancial en el conjunt de l'obra estudiada i indicant també, si ha semblat pertinent, el paper que desempenyen en el conjunt del pensament de l'autor. S'han cercat les inspiracions doctrinals, explícites o no, de les idees exposades i les tradicions de pensament de què els autors es reclamen o que de fet continuen, a vegades sense reivindicar-les del tot obertament.

Cal remarcar, per tant, que la selecció d'autors i obres que es presenta, i la seva ordenació, no és la que correspondria

a una història de conjunt del pensament polític català del període, ni encara menys a una història de les ciències socials. La importància, gran o aparentment petita, atribuïda a alguns autors s'explica únicament per les seves elaboracions escrites expressament referides a la idea nacional amb una intenció directament política.

S'ha considerat que eren obres de pensament les que inclouen desenvolupaments raonats d'idees, amb voluntat d'articular una exposició coherent de diversos aspectes d'una qüestió o de qüestions diverses íntimament relacionades. S'han exclòs, en canvi, declaracions de propaganda o merament enunciatives d'individus, partits i plataformes polítiques, orientades principalment a prendre posició en conjuntures concretes o a promoure una acció política immediata, així com manuals amb finalitats primordialment informatives o textos de divulgació basats en la reproducció sumària d'una selecció de textos d'altres autors. No es trobarà, per tant, en les pàgines següents, tant un rastreig minuciós de la difusió d'unes idees o de l'ús d'uns mots, com la localització i anàlisi de la seva conceptualització i una atenció preferent als autors que hi han introduït canvis i hi han fet més aportacions.

S'ha deixat parlar força els textos mateixos. L'abundància de cites -que tal vegada pot proporcionar al treball una certa amenitat- no pretén sinó mostrar les idees bàsiques dels diferents corrents polítics en les pròpies paraules dels autors, comentant-les just per extraure'n les conclusions que els documents per sí sols proposen.

La major part dels textos presentats estan continguts en llibres. Però l'estat actual, encara incipient, de l'estudi del període franquista, i la dispersió de moltes fonts documentals, han obligat a recollir també articles de pensament polític apareguts en publicacions periòdiques que encara no havien estat compilats, així com documents editats clandestinament (ciclostilats i fins i tot mecanografiats).

Només ocasionalment es donen algunes indicacions sobre la difusió dels escrits estudiats i sobre la vulgarització de les idees que hi són presentades, idees que poden inspirar símbols o representacions col·lectives que esdevenen veritables forces socials, o que són elles mateixes reelaboracions sofisticades d'aquests. Malgrat la indubtable importància històrica d'aquesta relació entre pensament polític i conviccions i creences populars, que constituïria l'objecte específic d'altres estudis sobre moviments polítics o sobre mentalitats socials, aquí només s'hi ha pogut aludir en petita mesura, intentant que fos suficient per justificar la selecció dels textos i per situar-los en un ambient històric més ampli.

A les lògiques i sabudes dificultats per aïllar el pensament polític del pensament històric, econòmic, filosòfic, religiós, literari, etc. en el si d'una societat d'un període històric determinat, s'han afegit en el nostre cas les originades per l'especial circumstància del període franquista, en el transcurs del qual prohibicions i restriccions de tota mena dificultaven notablement la comunicació i fins i tot l'elaboració d'idees polítiques incompatibles o hostils amb les que avalaven l'ordenació política imperant. Per aquestes raons, s'han inclòs alguns textos i autors de remarcable influència política que potser, des d'un punt de vista formal, es podrien considerar més pròpiament pertanyents als camps historiogràfic i en algú cas econòmic o d'altres disciplines. En l'anàlisi d'aquestes s'han cercat no tant les reconstruccions factuais o documentals que han portat a terme com les idees polítiques que guiaven les seves investigacions i interpretacions i els projectes polítics que en dedufen explícitament. Ha semblat, en canvi, més forçat cercar un eix directament polític en obres de caràcter expressament literari, sense perill greu de deformar-ne la seva significació general, que caldria abordar des de categories d'anàlisi pertanyents a altres disciplines. S'han inclòs, en canvi, en alguns casos,

brevíssims comentaris sobre algunes característiques literàries dels textos polítics estudiats que podien ajudar a clarificar influències rebudes i estils d'argumentació utilitzats.

Sempre que ha estat possible -i ho ha estat gairebé en tots els casos- s'ha donat prioritat a les edicions originals, citant-les en la llengua que utilitzaven (català, castellà, i en algun cas francès), i, en els casos que hi ha hagut reedicions amb revisions o canvis en el text, se n'han indicat els principals i s'ha intentat situar-los cronològicament en un context, tant social i polític com intel·lectual, que pogués ajudar a explicar-los.

El moment inicial del període estudiat no sembla requerir una llarga justificació: 1939 va representar, amb el final de la guerra civil iniciada quasi tres anys abans, el violent acabament de l'experiència d'autonomia política de Catalunya en el marc de la República espanyola, així com l'inici d'un intent d'assimilació forçosa per part del franquisme, que semblen definir suficientment les característiques d'homogeneïtat d'un nou període històric. En el cas dels franquistes, s'han inclòs alguns textos escrits entre 1936 i 1939, compilats a la postguerra, perquè s'ha entès que anticipaven el que escriurien, sense solució de continuïtat, en anys posteriors. El moment final, 1979, correspon a l'aprovació d'un nou Estatut d'autonomia per a Catalunya en el marc d'una monarquia parlamentària, que va representar la cancel·lació, si més no als nivells jurídic i institucional, de l'unitarisme centralista estatal vigent els quaranta anys anteriors.

Dintre dels quaranta anys que van de 1939 a 1979, ha semblat justificat distingir dues etapes que pivoten aproximadament entorn dels anys 1953-1954, moment que coincideix amb el reconeixement internacional del règim franquista i amb el tancament del cicle econòmic fortament depressiu de la postguerra, així com amb la crisi de la política republicana a l'exili. En la primera etapa, els principals corrents de pensament, les influències doctrinals

més incisives, i fins i tot la majoria dels autors, són en gran part els mateixos que en els anys immediatament anteriors a 1939. Les seves elaboracions, realitzades en àrees properes al poder franquista, a l'exili republicà, o en una difícil tercera posició entre aquests dos bàndols, estan condicionades sobretot pel seu aliniament en el conflicte bèl·lic de 1936-1939 i pel balanç crític que fan del procés històric que hi havia desembocat. En la segona etapa, en canvi, que coincideix amb uns anys de notables canvis econòmics i socials, té lloc l'obertura de noves problemàtiques i de nous camps d'estudi, i els replantejaments polítics van acompanyats de noves influències doctrinals i de l'aparició d'una nova generació intel·lectual, que en gran part ha estat la que ha protagonitzat la vida pública a la sortida del franquisme. Aquesta periodització permet situar els textos en el seu context i comprendre millor les constants i les variacions entre ells. Una subdivisió cronològica més permenoritzada, així com una aplicació més rígida d'aquests talls cronològics, que en algun cas hauria provocat fins i tot artificioses subdivisions d'obres d'un mateix autor, haurien estat difícils de mantenir. Això és degut a que en un terreny com el de la història de les idees, la correspondència de les interpretacions amb la realitat i dels projectes amb l'acció no és instantània sinó que es realitza a través d'enrevessades mediacions i no sempre les reflexions apareixen en una successió ordenada idèntica a la dels estímuls socials, polítics i intel·lectuals sobre la base dels quals han sorgit, sinó que el pensament pot prendre una certa unitat interna, relativament autònoma de les conjuntures canviants.

Cal advertir també sobre els límits de les indicacions que es donen en el treball a propòsit de les relacions entre els textos i les classes i grups socials amb els quals estan, objectivament o subjectivament, vinculats. Cal tenir en compte que les posicions polítiques i ideològiques sempre es defineixen en

marcs d'institucionalització d'uns determinats grups socials, ja siguin l'exercici del poder des de les institucions de l'Estat, entitats econòmiques o culturals privades, partits polítics clandestins, medis universitaris, o ambients intel·lectuals formats entorn de revistes o editorials. Aquests agrupaments han estat presents en l'estructuració d'uns grans corrents de pensament, cada un d'ells plural, que permet subratllar les afinitats i les divergències entre els diversos autors. En el període de postguerra, el criteri decisiu ha estat la posició presa respecte als dos bàndols de la guerra civil, inclosa l'esmentada tercera posició entre ells, mentre que en el període del franquisme tardà s'han distingit quatre grans complexos d'idees, cada una d'elles amb components d'origen divers. De tota manera, no són escasses les comunicacions entre els diferents corrents i, en tot cas, és el conjunt de tots ells i les seves relacions allò que els dona un sentit objectiu global articulants-los en una unitat que correspon, al seu nivell específic, a la unitat de la realitat històrica.

Una de les raons per les quals els resultats del treball són possiblement desiguals és que ha hagut de patir la manca de suficients monografies. Però la seva modesta intenció ha estat precisament desbrossar camí en el coneixement d'un període en què les restriccions del marc polític no van impedir, i potser fins i tot van estimular indirectament, una molt notable efervescència intel·lectual, i que encara es troba molt poc estudiat. No es pot deixar de tenir en compte, a més, que el treball tracta d'autors que en bona part són vius i encara intervenen activament en la vida intel·lectual, i en alguns casos en l'acció política catalana, fins i tot de manera molt destacada. Aquesta circumstància incrementa l'exigència que el rigor en la documentació i la prudència en l'anàlisi hagin de ser compatibles amb l'enunciació de les hipòtesis a títol provisional, i en tot cas sotmesa a futures reconsideracions segons els resultats de noves

investigacions, probablement d'àmbit més reduït, que es puguin realitzar més endavant. De moment, en les notes i en la bibliografia final s'han inclòs les referències, de diversos gèneres, que han semblat indispensables, i cal dir que en cap cas no s'han citat obres l'interès de les quals no s'hagi pogut comprovar directament.

I.- INTRODUCCIÓ

NACIÓ I ESTAT

Sembla clar que tots els conceptes polítics, per més que vulguin ser formalitzats amb un caràcter pretesament científic, tenen sempre un caràcter històric i mai no manquen d'una profunda dimensió polèmica ni es troben deslligats de la seva utilització ideològica en les tensions polítiques d'una època o d'un moment determinats. Com va dir Pierre Vilar en traçar precisament una panoràmica de la discussió teòrica, aparentment inacabable, sobre la idea de nació, no sempre és possible distingir "entre estudis històrico-sociològics objectius i publicacions obertament inspirades per un corrent ideològic i sentimental". Pocs d'aquests estudis -afegia Vilar- s'alliberen de la desconfiança d'haver estat "obres de circumstància"¹. Un simple agrupament cronològic ens mostraria, efectivament, les inquietuds comunes d'obres que aparentment correspondrien a disciplines i gèneres ben diferents. D'aquí que sempre sigui imprescindible un estudi històric, amb inserció dels textos teòrics i doctrinals en el seu context, per aproximar-nos a una comprensió dels significats dels conceptes polítics.

Aquesta digressió ve a tomb per dir que, malgrat que la historicitat dels conceptes polítics afectarà també els pressupostos d'aquest treball, és inevitable exposar la posició teòrica que hi ha guiat les anàlisis, que s'han volgut el més objectives i el menys reductives possibles, dels documents estudiats.

Cal deixar constància que la present investigació no ha partit d'una presa de posició rígida que anés fent passar pel sedàs els diversos materials d'estudi per tal d'arribar a confirmar una tesi prèviament formulada. Ans al contrari, ha estat una primera fase, potser massa llarga i tot, de recerca de documents i de lectura i ordenació provisionals dels mateixos, amb la qual s'ha obtingut una àmplia i bastant detallada visió de conjunt, la que ha permès situar i delimitar algunes de les ques-

tions més polèmiques entorn de les quals ha girat l'evolució del pensament polític català d'aquests anys. Ha calgut adoptar aleshores uns conceptes teòrics adients, dins del marc de possibilitats que ofereix l'estat actual de desenvolupament de la teoria política, per procedir a l'anàlisi rigorosa i objectiva dels textos. S'ha volgut que aquests conceptes, que són els que finalment han guiat la selecció i presentació dels materials, s'aproximin el màxim a allò que podria ser considerat el marc comú de referència de la major part dels estudiosos i teòrics polítics amb vocació científica d'avui, sempre dintre dels límits d'objectivitat que poden oferir les ciències humanes i socials. La seva legitimació no prové sinó de l'anàlisi de múltiples i variades experiències històriques dels Estats contemporanis, incloses les més recents, i de la major claredat i afinament conceptuals que aquelles anàlisis han permès. Com es podrà comprovar, alguns dels autors estudiats havien fet algunes formulacions que, per la seva major profunditat en el coneixement de la realitat, per la seva millor formació acadèmica o per una intel·ligent intuïció històrica, ja avançaven conclusions que avui formen part d'un patrimoni teòric àmpliament compartit. L'estudi d'aquests autors apareixerà inevitablement com una mena de contrapunt crític de conceptes i definicions, sovint més confusos i rudimentaris, d'altres coetanis seus.

Una preocupació primera ha estat, doncs, la d'evitar, fins on ha estat possible, les confusions entre conceptes i la d'intentar clarificar-les quan s'han observat en els textos. Les confusions possibles són múltiples: entre els conceptes de nació, nacionalitat, pàtria, poble, país, regió, etc., usats moltes vegades quasi bé com a sinònims, amb significats intercanviables o parcialment superposables, o de forma abusiva respecte a les realitats a què es refereixen; entre els conceptes de nació i d'Estat (així com de règim, govern, etc.); i entre unes determinades idees de nació o d'Estat i la realitat total de la nació

o de l'Estat a la qual aquelles idees fan referència. La clari-
ficació d'aquests conceptes desborda de molt les pretensions
d'aquesta introducció, però resulta imprescindible fer algunes
proposicions sobre el tema, encara que sigui d'una manera exces-
sivament esquemàtica i procurant no sortir-se, com hem dit, d'un
camp de postulats generalment acceptats en raó de la base empíri-
ca que es pot aportar per sostenir-los. La justificació del seu
ús s'obtindrà, en tot cas, de la capacitat de facilitar una in-
terpretació coherent dels materials presentats i criticats i,
en última instància, de les possibilitats que el treball propor-
cioni d'aproximar-se a la comprensió, a través de la història de
les idees, del conjunt de la història del període?

Ja entre els conceptes polítics de la Grècia antiga és pos-
sible constatar la distinció entre la terra natal, àmbit de la
ciutat política, i l'etnos, en el sentit d'un poble o una raça
que podia agrupar diverses ciutats. Amb referència a l'època ro-
mana, igualment, se sol assenyalar la distinció entre la minor
patria o patria propria, que es referia al país natal dels avant-
passats, amb les reduïdes dimensions del territori sensorialment
cognoscible per la majoria dels mortals de l'època, i la communis
patria, lligam jurídic-polític entre els pobladors de les terres
de l'Imperi.

Al llarg de tota l'Edat Mitjana, el desmembrament de l'Im-
peri va anar donant lloc a un afebliment dels lligams entre els
pobles i a una creixent consciència de cohesió entre els natu-
rals de les diferents terres. El sentiment de vinculació dels di-
versos pobles s'adquirí a través de la idea de comunitat natural
entre els homes, definida per una mateixa llengua particular,
creixentment diferenciada del llatí universal, d'unes relacions
econòmiques, d'uns costums comuns. En el mot pàtria anà predomi-

nant l'accepció de lloc d'origen i el seu significat tendí a identificar-se amb el d'afecció a una terra. En el mot nació, que anteriorment havia estat usat també amb significats molt diferents, tendí igualment a prevaler aquesta accepció de lloc de procedència o generació, responnent més o menys vagament a l'origen etimològic del mot (natio: nat, natural).

Des de la baixa Edat Mitjana, i amb processos i cronologies molt distints en un o altre lloc, s'anaren configurant noves unitats de convivència humana, d'amplitud superior a aquelles comunitats naturals, definides per l'adhesió a un monarca o poder sobirà, que s'anaren designant també amb el terme de nació. Aquests nous àmbits "nacionals" tampoc no deixaren d'estar en relació amb un univers cada vegada més ampli, especialment arran de les conquestes d'ultramar i el desenvolupament del comerç i dels mitjans de transport. Tot i subsistir l'universalisme cristià de l'Església medieval, la Cristiandat, també la religió fou utilitzada en alguns casos com un element integrador de la unitat d'algunes nacions i com a impulsora del patriotisme.

El creixement de les ciutats, on els homes esdevenien estranys uns als altres, i el desenvolupament del capitalisme, basat en relacions contractuals impersonals, anaren dissolent les velles comunitats naturals i projectant les relacions humanes en àmbits cada vegada més grans.

Des de finals del segle XVIII, i especialment a partir de la Revolució francesa, el concepte de nació experimentà un canvi molt important, vinculat a les reflexions sobre l'Estat com a nou sistema de dominació i organització social basat en un aparell de coerció primordialment jurídic, i sobre la correlativa formació d'una societat civil que, a diferència de l'ordre estamental medieval, era formalment igualitària, si bé de predominí material burgès. Aparegué aleshores un concepte polític de nació, diferent de la idea medieval de nació natural i de la idea absolutista del poder monàrquic sobirà, segons la qual la nació

ja no era sinó la unitat civil de ciutadans que, en exercici sobirà de la seva voluntat col·lectiva constituïen una organització jurídicopolítica anomenada Estat. Els conceptes bàsics de la democràcia: consens social, sobirania popular institucionalitzada a través del sufragi universal en una assemblea legislativa i en l'elecció del govern, etc., acompanyaren aviat aquesta idea política de nació que legitimava la formació, per damunt de les antigues comunitats naturals i en contra del monarca absolutista, d'un nou Estat nacional o Nació-Estat.

Els intents de construcció dels Estats nacionals moderns i de les noves nacions polítiques anaren vinculats als processos de formació de noves àrees de relació econòmico-social desfermats per la revolució industrial, i seguiren camins força diferents en uns i altres casos, segons els predominis i hegemònies socials. La idea política de nació imposa, doncs, una breu disgressió sobre les diferents formes d'Estat.

A França, que sovint fou presa com un model quasi paradigmàtic del procés de construcció d'un Estat nacional, s'havia iniciat ja, amb els monarques absolutistes, una unió federalitzadora d'antics regnes, feudes i senyories medievals en un Estat unitari, el qual constituí el marc d'un impuls capitalista burgès i va aconseguir imposar una unificació lingüística i cultural centralista per damunt de les diversitats d'origen medieval.

A Itàlia, en canvi, fou sobretot una consciència d'unitat cultural i històrica anterior i un impuls burgès perifèric allò que donà lloc a la construcció d'un Estat unitari i d'una consciència nacional moderna. La lluita contra l'universalisme vaticànicista no en fou un dels aspectes menors.

Un altre model alternatiu fou el que s'inspirà en part en l'experiència de la unitat alemanya a través d'una Confederació d'Estats. La confederació era una aliança estable entre Estats

sobirans i independents, formats sobre la base d'antics regnes, de principats i de dominis senyorials d'origen medieval, que no comportava inicialment una cessió de sobirania sinó únicament un pacte, principalment de caràcter econòmic i militar. L'aliança, per la seva pròpia naturalesa, implicava en principi la possibilitat de ser dissolta, és a dir, que qualsevol dels Estats que la subscriuïssin, i que conservava en tot cas la seva personalitat jurídica internacional, es pogués separar de la Confederació.

En realitat, però, les aplicacions d'aquest model de confederació d'Estats, quan han perdurat, han tendit a transformar l'aliança inicial en una unió més profunda, que adopta la forma d'un nou Estat compost, en el qual els Estats pactants deleguen, de comú acord, la seva sobirania originària. Així havia succeït, per exemple, amb la confederació d'antigues colònies britàniques a Nordamèrica, convertida en la nació dels Estats Units, o amb la Confederació Helvètica de cantons d'origen medieval, anomenada Suïssa, i fou el que acabà succeïnt en el cas d'Alemanya mateix. El nou Estat federal o Federació adquireix aleshores una personalitat jurídica internacional. La delegació de sobirania per part dels Estats que es federen no implica pròpiament, des d'un punt de vista rigorós, que es configuri una sobirania compartida entre els Estats federats i la Federació, sinó únicament un repartiment de competències de caràcter legislatiu, executiu i judicial. El pacte o acord jurídic que ha constituït l'Estat federal, plasmat en el text de la Constitució, sol ser garantit per una segona cambra, de representació territorial, amb l'objectiu d'impedir reformes constitucionals que alteressin la distribució de competències entre l'Estat federal i els Estats federats.

En altres casos, l'ascens capitalista burgès, realitzat en un marc polític on perviuen antigues formes imperials molt controlades per l'aristocràcia, no va superar formes de domini in-

estable d'un grup nacionalment diferenciat sobre altres, com succeí, per exemple, a la Rússia zarista, a Austria-Hongria, o, amb particularitats pròpies, a Gran Bretanya mateix.

Des de mitjans del segle XIX, una idea de nació basada sobretot en la raça i en la terra, fou ^{a més} un element central de moviments conservadors i contrarrevolucionaris. L'imperialisme de les grans Nacions-Estat alimentà també un nacionalisme agressiu i expansionista que estaria present en el feixisme i en el nazisme com a nacionalismes xovinistes i autoritaris.

^{D'aquí que} arran de la Primera guerra mundial, alguns grups nacionals no hegemònics de confederacions imperials fessin seves noves formulacions del concepte de sobirania, com a principi de les nacionalitats o com a dret d'autodeterminació de les nacions. Així, Finlàndia, Polònia, Txecoslovàquia, Hongria, Irlanda, països plurilingües en més d'un cas, crearen nous Estats independents. Per la seva banda, Ucraïna, Bielorrússia, Armènia, etc., exerciren el dret d'autodeterminació per tal d'establir primer aliances bilaterals amb Rússia, de caràcter econòmic i militar, i d'incorporar-se després a la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, com a nou Estat federal que pretenia, a més, combatre les diferències de poder econòmic entre els ciutadans.

A partir de la Segona guerra mundial, i de l'extensió del reconeixement, per part dels Aliats, del dret d'autodeterminació a les colònies extraeuropees van aparèixer ^{tambe} noves nacions ascendents. Es va donar el cas que en alguns països d'antigues cultures, com la Índia, la independència política formal va anar acompanyada de la seva inserció en una estratègia neocolonialista de l'antiga metròpoli, articulada en aquest cas a través de la Commonwealth. I en canvi, hi ha hagut casos en què noves nacions polítiques, a vegades fins i tot en marcs artificialment delimitats per l'antic domini colonial damunt d'una pluralitat tribal, com succeeix sovint a l'Àfrica, han lluitat

més decididament per la seva independència econòmica enfront de les velles i noves potències imperialistes.

Mentrestant, a Europa el model d'Estat federal ha esdevingut, amb el temps, no sols un resultat possible d'un procés històric centrípet iniciat en una confederació d'estats, sinó també una fórmula d'organització estatal aplicable a altres processos en els quals no s'hagués aconseguit consolidar un Estat nacional unitari. En aquests casos, l'Estat federal pot crear-se a través d'un procés centrífug, descentralitzador, que tendeix a conciliar la forma de l'Estat amb la pluralitat lingüística, cultural o ètnica pervivent o amb nous processos de diferenciació socio-cultural. L'aplicació d'aquesta fórmula pot permetre que el poder estatal de l'Estat unitari es difongui en el territori de diverses regions i doni lloc a la constitució de nous àmbits d'autonomia política més reduïts que el de l'Estat, organitzats segons una distribució de competències que pot aproximar-se de fet a la d'alguns Estats federals sorgits d'una antiga confederació d'estats. L'experiència iniciada a Itàlia en la Segona postguerra mundial aniria en aquesta direcció. El federalisme centrípet, "des de baix", com al segle XIX, i federalisme centrífug, "des de dalt", en la segona meitat del XX, podrien tendir doncs a convergir en un mateix tipus d'organització estatal, tot i que en un marc de majors vinculacions econòmiques i de superior intervencionisme de l'Estat.

Cal distingir, en tot cas, un procés federal democratitzador que afecta a tota l'organització d'un Estat, d'altres fórmules d'organització del poder en Estats unitaris suscitàdes pel gran creixement dels aparells administratius públics moderns. Així, la descentralització administrativa no redueix el poder de decisió política del centre, si bé comporta un poder autònom de decisió executiva. La desconcentració de serveis, per la seva banda, no comporta ni tan sols una minva del poder de decisió executiva central. A vegades pot donar-se fins i tot el cas d'un

procés de distribució de poders des del centre d'aparències federals, que en realitat no delegui sinó competències excepcionals o poc rellevants i que de fet institucionalitzi una descentralització uniforme i restringida amb un gran poder central.

Paral·lelament al procés d'internacionalització de les relacions econòmiques, a l'augment de la força destructiva i del caràcter general de les guerres entre Estats, i a altres factors d'increment de la interdependència mundial, han aparegut noves formes de cooperació militar o econòmica entre Estats en àmbits més amplis que en qualsevol època històrica anterior. En el camp de la cooperació militar, es tracta d'aliances de caràcter confederal (és a dir, tècnicament sense minva de sobirania dels Estats), com l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord o el Pacte de Varsòvia, si bé a la pràctica s'ha aplicat també en alguns casos el concepte de sobirania limitada, confessat o no. En el camp econòmic, s'han format organitzacions interestatals, com les Comunitats Econòmiques Europees, del si de les quals han sorgit fins a tot organismes de caràcter federal, amb delegació de competències i constitució de noves institucions de tipus estatal que compten amb competències legislatives, executives i judicials.

Obviament, seria erroni creure que tots aquests processos de construcció d'Estats i d'aliances entre Estats han comportat anàlogues conformacions de nacions, com si qualsevol procés d'organització d'uns aparells estatals fés realitat la creació d'una consciència de solidaritat de grup entre els habitants del territori corresponent. Sigui quina sigui la forma de govern i l'articulació entre institucions adoptada, tot Estat, pel fet que el conjunt dels seus aparells compon un sistema de dominació, requereix una certa "distància" de la societat: Estat i nació no es troben pas mai del tot confesos.

Però tampoc no seria correcte creure que les nacions existeixen imperturbablement al marge dels Estats i prescindint de les formes d'organització que prenen aquests. En realitat, la nació moderna és sobretot, a diferència de les nacions medievals, una societat organitzada estatalment: l'Estat esdevé la seva principal estructura, la que l'organitza i li dona cohesió.

Un objecte de la investigació històrica hauria de ser precisament les peculiaritats que en cada cas específic tenen les relacions entre l'Estat i la societat nacional. L'estabilitat aconseguida per un Estat nacional podrà ser mesurada pel grau de legitimitat que li sigui reconegut pels membres de la societat corresponent, per la seva "consciència nacional". Aquesta consciència, naturalment, dependrà en gran part del grau d'integració social real assolit, ja sigui per equiparació o per un determinat grau d'homogeneïtat interior, per la capacitat estatal de regular els conflictes socials mantenint una situació d'un cert equilibri de forces, o bé pel seu paper de domini exterior o de bel.ligerància davant d'altres Estats. Així, doncs, el grau d'adhesió a un projecte nacional revelarà la capacitat d'hegemonia social (que no és incompatible amb formes de coerció) dels grups dominants en una societat en un moment determinat.

Hem vist, per tant, que el concepte de nació ha estat vinculat històricament, amb significats variables, a processos econòmics i socials i a formes d'organització política promoguts per uns o altres grups socials en diferents èpoques. Sobre la base d'uns fonaments materials, les expressions ideològiques, més o menys autònomes, de la nació, han permès interpretar i promoure la defensa de diversos interessos, finalitats i projectes, tot i que han acostumat a ser manipulades i instrumentalitzades en nom d'interessos i voluntats presumesament "generals". D'aquí que siguin pertinents les distincions entre les diferents idees de nació, així com ^{entre} les inspiracions ideològiques d'unes i

altres: liberal, tradicionalista, marxista, feixista, etc., ^{entre} entre els seus diversos agents socials, i les diverses fórmules jurídico-polítiques en què s'han projectat: unitarisme, confederalisme, federalisme, autonomisme, etc., distincions que guiaran l'ordenació dels materials en els capítols que venen a continuació.

LA IDEA DE NACIÓ EN EL PENSAMENT POLÍTIC CATALÀ FINS EL 1939

"Som els millors!"

Salvador Espriu.

Des de finals del segle XV, una monarquia absolutista va unir les diferents corones medievals de la península ibèrica en un marc estatal unitari que semblava prefigurar una unitat nacional. Des d'aleshores, com ha dit Pierre Vilar, "l'expressió política del sentiment de grup dels catalans" va dependre en gran part de "les decepcions, les pors o les esperances que els inspirà la política espanyola"¹.

El segle XVIII, d'assentament de la monarquia borbònica, un cop suprimides formalment les ja gairebé inoperants institucions catalanes medievals i de prosperitat econòmica general, donà als catalans més motiu d'esperances que de pors. Fou, en paraules del mateix Vilar, "l'oportunitat per a la unitat espanyola"².

En la guerra contra Napoleó, mentre els liberals reunits a Cadis, inclosos els catalans, utilitzaven sobretot el mot nació, referit a Espanya, vinculant-lo al projecte d'Estat que estaven elaborant, encara a Catalunya "nació no forma part del vocabulari de la resistència popular espontània". "Pàtria domina sobre nació d'una manera aclaparadora i no té cap contingut polític precís (potser ni territorial)", observa Vilar. En la mentalitat de la majoria dels catalans, la pàtria continuava essent com en l'edat Mitjana, allò immediat, l'afecció sentimental, irracional, a la terra, al nom, a la llengua popular, als avantpassats, als costums tradicionals, i tant podia abastar la ciutat o el poble com Catalunya, Espanya i potser Europa i tot. La nació, que els liberals vinculaven ja a la idea revolucionària i democràtica de sobirania contra el monarca absolutista i a un Estat amb garanties jurídiques de les llibertats, continuava estant encara per crear.³

Aquest fou, sobretot, el projecte -i el fracàs- del segle XIX.

Sembla clar que els burgesos industrials catalans que aspiraven a la conquesta del mercat espanyol pensaven en Espanya com a nació (econòmica), com ho testimonien, per exemple, els adjectius amb què batejaren les seves principals organitzacions econòmico-corporatives: Foment de la Producció Nacional, Foment del Treball Nacional. Però la industrialització catalana, no acompanyada d'un procés anàleg en el conjunt d'Espanya, va representar el "fracàs d'una "arrencada" nacional espanyola". A finals de segle, malgrat la unificació monetària i fiscal, "Espanya, com a "nació", en el sentit del segle XIX, nació-mercat, nació agrupada al voltant d'una burgesia, haurà fracassat".⁴

Els industrials proteccionistes catalans s'anaren decantant, conseqüentment, cap a una major atenció a la defensa dels seus interessos regionals. Un periodista conservador, Joan Marné Flaquer, en recolliria alguns al·legats al llibre El Regionalismo (1887), on utilitzaria un esquema naturalista i biològicista de nació per presentar la imatge d'una Espanya composta d'òrgans regionals diversos que eren els que, segons ell, calia potenciar.⁵

Paral·lelament, en el terreny cultural, l'obra La pàtria d'Aribau va iniciar simbòlicament una "Renaixença" catalana d'inspiració romàntica (més germànica que francesa), que va comportar una revifalla de la concepció medieval, tradicional, de pàtria i de nació, aplicada a Catalunya. Es va desenvolupar aleshores un patriotisme lingüístic català, l'elogi i el conreu dels costums tradicionals, l'evocació historicista de les glòries medievals. El poeta Rubió Ors va propugnar la independència literària catalana. El filòsof Llorens Barba, influït per l'idealisme germànic i per la filosofia escocesa del sentit comú, va teoritzar un "esperit nacional" català que identificà amb el Seny. El jurista Duran i Bas, seguidor de l'escola històrica

del Dret, va promoure la reivindicació dels costums jurídics catalans tradicionals.⁶

Però el moviment no fou sols econòmic i cultural, sinó també polític. Els aparells estatals centralistes, mancats d'una unitat de base, no foren capaços d'exercir sinó formes de dominació oligàrquiques, amb continus intervencionismes eclesiàstic i militar. Davant la debilitat de l'Estat central, Catalunya tendí, de nou, a organitzar-se pel seu compte. Dels moviments populars catalans, principalment urbans, sorgiren propostes tendents a crear un nou Estat català, vist com un pilar federatiu d'un nou Estat espanyol i d'una nova Nació espanyola. Aquests moviments també eren en part una continuació, en la nova situació històrica, d'altres moviments de resistència contra l'absolutisme monàrquic de segles anteriors i contribuïren a enfortir la memòria popular de fets com la guerra dels Segadors i la guerra de Successió.

El principal teoritzador d'aquest corrent federalista fou el jurista i polític Francesc Pi Margall, especialment al llibre Las nacionalidades (1876). Pi, format en el racionalisme il·lustrat i progressista d'origen francès, predicà un liberalisme radical i un reformisme social proper al socialisme "utòpic" de la seva època. El seu punt de partida era l'home, la seva fórmula el pacte, el seu horitzó llunyà la federació universal. El federalisme "del hombre ve salir, por espontáneo y natural desarrollo, es decir, por pactos -va escriure-, la familia, el pueblo, la provincia, la nación, los grupos de naciones". Els federals feren així mateix una clara condemna del colonialisme i proposaren "la substitució de la guerra per la pau, de les armes per la raó i el dret" (1894).

Pi va utilitzar inicialment els termes "províncies" i "pobles" per referir-se a formacions històriques d'origen medieval com Catalunya, de les quals n'arribava a comptabilitzar fins a quinze en el territori de la monarquia espanyola. El seu projec-

te mirava a la construcció d'una nació espanyola basada en un Estat democràtic i federal. "El pacto es la base de las naciones", que "no tienen ni pueden tener otra base nacional que el libre consentimiento de los grupos que las forman", "los pueblos deben ser dueños de sí mismos", deia també. En canvi, no creia que la llengua, les fronteres naturals, la història passada o la raça poguessin ser "un principio para determinar la formación ni la reorganización de los pueblos". Pi pensava que la nació espanyola "ha de ser una federación de pueblos libres y autónomos, unidos por un ideal de emancipación común, o, por el contrario, expirará devorada por el Estado unitario!"⁷

El 1873, la primera República espanyola havia intentat portar a la pràctica, sota la presidència de Pi Margall, el projecte federal. Ja l'havia prefigurat i anomenat pacte de Tortosa entre els republicans federals catalans, valencians, balears i aragonesos, que en certa manera s'inspirava en l'antiga Corona d'Aragó. El març de 1873 s'intentà proclamar a Barcelona l'Estat català dins la República federal espanyola. Però finalment allò que s'instaurà efectivament fou una República federal des del centre, "des de dalt", general i igualitària, temptativa que fracassà a causa de les febles bases socials del moviment fora de Catalunya i de la perifèria mediterrània, reflex en gran part dels desequilibris estructurals de la península.

Uns anys després, els congressos catalans del Partit Federal reafirmaren el programa d'un Estat Català dintre la Federació espanyola (1877) i de construcció política d'"una gran nación que, como España, es un conjunto de nacionalidades", terme aquest darrer utilitzat innovadorament (1883). Pi Margall va escriure també que, amb poder polític propi, les províncies i pobles esdevindrien, "por decirlo así, una nación de segundo grado". Però el moviment obrer, que havia estat una de les bases socials de suport del projecte federal, ja se n'havia anat allunyant força, decebut. I durant molts anys, la idea federal fou conside-

rada en els medis obrers, més que com un projecte d'Estat, com una via cap a una societat sense Estat.

Una part del moviment federal es replegà centrant-se a Catalunya, en una línia que Valentí Almirall teoritzà a Lo catalanisme (1886). Almirall va utilitzar la fórmula de "particularisme" per justificar el reconeixement de les desigualtats de desenvolupament dels diversos pobles d'Espanya, fou un dels primers en intentar definir un "caràcter català" contraposat al "caràcter castellà", i propugnà la formació de partits polítics d'àmbit català. Era partidari d'un liberalisme assuaujat, anglòfil, si bé no va deixar de recordar la inspiració en les idees de la Revolució francesa dels orígens del moviment que ell va anomenar "catalanisme". Va formular de nou el projecte federal d'una "associació d'Estats" que permetés "convertir l'Estat simple i unificat que forma la nació espanyola, en un Estat compost o federació d'Estats". Però el propòsit continuava mancat de bases socials suficients. I els intents tardans d'Almirall d'aproximar-se a alguns grups burgesos no feien sinó manifestar una esperança que els plantejaments d'aquests poguessin començar a canviar.⁸

Paral·lelament, el bisbe Josep Torras Bages intentava adaptar el patriotisme català tradicional, rural i d'una religiositat integrista, manifestat sobretot en les guerres carlines, als nous condicionaments d'una societat ja notablement industrial i urbana. Amb la seva obra La tradició catalana (1892), Torras se situava dins d'una onada tradicionalista general a Europa, explícitament antagònica al liberalisme sorgit de la Revolució. Per ell, "pàtria i tradició són una mateixa cosa", i en aquesta tradició la religió hi era un component fonamental. "Catalunya i Església són dues coses que és impossible separar"; si a Catalunya "algú volgués renegar de l'Església, no dubti que al mateix temps hauria de renegar de la pàtria" -afirmà. Podem dir, doncs, amb la salvetat que Torras parlava més de pàtria i de terra que de nació catalana, que la seva construcció doctrinal fou una ver-

sió particular de "nacionalcatolicisme", en la mesura que inclogué la religió com un element constitutiu de la pàtria catalana. Socialment, el bisbe feia una abrandada defensa de l'ordre de l'Antic règim, basat en la família rural, la propietat agrària, la llengua i la moral cristiana. I políticament, tradicionalisme volia dir representació orgànica i rebuig del sufragi universal dels liberals.⁹

Aquesta contraposició fou també explicitada en el llibre del jurista Lluís Duran Ventosa Regionalisme i federalisme (1905), favorable, des d'una posició conservadora, a l'organització regional, i contrari a la idea liberal de federació.¹⁰

El jurista i polític Enric Prat de la Riba recollí a primers del segle XX els principals elements ideològics del regionalisme econòmic burgès i del tradicionalisme païral, de la teoria de l'esperit nacional d'origen alemany i del pensament contrarrevolucionari i conservador francès, en una codificació nacionalista que obtingué un gran ascendent. Davant la crisi de la consciència nacional espanyola, clamorosament manifestada arran de 1898, Prat, autor del llibre La nacionalitat catalana (1906) sublimà el patriotisme català tradicional i la impotència catalana davant l'Estat en un nacionalisme català, naturalista i essencialista, que venia a substituir el llargament decebedor projecte d'un nacionalisme espanyol modern. L'Espanya de Prat ja no era una nació, sinó únicament un Estat, "entitat artificial". En canvi Catalunya era designada, amb notables fluctuacions terminològiques i conceptuals, com a pàtria lingüístico-cultural i tradicional, com a nacionalitat històrica, i a més, també com a nació, en el sentit d'una entitat "natural, necessària, anterior i superior a la voluntat dels homes, que no poden desfer-la ni mudar-la", "una llarga cadena de generacions unides per la llengua i la tradició catalanes, que venen succeint-se en el temps que, avui, ocupem nosaltres". Totes les facetes de la catalanitat venen inspirades, segons Prat, per uns orígens òmnics ("la raça")

i per un esperit nacional, manifestats en l'art, en el dret, en els costums, i especialment en la llengua, que s'imposaven per damunt de tot.

Tèdricament, Prat de la Riba recordava el principi de les nacionalitats: "a cada Nació un Estat". Deia aspirar a que l'aplicació d'aquest principi a la península permetés la "constituïció de l'Estat d'Estats, de l'Estat compost o Federació d'Estats Nacionals". "Conseqüència de tota la doctrina aquí exposada -re-capitulava-, és la reivindicació d'un Estat català, en unió federativa amb els Estats de les altres nacionalitats d'Espanya". Però, a diferència del federalisme pimargallià, que, sobre la base del reconeixement de la voluntat col·lectiva com a element determinant, preveia la possibilitat d'organització d'uns quinze Estats peninsulars, federats, el naturalisme de Prat tendia a identificar les nacionalitats d'Espanya amb les llengües i en proposava, dones, quatre. El seu objectiu era "refer l'Estat espanyol sobre les seves bases naturals".

Inspirant-se en el pangermanisme i en la "Greater Britannia", Prat propugnà el disseny pancatalanista d'una "Greater Catalonia" que inclogués "València i Mallorca, el Principat i el Rosselló", i albirà fins i tot un imperialisme català colonialista, competitiu amb les principals potències europees del moment.

Però a la pràctica, va promoure intents molt possibilistes, negociats unilateralment amb el poder central, per tal d'obtenir alguna fórmula institucional basada en la descentralització de serveis que permetés simplement el respecte i el desenvolupament d'una nacionalitat natural catalana entesa sobretot com un fet lingüístic i cultural.

El nacionalisme codificat per Prat, pretesament interclassista, anava acompanyat de plantejaments favorables al sufragi orgànic i corporatiu, a l'estil medieval, i d'un notable conservadorisme social. Es regué constantment entre una incitació agrària i rural i una altra industrial i urbana, sense que la primera desaparegués mai del tot. Però el fet és que l'activitat,

pragmàtica, de la Lliga regionalista, sobretot a través de la Diputació de Barcelona i de la Mancomunitat de Catalunya, afavorí el desenvolupament d'una consciència "nacional" catalana en diversos grups socials. Així, a primers del segle XX, la nació catalana va esdevenir un fet de realitat en la mesura que la idea i l'ideal nacionals es convertiren en un projecte i una acció col·lectius.¹¹

S'havia passat, doncs, al llarg d'un segle, del projecte d'Espanya com a nació en un Estat unitari, al projecte d'Espanya com a nació en un Estat federal, que comportà l'afirmació de Catalunya com a nacionalitat i com a base d'un Estat federat, i posteriorment a l'afirmació de Catalunya com a nació contraposada a una Espanya considerada simplement com a Estat. Però el projecte de Catalunya com a nació no va poder deixar de reflectir tampoc les febleses internes i les contradiccions socials que, en gran part, ja havien fet fracassar els diversos projectes d'Espanya com a nació.

Davant l'ascens del republicanisme i del moviment obrer, la burgesia catalana preferí oblidar el somni nacionalista i acollir-se a la protecció real dels aparells repressius de l'Estat espanyol autoritari i centralista existent. En el terreny doctrinal, destacats dirigents de la Lliga regionalista emprangueren aviat la revisió de les tesis nacionalistes de Prat de la Riba. Així, el polític i home de negocis Francesc Cambó proposaria a Per la concòrdia (1933) un nou ideal iberista i intentaria l'acord amb diversos grups conservadors en un nou partit d'àmbit espanyol.¹² L'historiador Ferran Valls Taberner rebutjaria explícitament la denominació de nacionalista català i accentuaria els components conservadors de la seva ideologia.¹³

Fou arran de la Primera guerra mundial, amb la influència de la Revolució russa i de l'enfonsament dels imperis de l'Europa central, fets que difongueren de nou el principi de les nacionalitats i la idea del dret d'autodeterminació de les nacions,

que reprengué la idea de Catalunya com a nació, ara entroncada amb el vell projecte polític federal espanyolista, així com amb el liberalisme democràtic i amb el socialisme i el comunisme.

En el camp liberal, el periodista Antoni Rovira Virgili, autor d'El nacionalisme (1916) i de Nacionalisme i federalisme (1917), redefiní la nació catalana contraposant a la "teoria biològica basada en els fets naturals" de Prat de la Riba una nova aplicació de "la teoria política basada en la voluntat humana" de Pi Margall. "El principal element constitutiu d'una nacionalitat es troba en la consciència que hom té de pertànyer a aquesta nacionalitat -afirmà tot seguint el liberal italià Mancini-, en la voluntat dels qui la constitueixen". Per damunt dels elements naturals: terra, llengua, origen, "basta que un poble se senti nació perquè ho sigui. Sentint-s'ho, ho és", concloué. Alhora, però, Rovira desenvolupà com a historiador una teoria d'una nació sense subjecte, segons la idea romàntica d'un esperit nacional abstracte, deslligat de les diverses i oposades forces socials.

Rovira formulà de nou la proposta d'un Estat català autònom dins l'Estat espanyol federal o Federació espanyola. Calia, per aconseguir-la, encoratjar els moviments corresponents de la resta de la península. Però, a diferència del federalisme igualitari que s'havia intentat imposar des del centre, des de "dalt", durant la primera República, Rovira suggerí un procés gradual d'autonomia de les diferents regions segons la voluntat col·lectivament expressada per cada una d'elles, partint sobretot de les quatre nacionalitats naturals i lingüístiques.¹⁴

La dictadura de Primo de Rivera, i la consegüent oclusió de l'experiència de la Mancomunitat i de les expectatives autonòmiques, provocà, temporalment, una radicalització d'un sector del nacionalisme català. L'Assemblea de La Habana de 1928 defensà formalment la separació de Catalunya i la Confederació voluntària amb els altres pobles d'Espanya. Un dels seus màxims inspi-

radors, l'ex-coronel Francesc Macià, fundador primer del partit Estat Català i després d'Esquerra Republicana de Catalunya, va proclamar a Barcelona, el 14 d'abril de 1931, una "República catalana, com Estat integrant de la Federació Ibèrica". Però va acceptar, uns dies després, el camí més modest d'un govern autònom provisional que, paradoxalment, va prendre el nom, medieval, de Generalitat.

El projecte d'Estatut aprovat pels parlamentaris catalans el 1931, partint del "dret que té Catalunya, com a poble, a l'autodeterminació", declarà: "Catalunya és un Estat autònom dintre la República espanyola". Però la Constitució aprovada uns mesos més tard descartà l'aplicació general d'aquesta fórmula federal i definí la República espanyola com un "Estat integral compatible amb l'autonomia dels municipis i regions". Com a conseqüència, i segons l'Estatut definitivament aprovat el 1932, "Catalunya es constitueix en regió autònoma, dins de l'Estat espanyol", l'única que ho feu, en realitat, fins el 1936.¹⁵

Macià cercava una àmplia base social, popular i obrera, per al seu moviment, i el proposà obertament a "tots els catalans -els de sang, els de llengua, els de naixença, els de resiliència-". La condició nacional era així deslligada del lloc de naixement, de la terra d'origen i de la llengua utilitzada, i es concretava sobretot en l'adhesió a un projecte polític: "Considerem, també, catalans -volem remarcar-ho- tots aquells que, residint a la nostra terra, conviuen amb nosaltres i se senten compenetrats amb els nostres anhels i ideals", digué Macià.¹⁶ El seu successor a la presidència de la Generalitat, l'advocat laboralista Lluís Companys, va intentar, el 1934, recolzar-se en un aixecament obrer per passar a una nova fase amb un "Estat català de la República federal espanyola".

Paral·lelament, la idea de nació catalana havia estat reformulada també des de l'internacionalisme obrer, socialista o anarquista, desvinculant-la expressament del nacionalisme i pro-

porcionant de nou un subjecte social al projecte federal espanyol.

Ja l'enginyer Rafael Campalans havia intentat conciliar socialisme i federalisme, davant l'unitarisme centralista prevalent en medis dirigents del Partit Socialista Obrer Espanyol.¹⁷

Però fou sobretot el mestre d'escola Andreu Nin, concideixent directe de l'experiència de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, qui divulgà les principals elaboracions marxistes sobre la qüestió nacional a Els moviments d'emancipació nacional (1938). Seguint Stalin, Nin va escriure que "la nació es caracteritza per l'existència de relacions econòmiques capitalistes determinades, de comunitat de territori, d'idioma i de cultura. Cadascun d'aquests factors, considerat isoladament, no basta per a definir la nació: cal l'existència de tots quatre". D'acord amb aquesta definició -deia Nin-, "Catalunya és incubtablement una nació". La principal orientació política del marxisme en aquesta qüestió era el dret dels pobles a disposar dels seus destins, o dret d'autodeterminació de les nacions. En una perspectiva federal i de transformació social, la reconeixença d'aquest dret disminueix els perills de disgregació i afirma la solidaritat indispensable entre els treballadors de les diverses nacions que integren l'Estat", asseverava Nin.¹⁸

El també mestre d'escola Joaquim Maurín, autor de La revolución española. De la monarquía absoluta a la revolución socialista (1932) i d'Hacia la segunda revolución (1936), va analitzar la trajectòria del moviment nacional català des de primers del segle XX en les seves fases d'hegemonia burgesa i petit-burgesa i en propugnà una tercera fase, un relleu proletari. Maurín utilitzà un concepte de nació que la identificava amb "la classe que històricamente está destinada a tomar el poder" i amb "las fuerzas productivas que pugnan por una nueva estructuración de las relaciones de producción". Segons ell, vistos els desequilibris estructurals d'Espanya, és al "proletariado catalán a quien la

historia ha confiado la gran responsabilidad de ser el agente de más importancia en la transformación social de España" i, per tant, "Cataluña tiene que ser el motor de la liberación ibérica, el faro espiritual de las naciones oprimidas". La construcció de l'Estat continuava essent l'element determinant, i la perspectiva era que "muerto el Estado semifeudal opresor, las nacionalidades ibéricas formarán una Unión de Repúblicas Socialistas".¹⁹

Del Bloc Obrer i Camperol de 1931 al Partit Obrer d'Unificació Marxista de 1935 i al Partit Socialista Unificat de Catalunya de 1936, es repetí un mateix programa nacional, federal i socialista, concretat en la consigna: República Socialista Catalana dins la Unió de Repúbliques Socialistes d'Ibèria.²⁰

L'internacionalisme anarquista avançà en una direcció en bona part convergent. El municipalisme ruralista teoritzat per Federico Urales a Los municipios libres (1932) fou reviscat per Diego Abad de Santillán a El organismo económico de la revolución (1936), on defensà "una economía socializada, dirigida, planeada, como se quiera decir", i afirmà: "ningún régimen económico y político respetará tanto la vida regional como el que nosotros proponemos", "es en esta estructuración donde se harán efectivos los estatutos autónomos pedidos en vano al gobierno capitalista".²¹

Frederica Montseny demanava la primavera de 1936 "una República federal, amb autonomia de les regions, federades entre sí, constituint la Federació de Repúbliques Socialistes d'Ibèria. Díc de Repúbliques Socialistes -afegia- perquè estimo inseparable ja el principi socialista de la concepció democràtica del federalisme".²²

Uns mesos més tard, la revolució social va permetre donar un nou pas endavant des de l'autonomia catalana cap a la federació espanyola. Davant les dificultats del govern de la República d'assumir algunes de les seves competències a causa de la

crisi bèl.lica, la Generalitat va haver de fer-se càrrec d'algunes atribucions que no li eren reconegudes en l'Estatut de 1932. Al mateix temps, fou aprovat l'Estatut d'Autonomia d'Euskadi i es va posar en marxa el procés autonòmic a Galícia. Una publicació oficial, L'obra normativa de la Generalitat (1937), n'aixecà acta: "La mitjana autonomia estatutària de Catalunya ha pres l'abast d'una autonomia federativa. I la República d'avui, per fets geogràfics, socials i polítics, esdevé una república federal".²³

Però l'aixecament militar al qual la revolució havia fet front, posava de manifest que els desequilibris territorials i socials d'Espanya continuaven impeding l'estructuració global i la consolidació d'aquell projecte d'Estat democràtic, federal, social. L'espanyolisme autoritari i unitarista de les velles classes dominants, recolzades en els vells aparells estatals centralistes, tornava a imposar-se, aquest cop amb una insuportada violència. I la Catalunya autònoma, nacional, de vocació federal espanyola, en seria una de les víctimes més destacades.

II. - LA POSTGUERRA

L'ESPANYOLISME FRANQUISTA

L'ocupació de Catalunya per les tropes franquistes el 1939 estigué ja presidida per un missatge ideològic que seria reiterat i desenvolupat durant una llarga postguerra: l'exaltació de la idea tradicional d'Espanya, el combat contra el "separatisme" català, al qual era reduït retòricament tot el catalanisme, i la voluntat d'assimilació de Catalunya per una idea castellana i centralista d'Espanya.¹

Tot i que el bàndol franquista es presentà com el bàndol "nacional", se l'et difongué més la idea d'Espanya i la idea de pàtria, en el sentit d'una adhesió sentimental i irracional a uns valors tradicionals i a un càrdill, que la idea de nació, més vinculada històricament i doctrinalment al concepte de sobirania i al d'Estat modern. Ja en les mateixes proclames de l'ocupació de Barcelona el 1939 es pot observar que els crícks més repetits foren, de molt, "¡Viva España!" i "¡Arriba España!", acompanyats sempre de "¡Viva Franco!" i sovint de "¡Viva Cataluña Española!". Hi abundaren també les referències a la pàtria i al patriotisme, però foren molt escasses, i quasi mai substantives, les al·lusions a la nació espanyola.²

La idea d'Espanya difosa pel franquisme a Catalunya en la primera postguerra es basava principalment en tres elements ideològics constitutius: la idea del destí històric imperial, propi del falangisme; el nacional-catolicisme promogut per la jerarquia eclesiàstica; i el tradicionalisme espanyol, amb un component de tradicionalisme espanyolista català. La idea de nació catalana, assumida pel liberalisme i pel marxisme, en fou la principal contraposició dialèctica, sovint identificant-la amb els orígens romàntics d'aquella elaboració doctrinal.

La xenofòbia tradicional del pensament reaccionari espanyol donà lloc a una voluminosa publicística que manifestava una virulenta fòbia antimarxista, antimaçònica (i, en menor mesura, antifueva).³

Però també en els primers moments de la postguerra hi hagué alguns intents, contrastants aleshores amb l'aclaparadora retòrica falangista imperial i nacionalcatòlica del moment, d'incorporar a la simbologia oficial alguns elements de la imagerie tradicional, païral i catòlica, catalana.⁴

El falangisme: la unitat de destí

El principal portaveu del falangisme a Catalunya fou, durant uns anys, la revista "Destino", nascuda el 1937 a Burgos com a òrgan dels falangistes catalans passats al bàndol franquista. El mateix nom de la revista, inspirat en la idea d'unitat de destí d'Espanya, i el subtítol "Política de unidad", resultaven prou significatius!¹

"Destino" es definí des dels seus primers números com a "catalán y furiosamente anticatalanista". Considerava que la deserció del catalanisme per part de la burgesia, que n'era "su alma y núcleo vivo", arran de l'alçament de 1936, equivalia a la "muerte del catalanismo", moviment que reduïa, per tant, al seu component regionalista i conservador. "Destino" es proposava dur a terme, consegüentment, una labor de propaganda espanyolista, adreçada fonamentalment a la burgesia catalana, "una inteligente educación nacional [que] colmará el vacío y la inseguridad que la muerte del error catalanista dejó en el corazón de nuestra burguesía".²

El seu director, Ignasi Agustí, situava l'origen del catalanisme en el romanticisme i hi oposava l'universalisme imperialista i totalitari que havia fet seu el falangisme. La seva idea d'Espanya com a unitat de destí, basada en els escrits de José Antonio Primo de Rivera, responia a una concepció mística i providencialista de la història. Però no s'estava de subratllar la importància que creia que calia atorgar al component burgès català del bloc de poder franquista i, en aquesta línia, reivindi-

cava també la tradició de pensament d'un conservador com Balmes, que havia proposat una aliança estable entre la burgesia industrial catalana i l'oligarquia agrària castellano-andalusa, ja a primers del segle XIX. L'obra novel·lística d'Agustí, d'àmplia difusió, inclouria tot un homenatge de classe, conservador, a la trajectòria històrica d'una burgesia, com la catalana, que havia desembocat en el seu pas al bàndol franquista durant la guerra civil de 1936-39.³

En un recull d'articles publicats a "Destino" durant la guerra, Un siglo de Cataluña (1940), Agustí expressava la seva consciència de grup generacional que volia liquidar el passat catalanista, romàntic i liberal, de la trajectòria burgesa anterior. Ja a la presentació del llibre Agustí assenyala: "La articulación de fondo de todos los trabajos era patente en el propósito de desentrañar, apunte tras apunte, la posición exacta de una "nueva generación", salida a la luz con la guerra, de juventudes liquidadoras en Catalunya del fenómeno romántico y liberal, a la que nos sentimos ilimitadamente vinculados". Afegia també: "Explícita o tácitamente, los capítulos que siguen como en tropel postulan, desordenada pero férvidamente, por la liquidación lógica y rigurosa de este siglo de Cataluña"⁴

Agustí vinculava el nacionalisme romàntic liberal a l'època de la burgesia industrial i del capitalisme competitiu, i el caracteritzava com un moviment de caràcter fonamentalment urbà amb tendències democràtiques. Hi oposava el totalitarisme universalista, no mancat d'una certa inspiració ruralista i tradicional. Deia així: "Las capitales, burocráticas y bohemias, de la democracia, nacen con este concepto nacionalista de la Nación hacia dentro; nacen con la economía liberal, aunque sean anteriores a ella; con el capitalismo; y con ellas nace la decadencia precipitada de Occidente, hasta los límites que la aparición de lo totalitario, de lo universal, señala; decadencia de Occidente, cuando las naciones pierden su natural raíz, y la

civilización se aguanta desde las capitales, desde las rotativas y el bosque de chimeneas. Como consecuencia, la concepción liberal del mundo construye artificialmente, inventa naciones alrededor de capitales". D'altra banda, "vuelve, con el sentido histórico, el sentido campesino, elemental, como informador de los destinos universales".⁵

Per Agustí, la influència del romanticisme liberal en la Renaixença catalana del segle XIX explicava que aquest moviment hagués esdevingut contrari a la idea d'Espanya, entesa com a unitat de destí. "Conscientemente o inconscientemente, el renacimiento sin meta que emprendía uno de los componentes de la Unidad de Destino que es España, en ausencia de los demás, conducía a la negación del propio destino de España. A la anulación de España". La contraposició se situava, doncs, entre "la acción romántica -liberalismo- y la reacción antiromántica -totalidad, universalidad", portadors de conceptes mútuament excloents de nació catalana i de nació espanyola.⁶

Per Agustí, "el concepto de Unidad de Destino, llevado a pulso a la ideología de las juventudes de España por José Antonio, es la única explicación satisfactoria y auténticamente revolucionaria que surge en la hora en que España se debatía buscando la fórmula de su permanencia".⁷

El destí, segons aquesta concepció, interpretada per Agustí, creava una nació com a comunitat històrica i cultural, i d'ella en podia quedar exclosa una part dels habitants d'un territori i una part del territori mateix. Apareixia, doncs, la idea de l'enemic interior com a agent de l'anti-Espanya. I d'altra banda, l'Estat, sublimació de la nació, havia de ser regit, lògicament, per aquells que s'identifiquessin amb el destí nacional, excloent-ne els altres. El Cabdill, comparat a un monarca absolutista, era l'encarnació de la nació i havia de ser per tant, un Cap de l'Estat amb un màxim de poders. Al contrari de la idea liberal de la sobirania nacional a través de l'exercici

democràtic del poder per part del poble, aquesta concepció mística conduïa a un poder personal que guiava la nació, a través de l'Estat, segons el destí històric d'aquella, de caràcter providencial.

Així, tot referint-se als espanyols del bàndol republicà durant la guerra civil, Agustí en negava la seva condició de membres de la nació espanyola, i exclouïa de la nació fins i tot la part del territori encara no ocupada per les forces "nacionals": "Todas las vertientes de España, absolutamente todas, han confluído en las huestes de Franco. Una nación es entera -y se debe exigir sin amaños- cuando es así. ¿O daríamos beligerancia a la cuadrilla de gángsters por haber conseguido parapetarse en una casa? La Nación -como la justicia- es, sólo en parte, un concepto físico; pero esencialmente lo físico en la nación: es representativo de la comunidad cultural, histórica y de destino. Que no se vaya a decir, por unas cotas y unos elementos geográficos, que ellos [els republicans] son España también. Nosotros no somos el arma contra la geografía, sino el alma de España que retorna"⁸

A diferència del nacionalsocialisme alemany, la idea d'Espanya del falangisme no es podia basar en una entitat racial, biològica, sinó en una vocació (o destí) imperial. "La raza hispánica -observava Agustí- se determina en virtud de la proyección centrífuga de una cultura, es una manera de colocarse ante el mundo. Esta común misión ata más a España con su misma esencia, que la uniformidad de sus características étnicas".

Però, anàlogament al racisme hitlerià, el destí imperial era també un criteri de definició d'una anti-Espanya, la qual calia eliminar. En paraules del director de "Destino": "Esta posición [no racista] que distingue a España de toda otra nación, es más, que la define como a tal, no excluye, sin embargo, una política de limpieza. Llámese a esto, más que a otra cosa, higiene nacional, de la cual Isabel la Católica supo ser ama y maestra.

Higiene, comc entonces, contra los judíos, como ahora contra la masonería -concretava Agustí-; como siempre contra el bacilo disgregador que hurga en casa ajena, con peligro de vida y hacienda nuestras"⁹.

El projecte polític no era més que un Estat governat pels qui s'identifiqessin, o fossin part, amb el destí de la nació, i dirigit pel Cabdill que era l'encarnació mateixa d'aquesta. "La existencia de un Estado español supone la preexistencia de la Nación española" -era el punt de partida, providencialista, d'Agustí. "Y si se quiere nutrir y ordenar aquél de manera española, es preciso que quienes en él se incluyan no sólo sean españoles en virtud de pasaporte, idioma y cotización; sino en virtud de una conciencia completa, que les haga anteponer a toda otra idea, la de Patria y la del Destino que a la Patria incumbe conseguir"¹⁰.

El general Franco era, per designi providencial, el veritable intèrpret del destí de la pàtria. Era, ni més ni menys, "España encarnada en una sola persona", segons Ignasi Agustí. Així, el poble espanyol apareixia com "un pueblo que sube hacia arriba, verticalmente y se concreta, en escala ascendente, en uno solo; uno solo que es síntesis y resumen de calor popular nacional". És podia contemplar, per tant, "España como cuerpo total orgánicamente estructurado y con una cabeza visible y representativa". En paraules del falangista, "la figura del Caudillo es la figura representativa de la Nación misma, no absorbida por el Estado, que es, por el contrario, utilizado por ella como vehículo de enlace". Aquest esquema teòric estava inspirat directament en la concepció del poder d'origen diví dels monarques absolutistes; segons Agustí, la direcció de Franco, "enlaza con el precedente milagroso de nuestros reyes y emperadores Católicos, que entendían Nación y Estado de la misma manera y por ello fueron -y fuimos- grandes". Tota idea de soberania popular, de democràcia, quedava taxativament exclosa: "La delegación [en el Cabdill] es

total y completa, de tal manera que el pueblo no tendrá ya, a partir de este momento, razón de regir su destino, sino por medio de la figura elegida"¹¹.

Al costat d'aquesta ortodoxa glossa de la idea falangista de nació i d'Estat, Agustí cercava, com hem dit, elements que poguessin reforçar la presència del component burgès català en les esferes del poder estatal. Proposava, referint-se a l'"industrial": "Fíemos también en este hombre para las tareas trascendentales de la reconstrucción hispana"¹². I intentava mostrar una tradició catalana espanyolista, en la que aquesta proposta pogués trobar precedents i arguments, atribuint-ne l'oblit a la deformada visió històrica construïda pel catalanisme romànic. Es queixava Agustí: "Para los catalanistas existían cuatro siglos, por lo menos, de la historia de España, que no incumbían a Cataluña; para los catalanistas autonomistas no existía, por ejemplo, el heroísmo de los catalanes de los Bruchos. Gerona no existía para ellos. No existía para ellos la gloria de los catalanes de Marruecos (...). Para los catalanistas no existía la fidelidad de Cataluña a una dinastía española durante siglos enteros. Para los catalanistas no existía un Balma ni un Milá y Fontanals"¹³.

En una conferència titulada explícitament Cataluña entre tradición y revolución (1951), Ignasi Agustí va reiterar l'exposició del que ell considerava un error històric de la burgesia catalana en sumar-se al catalanisme d'inspiració romàntica, ja que aquest, segons Agustí, no podia ser usat com un arma de classe enfront del moviment obrer i acabava fins i tot creant germens revolucionaris que es tornaven contra la pròpia burgesia. Un cop arribats al segle XX, "el catalanismo, originariamente tradicional, historicista y autóctono, tiene que resolver el antagonismo entre el conservadurismo económico que le es sustancial y el sentido reivindicativo de estas masas proletarias. Pero no hay romanticismo exultante capaz de galvanizar para sí

estos dos hechos antagónicos. El nacionalismo catalán iba a ser desbordado", ajudant-hi la feble imbricació de l'Estat espanyol amb la burgesia catalana: "la indefensión, congénita a sus clases dirigentes [de Catalunya]". D'aquí la necessitat de rebutjar el catalanisme i de retrobar la "tradición auténtica", espanyolista, que el franquisme encarnava.¹⁴

Un altre dels fundadors de "Destino" fou Josep M. Fontana Tarrats, iniciador de la Falange a Tarragona i cap dels falangistes catalans a Sant Sebastià durant la guerra civil.

En una detallada crònica documental, titulada Los catalanes en la guerra de España (1931), va explicar les influències doctrinals del falangisme dels anys trenta. Entre els autors d'"enormes preferencias" del seu grup generacional, esmentava els germànics Spengler i Keyserling, pensadors de la decadència occidental amb influència també en el nacionalsocialisme alemany d'entreguerres. Entre els espanyols, alguns membres de la generació del 98, com Unamuno i Maetzu; Ortega y Gasset, que qualificava de "pensador prefalangista" i del qual deia que "estábamos tremendamente influidos por él" tot i retreure-li la seva escassa sensibilitat "filosófica y poética" pel "problema catalán"; i, naturalment, José Antonio Primo de Rivera.¹⁵

Fontana glossà àmpliament la teoria d'Espanya com a unitat de destí original de José Antonio, però tractà de tendir ponts cap al tradicionalisme i cap al conservadorisme català per tal de matisar el ferri centralisme polític impulsat pels falangistes. "Con la doctrina de José Antonio -afirmava- íbamos a continuar la tradición de Balmes, de Prim y de Milà y Fontanals". La seva proposta política no passà, però, d'una tímida descentralització administrativa en els ens locals i provincials.¹⁶

Com Ignasi Agustí, Fontana cercava els orígens del catalanisme en el descontent de la burgesia catalana davant la ineficàcia de l'Estat espanyol del segle XIX. Però considerava que l'error d'aquesta burgesia havia estat el replegar-se en una

plataforma catalana, vista la dificultat d'impulsar una transformació de tot Espanya, ja que aleshores de l'impuls catalanista se n'havien anat apoderant altres classes socials, fins a desembocar en el procés revolucionari de 1936, adreçat contra la mateixa burgesia.

Segons el falangista català, "en el catalanismo alentaban dos razones totalmente respetables y compartibles, o sea: el amor al solar nativo como actitud lógica de los que han nacido allí, y la posición amorosa y crítica frente a una España sin norma ni empresa, perdida entre el chin-chin patriótico y las nostalgias del pasado". "Yo no niego -continuava- que Cataluña pudo, históricamente, haber configurado, en lo político, la total piel de toro ibérico; pero lo cierto es que no lo consiguió en la gran ocasión de la Romanización, ni en la Reconquista, ni en la Monarquía absoluta de los Reyes Católicos, ni en las Repúblicas del último siglo". Fontana al·ludia a condicionaments "raciales y geográficos" i a comportaments col·lectius que explicarien aquest fracàs. Però, afegia, "lo intolerable es que la reacción ante nuestro fracaso o malas posibilidades fuera la exaltación indígena del catalanismo: una actitud de mente infantil ante una dificultad externa".¹⁷

Exposava així el relleu de protagonismes socials que havia succeït a aquesta inicial reacció catalanista: "El catalanismo era un movimiento burgués que empezó en el alto estrato de la Lliga, para terminar en la pequeña burguesía de la Esquerra" i en "un movimiento revolucionario que iba a ser la muerte del separatismo catalán". En altres paraules: "La Lliga, en su tiempo, arrebató la bandera del regionalismo a los tradicionalistas, dirigiéndose un poco al pueblo y esgrimiendo los principios del sufragio democrático y parlamentario. La destruyó por poco tiempo el partido de Acció Catalana, ligeramente izquierdista o progresista. Pero feneció, en seguida, a manos de Esquerra Catalana, cuando ésta usó de la demagogia, el anticlericalismo y un ligero barniz social. La evolución no acaba aquí y el PCUC fue el partido

que alió decididament el catalanisme y el marxisme afiliado a la III Internacional".¹⁸

Fontana fou també autor d'un llibret de divulgació doctrinal titulat, explícitament, Destino y constitución de España (1945).

El reusenc hi feia una àmplia exposició de la doctrina falangista sobre la idea de nació i de pàtria, basant-se fonamentalment en l'Ensayo sobre nacionalismo (1934) de José Antonio Primo de Rivera. Rebutjava la idea romàntica de nació, basada en la terra, la raça, la llengua, i en denunciava el seu origen en la Revolució francesa. Considerava un error intentar combatre el nacionalisme català d'inspiració romàntica amb un nacionalisme espanyol d'anàloga inspiració sentimental, ja que, com havia dit José Antonio, "sentimiento por sentimiento, el más simple [és a dir, el més "natural", el d'àmbit més reduït] puede en todo caso más".¹⁹

Per Fontana hi havia "dos clases de patriotismo: el patriotismo elemental y el patriotismo de empresa o de misión". I aquest segon era el que corresponia a la idea d'Espanya com a "unidad de destino en lo universal", d'inspiració no romàntica sinó "clásica", pròpia dels temps imperials de la monarquia espanyola. Fontana es detingué a precisar la diferència entre la idea de fi, expressió de la voluntat dels homes, i la de destí, de caràcter providencialista. D'una banda, "el fin -como finalidad- es una manifestación de la voluntad", pròpia dels moviments revolucionaris; "el fin es una manifestación intelectual y racionalista". "En cambio, Destino no es cosa de voluntades ni, por tanto, de los hombres; es deseo de Dios y manifestación de sus designios."²⁰

A continuació Fontana intentava precisar les coincidències i les diferències entre la idea falangista d'unitat de destí i la idea de nació del tradicionalisme organicista, de caràcter regionalista, tal com havia estat compilada en el llibret del na-

varrès Jaime del Burgo Comuni6n Tradicionalista. Ideario (1937). Entre falangisme i tradicionalisme hi havia coincidència, segons Fontana, en rebutjar la concepci6n romàntica de nació com a fet de raça i de llengua, i en sostenir la idea d'unitat de religió i d'unitat de destí d'Espanya. Però les diferències residien en què el tradicionalisme creia que el destí d'Espanya s'encarnava en una forma de govern monàrquica, tradicional, cosa que rebutjaven els falangistes, i en el seu programa regionalista, basat en el reconeixement dels drets "naturals" de les regions per la seva història, llengua i costums, i concretat en la proposta de restabliment dels principis forals. Per Fontana, aquesta proposta "tiene un marcado sabor regionalista y aun recuerda la concepci6n federal del Estado"; i aprofitava per blasmar la col·laboraci6n carlina amb el regionalisme català de primers de segle.

L'intent de diàleg doctrinal amb el tradicionalisme regionalista responia, però, a un afany de compensar, des d'una òptica catalana, el centralisme falangista castellà. Segons l'autor, que expressava, més que una realitat, un desig: "ciertas desviaciones torpes aparecidas en Falange hacia un err6neo centralismo uniformista han sido corregidas por la sana actitud del Tradicionalismo, y, en cambio, las complacencias o infiltraciones del nacionalismo catalán o vascongado han sido cortadas por la firme actitud de la Falange y de su unidad de destino".²¹

Fontana proposava, de fet, una f6rmula d'"unidad en la variedad". Contràriament a tota doctrina liberal de divisi6n de poders de l'Estat i de reconeixement de la pluralitat ideol6gica, social i nacional d'Espanya, afirmava la idea d'"unidad de mando, de destino y de pensamiento entre las tierras de Espafia, las clases y los hombres de Espafia". Però, ahora, afirmava que "la variedad es precisamente consubstancial con la doctrina de la unidad de destino", apuntant cap a un reconeixement de les diferències de raça, de llengua i de costums de les terres i els homes d'Espanya. Econ6micament, remarca "la diferenciaci6n entre

interior y periferia". I políticament, proposava distingir entre "unidad y uniformidad".

Fontana feia una crítica del vell Estat centralista per l'es^{ca}ssa vitalitat en què havia deixat els organismes provincials, comarcals i locals: "Tanto las provincias como los partidos judiciales son partes muertas que no tienen otra vida que la que les presta el Órgano central y único viviente. Los municipios son, por la debilidad central y su alejamiento, cotos cerrados donde no entran otras actividades que las puramente locales en sus manifestaciones políticas más mezquinas. He aquí el armatoste del viejo Estado que urge desmontar para dotar a nuestra ágil y viva unidad de España de órganos capaces de fuerza y de fluencia, estableciendo entre centro y periferia una corriente circulatoria que sea el principio activo de España. Y alcanzar aquella "reciprocidad de centro y periferia" que se pedía en el artículo "Unidad de destino" publicado en "Arriba" el día 21 de marzo de 1935".²²

Quant a fórmules concretes de l'estructura de la "constitución de España", Fontana creia que hi cabien des^{de} les propostes tradicionalistes de "resucitar las unidades históricas regionales, hasta un sistema de comarcas naturales". Els límits estaven clars: "contra todo centralismo y contra todo autonomismo".²³

I la seva experiència de governador civil de la postguerra el feia decantar per una reforma de l'Administració de l'Estat i per la potenciació d'organismes provincials, en el marc d'una poc definida descentralització de serveis administratius. Calia, segons ell, "la transformación profunda de las leyes por las cuales se rige la burocracia y cuerpos técnicos estatales y su función espiritual", i "terminar con el centralismo uniformista, dando vida e impulso a las provincias por medios de órganos adecuados de ámbito real".²⁴

Anys més tard, Fontana Tarrats, ja des d'una posició individual força aïllada, prolongaria aquesta reflexió. En el volum Los españoles ante el año 2.000 (1957) va remarcar la incapacitat

històrica de construcció d'una nació i un Estat espanyols moderns, segons l'acceptió de la sobirania popular. "Mientras que otros pueblos -observava-, que además de poseer nacionalidad son una nación, se configuraron frente a algo y con propósito de algo, nosotros nos hemos definido casi pasivamente como "comunidad de destino": hemos debido apoyar y fortalecer nuestra nacionalidad en algo predeterminado e inmutable, providencial". Donats els grans desequilibris estructurals de la península, que en gran part havien frustrat aquell projecte de nació, i vistos els insuficients efectes de l'intent d'unificació forçosa, assimilista, de postguerra, Fontana es remetia a la tradició d'"unidad y equilibrio", entesa com un compromís entre l'Espanya perifèrica, industrial, urbana i europea, i l'Espanya central, agrària, rural i "afroasiàtica", tradició representada, segons ell, pels catalans Balme i Prim i pels mallorquins Cuadrado i Maura.²⁵

En el llibre Abel en tierra de Caín (1968), Fontana intentaria novament una "reconstrucción del concepto de nación". A part de veure-hi "atisbos y rasgos aislados en Donoso, en las generaciones de Menéndez y Pelayo y en la del 98", se centraria de nou en José Antonio Primo de Rivera i en Ortega y Gasset, afegint-hi alguna matisació tradicionalista. Rebutjaria, per tant, la doctrina política de la nació sorgida de la Revolució francesa, i el principi de les nacionalitats elaborat per Mancini i recollit pels catalanistes liberals. De Sièyes a Fichte, desestimaria el concepte romàntic de nació, "europeísta, francoalemán, basado en el particularismo naturalista-rousseauiano". Proposaria, per tant, una idea d'"España como imperio, como comunidad supranacional", amb el destí com factor "extravolitivo", i el concepte de pàtria "entendida y sentida como ejecutora de un gran destino".

Fontana propugnaria un "sistema de unidad y variedad" que tendís a atenuar l'unitarisme exclusivista de la postguerra.

Els anys seixanta, descartaria el centralisme i diria fins i tot que la descentralització administrativa que ell mateix havia propugnat era "escasamente operante y desde luego no puede satisfacer las aspiraciones de las regiones". Continuaria rebutjant, però, el federalisme, que considerava perillós per la manca de "un gran poder y fuerza central cohesionante", i les autonomies generalitzades, que veia com a "sistemas transitorios y precarios, bien para recaer en el centralismo, bien para estreñar separación". Arribaria així, com el falangisme en general, molt a prop d'un camí sense sortida, que intentaria salvar amb propostes pintoresques de distribució territorial dels poders centralistes de l'Estat, que inclouen "repartir la capitalidad de la Nación entre las dos grandes urbes hispánicas -Madrid y Barcelona-", residint-hi per períodes alternatius el cap de l'Estat, "y distribuir muchos Departamentos y grandes órganos y centros administrativos en los focos de las regiones de acusada personalidad."²⁶

El falangisme català va seguir, doncs, la línia doctrinal de José Antonio Primo de Rivera que veia Espanya com una unitat de destí. Aquesta havia recollit alguns elements ideològics de la generació del 98 i d'Ortega y Gasset, així com de la historiografia castellanista sobre l'Espanya medieval i l'Imperi, que presentava amb vocació providencial d'unitat. Però així com en la major part dels falangistes espanyols la idea del paper de Castella com a conformadora d'Espanya, present ja en els antecedents esmentats, havia esdevingut un unitarisme centralista i assimilista, vinculat a un propòsit polític fortament autoritari i dictatorial, entre els falangistes catalans aparegué també una certa reivindicació d'un corrent conservador i tradicionalista, que trobaria els seus orígens llunyans en Balmes, que d'alguna

manera expressava ideològicament la incorporació, en posició subordinada, d'un sector de la burgesia catalana al bloc de poder franquista. Aquesta matisació es concretà, políticament, en tímids intents d'atenuar el centralisme rígid del règim per tal d'obrir escaletxes més àmplies a la participació burgesa catalana en els mecanismes estatals, però en cap moment no posà en qüestió la concepció essencialista de l'Espanya unitària que segons ells calia preservar.

El nacionalcatolicisme

En la postguerra, la reiteració de lemes com "Por Dios y por España", "Por el Imperio hacia Dios", "Caudillo de España por la Gracia de Dios", manifestava l'aliança entre el franquisme i l'Església catòlica expressada en una concepció segons la qual la religió era un factor constitutiu de l'essència d'Espanya!¹

Aquesta concepció nacionalcatòlica fou desenvolupada en gran part per bisbes d'origen català, pertanyents al majoritari sector integrista de l'Església catòlica espanyola.

Enric Pla Deniel fou el primer bisbe espanyol que va prendre posició públicament a favor del Moviment Nacional. El va batejar de "Cruzada" i va obrir les portes del seu palau episcopal de Salamanca a l'estat major de Franco. El 30 de setembre de 1936 va signar la pastoral Las dos ciudades, on intentava justificar doctrinalment aquella posició. El títol feia referència al dualisme agustinianà entre la ciutat terrena i la ciutat celeste, i Pla Deniel creia que, en l'Espanya de 1936, "el comunismo y el anarquismo son la idolatría propia hasta llegar al desprecio, al odio a Dios Nuestro Señor": la ciutat terrena del moment. Recordava els principis doctrinals medievals de l'Església en matèria política, especialment l'origen diví de tota autoritat civil, tot

i que aquesta autoritat trobés les arrels en l'acció constituent de la societat. Aquesta acció constituent incloïa -recordava Pla- la legitimitat d'alguns alçaments, sempre que fossin per defensar el bé comú. Per tant, segons el cardenal, la legitimitat de l'alçament de 1936, i del poder polític a què donés lloc, hauria de venir avalada pel reconeixement del seu origen diví per part de la jerarquia eclesiàstica.

Per Pla Deniel, el bàndol franquista encarnava la voluntat de la Providència. Però no solament això. La lluita per la religió era també la defensa d'"España, racial y auténtica". És a dir, es tractava d'una lluita "por Dios y por España". L'enemic de Déu era alhora l'enemic d'Espanya, estranger, que lluitava al crit de "!Viva Rusia!". Per tant, "la guerra española, más que una guerra civil, es una guerra internacional en suelo español; es una verdadera Cruzada".

Quant al projecte polític, "la Iglesia no quiere una teocracia del gobierno civil de los pueblos, y se inhibe respecto de las formas de gobierno". Advertia Pla Deniel: "No se confunda la confesionalidad con la teocracia". Proposava, doncs, d'establir "la confesionalidad necesaria en la escuela, matrimonio, cementerios, etc.", avalada per un Concordat, però mantenint sempre el dualisme entre la ciutat celeste i la ciutat terrena, és a dir, en termes polítics, la capacitat d'acció de l'Església sense subordinar-se a l'autoritat estatal.²

Més àmplia i sistemàtica fou l'obra escrita del bisbe Isidre Gomà. En els seus textos incloïa una distinció entre la pàtria, el poble-nació i l'Estat. La pàtria era, per Gomà, una entitat espiritual i moral, producte de la llei natural i de la Providència divina, que havia cristallitzat en una unitat de terra, raça, llengua, religió i cultura, formada històricament. L'esperit cristià i l'esperit espanyol s'identificaven, doncs, en una mateixa ànima nacional, vinculada a una civilització i a un ordre social tradicionals. Enfront d'aquesta ànima hi havia

una anti-Espanya, un altre "esperit", anticristià, encarnat històricament en el musulmanisme, el protestantisme, i, recentment, en l'anarquisme i el marxisme. Es tractava, a més, segons Gomà, d'un esperit estranger, no espanyol. La guerra de 1936-1939 podia ser interpretada, d'acord amb aquesta concepció, com una guerra entre Espanya i l'anti-Espanya, enteses com a dos esperits i dues civilitzacions oposats.³

El poble o nació era el suport humà i material, podríem dir, de la pàtria espiritual, a través dels temps. L'Estat, en canvi, no era més que un poder temporal, que havia de ser guiat per l'esperit catòlic de la pàtria cap al destí que li marcava la Providència. Aquesta concepció era compatible amb un moderat regionalisme tradicionalista, entès en base a fets "naturals" que, segons Gomà, l'Estat havia de procurar respectar.

Gomà havia passat, al llarg dels anys trenta, d'una posició tradicionalista, des de la qual havia desenvolupat la idea d'Hispanitat com una creació de l'Espanya catòlica, a una intransigència creixent amb altres corrents catòlics conservadors, més sensibles a la doctrina social de l'Església, que l'havia dut al nacional-catolicisme que identificava, no sols Espanya i religió, sinó tots dos elements amb l'acció política autoritària orientada a instaurar una forma dictatorial de govern de l'Estat.

En la pastoral El caso de España datada a Pamplona el 23 de novembre de 1936, Gomà rebutjà la denominació de guerra civil per al conflicte en curs. Per a Gomà, el cristianisme havia estat "el primer factor de la vida espiritual de nuestro pueblo, el soporte de nuestra historia y la llave única para interpretarla", i en el bàndol franquista hi veia igualment "un espíritu de verdadera cruzada en pro de la religión católica". Per tant "esta cruentísima guerra es, en el fondo, una guerra de principios, de doctrinas, de un concepto de la vida y del hecho social contra otro, de una civilización contra otra. Es la guerra que

sostiene el espíritu cristiano y español contra este otro espíritu, si espíritu puede llamarse, que quisiera fundir todo lo humano, desde las cumbres del pensamiento a la pequeñez del vivir cotidiano, en el molde del materialismo marxista. De una parte -resumía Gomà-, combatientes de toda ideología que representan, parcial o íntegramente, la vieja tradición e historia de España; de otra, un informe conglomerado de combatientes cuyo empeño principal es, más que vencer al enemigo, o, si se quiere, por el triunfo sobre el enemigo, destruir todos los valores de nuestra vieja civilización". L'"alma nacional" espanyola, identificada sobretot amb la tradició cristiana, estava íntegrament en el bàndol franquista o nacionalista, i la guerra era, per tant, "producto del choque con un temperamento forastero, con factores que quisieron lanzarnos del camino de nuestra historia".

Les mateixes idees es troben desenvolupades a La Cuaresma de España, subtitulada explícitament Carta pastoral sobre el sentido cristiano-español de la guerra, de 20 de gener de 1937. L'ideal era "la España una y grande en Dios y por Dios". I l'enemic de Déu era, de nou, l'estranger, heterodox i infidel: "España desempeña un papel providencial en nuestros días: el de salvar la civilización cristiana de la acción destructora y antisocial del marxismo, como otros tiempos la salvó de los horrores de la Media Luna y de la desviación de la Reforma".

Gomà fou el principal redactor de la Carta colectiva del Episcopado español, d'1 de juliol de 1937, que donava suport a l'alçament militar d'un any abans. L'enemic que s'hi assenyalaria era la "revolución comunista", qualificada de "antiespanyola" i "anticristiana", i l'objectiu de l'alçament era "que resurja el espíritu nacional con la pujanza y la libertad cristiana de los tiempos viejos".

Davant el perill que s'estengués la influència ideològica del feixisme italià o del nacionalsocialisme alemany, en els

quals el component religiós hi tenia un pes escàs, els bisbes confiaven "en la prudencia de los hombres de gobierno, que no querrán aceptar moldes extranjeros para la configuración del Estado español futuro, sino que tendrán en cuenta las exigencias de la vida íntima nacional y la trayectoria marcada por los siglos pasados". Per l'episcopat espanyol, la guerra era una "lucha cruenta de un pueblo partido en dos tendencias: la espiritual, del lado de los sublevados, que salió a la defensa del orden, la paz social, la civilización tradicional y la patria, y muy ostensiblemente, en un gran sector, para la defensa de la religión; y de otra parte, la materialista, llámese marxista, comunista o anarquista, que quiso sustituir la vieja civilización de España, con todos sus factores, por la novísima "civilización" de los soviets rusos".

Ja a les acaballes de la guerra, la pastoral de Comà Catolicismo y Patria, de 5 de febrer de 1939, recapitulava conceptes i mirava cap al futur. La pàtria hi era definida com una "associación de orden espiritual y moral que por ley natural y bajo la providencia de Dios se ha formado, bajo la fuerza unitaria de unos mismos lazos, de historia, de cultura, de aspiraciones, de religión y raza, de tierra y lengua". En canvi, el concepte de nació era equiparat al de poble, com a element de permanència de la pàtria al llarg del temps. I "el Estado es el poder público que concreta los elementos de la nación y hace posible la unidad de vida orgánica y la regulación de la marcha de un pueblo a sus destinos". La pàtria, com a societat espiritual i moral, identificada amb el catolicisme, era la que havia de guiar l'acció de l'Estat. Comà tornava a desmarcar-se del nacionalisme estatalista, tot recordant la tradicional doctrina catòlica de defensa dels organismes intermitjos, com la família, i augurava que "no hay más camino para el resurgimiento de la Patria que la restauración de nuestro viejo catolicismo".

El català Comà volia deixar també un espai, encara que re-

duït, per a les regions. I, posant com a exemple la situació de Navarra, "tan española y tan "ella"", amb els furs respectats pel franquisme, escrivia: "El verdadero caso de España sería éste: que dentro de la unidad, intangible y recia, de la gran Patria, se pudieran conservar las características regionales, no para acentuar hechos diferenciales, siempre muy relativos ante la sustantividad del hecho secular que nos plasmó en la unidad política e histórica de España, sino para estrechar, con la aportación del esfuerzo de todos, unos vínculos que nacen de las profundidades de los pueblos íberos y que nos impone el contorno de nuestras tierras y el suave cobijo de nuestro cielo incomparable"⁴.

El tradicionalisme espanyolista

Les referències al tradicionalisme dels falangistes catalans i el medievalisme no absolutista de l'Església catòlica, connectaven amb altres corrents doctrinals de caràcter tradicionalista, en gran part sorgits del catalanisme regionalista de primers de segle.

Un dels seus exponents fou Eduard Aunós, antic militant regionalista que ja havia estat ministre del general Primo de Rivera i que ho tornà a ser amb el general Franco¹.

El pensament d'Aunós se situava en un corrent de tradicionalisme catòlic i monàrquic, amb notable influència del pensament neotradicionalista i nacionalista autoritari francès de primers de segle. Els anys vint, amb la Dictadura de Primo de Rivera, hi incorporà un assaig de corporativisme, relacionat amb alguns aspectes del feixisme italià i del corporativisme catòlic portuguès, i els anys trenta féu desembocar la teoria monàrquica tradicionalista en un elogi del caudillatge, concretat en el suport al general Franco.

Aunós propugnava un universalisme imperialista cristià més elogiós de les monarquies medievals descentralitzades i respectuoses de l'ordre estamental que de les monarquies centralistes i absolutistes de l'Edat moderna. El liberalisme democràtic, sorgit de la Il·lustració setecentista i de la Revolució francesa, i pare del romanticisme i del nacionalisme, era, per Aunós, l'enemic a liquidar. La seva influència al llarg del segle XIX i del primer terç del segle XX era considerada una interferència exòtica, contrària a l'ànima tradicional espanyola, que havia desviat Espanya dels seus destins històrics, providencialment escatits.

En el llibre Cartas al Príncipe (1942), escrit en forma de misives que volien evocar els consells de l'intel·lectual davant el monarca, amb un estil classicitzant i ampulós, inclogué un capítol sobre el concepte de monarquia i la seva evolució històrica.²

Aunós situava la recuperació de l'universalisme clàssic en l'universalisme cristià medieval a través d'un procés que comportava una "esencia particular y foral".

Caracteritzava posteriorment las "monarquías cristianas, después llamadas tradicionales", com un poder d'emanació divina (a través dels iguals que designaven el monarca), hereditari, limitat en les seves prerrogatives per entitats com "familia, mnicipio, comarcas, cofradías, más tarde corporaciones o gremios", i representatiu en el sentit de l'aristòcrata La Tour du Pin (de l'obra del qual Aunós fou traductor i introductor a Espanya): un poder recolzat en consells de representació estamental.³

Aquest model havia estat primer alterat per l'absolutisme renaixentista, i després trencat pel liberalisme. La ruptura de la unitat europea cristiana i imperial per la Reforma protestant havia anat acompanyada de l'enfonsament de l'ordre social feudal i la introducció del capitalisme, i de la vigència del "principio de las nacionalidades". Amb aquest darrer principi polític

s'havia desenvolupat una concepció centralista i absolutista de l'Estat: "las características externas de legislación, idioma, costumbres, tomaron la delantera, y el rey pretendió abarcar en sí mismo, como una unidad de unidades, todas esas desinencias formales, creyéndose capacitado para fundir a todos sus súbditos dentro de normas centralizadoras, con prevailecimiento de aquellos caracteres que imperaban en los territorios donde establecieron su Corte. El Monarca apareció como el único eje de los destinos nacionales, y de él pendían todas las facultades antes desparramadas en profusión de soberanías concordantes".

Malgrat tot, "el absolutismo había respectado las instituciones esenciales del régimen político anterior, si bien privándolas de iniciativa y capacidad vital". En canvi, el liberalisme, teoritzat per l'Enciclopèdia, Rousseau i la Declaració dels Drets de l'Home, n'havia intentat eliminar totes les supervivències. Amb el liberalisme, els poders il·limitats havien passat dels monarques a "las multitudes", segons Aunós.

L'autor situava la reacció antiliberal i favorable a la concepció tradicionalista de la monarquia en els anys de la Primera guerra mundial. "El siglo XIX, liberal y democrático, ha dado paso a otra época en la cual triunfan las ideas de ordenación y jerarquía, reemplazando el Gobierno de las Asambleas, llamadas soberanas, por los principios del Estado nacional". Ja anteriorment, pensadors com De Maistre i De Bonald s'havien enfrontat al liberalisme francès. I amb els neotradicionalistes Taine, Renan i Fustel de Coulanges, s'havia pogut arribar al teòric de la monarquia tradicional Charles Maurras.

Aunós feia grans elogis de Maurras, però li criticava que hagués vinculat el monarquisme al nacionalisme en comptes de fer-ho a la concepció universalista medieval. Segons Aunós, "su tesis maestra [de Maurras], consistente en enlazar la idea monárquica con el principio nacionalista, niega a la Monarquía su valor ecuménico, donde reside una de las más relevantes facetas de

la institució, porque la Monarquía es nacional como tránsito, como adaptación impuesta por las realidades históricas, mas, en su esencia, tiende a la universalidad: "Toda la historia de Europa -asegurava Aunós- podría sintetizarse en la lucha por el Imperio, en la tendencia ininterrumpida hacia la Monarquía universal". Veia la síntesi entre monarquisme i nacionalisme dissenyada pel francès com un propòsit contradictori: "Maurras, si por un lado es el más ilustre adalid del nuevo monarquismo, habiéndole dado su mayor fuerza expresiva y de atracción, por otro lo ha empequeñecido, convirtiéndolo en una institución al servicio del nacionalismo -ese vestigio flagrante de la Revolución y el romanticismo- a cuyo carro ata el gran antirrevolucionario y antirromántico su concepto de la Monarquía".

Aunós parlava amb més simpatia, en canvi, de Maritain i el seu universalisme cristià, i fins i tot de la visió favorable que tenia Chesterton de la monarquia hispànica dels Austries. Citava també l'abate Engelbert, teoritzador medieval de l'imperi cristià, i sobretot La Tour du Pin, defensor de noves monarquies tradicionals.

L'autor identificava aquest model polític amb l'ànima pròpia d'Espanya: era en l'època històrica dels Austries quan havia conegut les seves majors glòries imperials i on havia de trobar inspiració per al futur: "Else fondo histórico de universalismo, que es la razón de ser de la Monarquía española en su período de máximo esplendor, subyacente en todo recto concepto monárquico, ha de ser el arranque de un posible renacimiento del mismo, si a través de él se aspira a lograr la hermandad efectiva entre los pueblos de Occidente." La religió havia de ser, de nou, "el fundamento del Imperio".

Afegia, a més, la necessitat d'una nova política social, inspirada pel corporativisme feixista. Aquesta política hauria de "crear un nuevo orden social capaz de contener los conceptos de jerarquía, de servidumbre para con la colectividad y de uni-

dad de mando, que pueden conducir, como término de una acción tenaz y persistente, hacia las nuevas instituciones políticas"⁴.

En un treball publicat inicialment a la revista falangista "Escorial" (i recollit al llibre Romanticismo y política, 1951), Eduard Aunós va ampliar la seva caracterització crítica del romanticisme que havia acompanyat el nacionalisme contemporani. Amb aquest, s'havien desmoronat les antigues monarquies medievals, i s'havia obert pas a processos revolucionaris, contraris a l'ordre social tradicional. Escrivia Aunós: "Antes del romanticismo, las naciones constituían comunidades de lengua o de origen, integradas en una suprema tarea, que encarnaba en su unidad el Estado imperial o monárquico, y excepcionalmente las soberanías de tipo medieval todavía subsistentes en Suiza, en Italia y otras zonas europeas. A partir de la revolución romántica, que en este como en otros muchos aspectos convalidó la obra de la Reforma, la nación se convierte en concepto exclusivo y totalitario. El nacionalismo, o sea, la desintegración de las grandes unidades europeas en pequeñas comunidades políticas, insolidarias entre sí, es uno de los más catastróficos peligros ofrecidos por esa deformación morbosa, pues entraña la debilitación general del continente europeo y la entrega del mismo a la demagogia política y social"⁵.

En els llibres Itinerario histórico de la España contemporánea (1808-1936) (1940) i España en crisis (1874-1936) (1942), en bona part reedició parcial de l'anterior, Eduard Aunós traçava un esquema del desenvolupament de la història contemporània d'Espanya basat en la contraposició entre la seva ànima tradicional cristiana i la influència estrangera liberal que l'havia desviat dels seus destins, contraposició xenòfoba ben característica de tot el pensament tradicionalista i reaccionari espanyol.⁶

Segons l'autor, "la història espanyola, desde el agotamiento del régimen tradicional hasta el momento presente, ha sido,

ni más ni menos, la historia de un gran pueblo que, habiéndose perdido a sí mismo, en cuerpo y alma, y falto de conductores sagaces que sepan guiarle, anda vagando a tientas, en busca del camino que le permitirá recobranse".

En començar el segle XIX, "España en efecto, era el país donde secularmente no había conseguido arraigar ninguno de los grandes movimientos europeos modernos. Fundida como un bloque de puro metal, durante la época en que la unidad de Occidente se lograba bajo el signo de la cristiandad, el alma española había llegado casi intacta a los umbrales del mundo contemporáneo. (...) Cuando el resto del Occidente europeo y la parte medular de su centro, estuvieron ya sazonados por la Revolución, España era todavía Tradición". Però el liberalisme havia penetrat com una força extranya: "Durante casi un siglo y medio se ha pretendido imponer al pueblo español una orientación y unos sistemas políticos que le repugnan totalmente", i així s'havia produït un "trágico e interminable divorcio entre España y sus directores".

La Restauració era caracteritzada, d'acord amb l'esmentat esquema dualista, com un "compromiso entre una serie de principios básicos de la tradición con un conjunto de principios de tipo liberal-democrático injertados en nuestro pueblo". La República havia decantat el procés cap al segon component, liberal, i el franquisme reconduïa Espanya al retrobament amb la seva pròpia ànima, tradicional.

La lliçó que treïa Aunós d'aquest recorregut era que calia "desconfiar de toda servil imitación política de tipo exótico, aun cuando se cubra con atractivos ropajes de actualismo" i "marchar hacia las fecundas canteras de la entraña nacional, sintetizadas, tal vez, en los conceptos de Catolicidad, Unidad y Jerarquía".

Però era necessària també una certa actualització dels vells missatges tradicionalistes, que Aunós proposava aconseguir amb

la incorporació d'elements de política social provinents del feixisme. S'imposava "una revisió total; es decir: la búsqueda de valores que surjan de una síntesis entre el pasado y las perspectivas del porvenir. Error grande sería mirar sólo al pasado. Ello produciría una simple "reacción política", movimiento condenado siempre a rápida periclitación, pues las fuerzas de reacción construyen en todo caso regímenes transitorios. (...) España, junto al sentir tradicional de sus instituciones más caras y al lado de su más profundo modo de ser, necesita incorporar las palpitaciones de las juventudes que le traen oleadas de nueva fe y apasionados sentimientos".

. . . .

Un altre escriptor polític provinent del catalanisme regionalista que es convertí en un actiu propagandista del règim franquista fou Ferran Valls Taberner.

Encapçalant un sector de la lliga regionalista, Valls ja havia iniciat els anys trenta, com hem vist, una revisió dels principis doctrinals del nacionalisme catalanista de Prat de la Riba. Amb l'esclat de la guerra civil de 1936, va culminar aquest procés i va adoptar una posició militant d'espanyolisme, al costat del franquisme, que recollia força elements tradicionalistes i intentava associar-los al falangisme?

Valls veia el nacionalisme que havia inspirat el catalanisme com un producte ideològic del naturalisme polític, originat en la Il·lustració i en el liberalisme procedent de la Revolució francesa, orígens també, segons observava, del socialisme i del comunisme. A aquesta matriu ideològica hi contraposava una idea de Pàtria, basada en la convergència entre el conservaderisme i el tradicionalisme catalans, que identificava amb Balmes, Milà Fontanals, Terras Bages, el tradicionalisme organicista espanyol d'un Calvo Sotelo i la idea d'Espanya com a unitat de destí de José Antonio Primo de Rivera. Aquest conglomerat li permetia

desenvolupar una idea de Pàtria espanyola identificada sobretot amb la religió i la moral cristiana, així com amb els valors tradicionals de família i d'harmonia social orgànica.

Pocs dies després de l'ocupació de Catalunya per les tropes franquistes, Valls Taberner va publicar al diari "La Vanguardia Española" un article titulat La falsa ruta on feia balanç de la trajectòria del catalanisme polític. Segons l'autor, l'orientació catalanista havia acabat girant-se contra els tradicionalistes que n'havien inspirat els orígens i, providencialment, l'alçament militar de 1936, havia capgirat aquesta trajectòria i havia reincorporat Catalunya a la unitat espanyola. Escribia així: "Cataluña ha seguido una falsa ruta y ha llegado en gran parte a ser víctima de su propio extravío. Esta falsa ruta ha sido el nacionalismo catalanista". Per Valls, el catalanisme havia estat, a Espanya, un "factor de subversión", esdevingut un "lamentable factor de disgregación, así con respecto a la unidad nacional española, como también dentro de la misma entidad regional catalana". Afegia: "El catalanismo, al término de su trayectoria, se ha vuelto contra Cataluña, y lo que, en medio de la equivocación general, hubiera en él de nobles ansias renovadoras y de esencias tradicionales, ha sido muerto últimamente por los corifeos separatistas, y a consecuencia de ello el catalanismo es hoy un cadáver". Valls proposava "liquidar un pasado equivocado, y en sus resultados desastrosos", per tal de "reemprender el camino, volviendo al buen sendero". Aquest camí era el de fer anar Catalunya "por la ancha vía triunfal de la Nueva España, un destino común", incorporant-la a la "obra grandiosa de la reconstrucción de la Patria Española emprendida por el Movimiento Nacional".

Segons Valls, "la Providencia, en el momento más angustioso y de máximo peligro, nos ha salvado de una ruina irreparable, por medio de nuestro excelso Generalísimo y del glorioso Ejército Nacional", i s'imposava, doncs, "una nueva orientación de la

vida de Catalunya, reincorporada a España definitivamente", sin más jefe que el Caudillo, forjador de la Nación reciente y salvador de nuestra civilización tradicional"⁸

Per Valls Taberner, en la nova idea de la Pàtria espanyola calia tenir molt en compte la concepció de José Antonio de la unitat de castí. Va escriure: "Si el catalanismo político tuvo como definidor teórico a Prat de la Riba, que trató de sacarlo del ambiente de un indigenismo primario, el sentido ecuménico de la unidad nacional española, que ha refutado, ha vencido y ha superado a aquél en la esfera de la razón y del sentimiento, ha tenido como difundidor doctrinal insuperable a José Antonio Primo de Rivera". Valls, que possiblement va intervenir en l'edició d'un recull d'escrits de José Antonio sobre Catalunya l'any 1939, els va glossar periodísticament en un article titulat José Antonio y Cataluña⁹

Un altre component ideològic a destacar era l'organicisme de Calvo Sotelo, que veia Catalunya com un membre del cos d'Espanya. En paraules de Valls Taberner, "España es una unidad orgánica viva (...). España no puede prescindir, sin dejar de ser ella misma, de ninguno de sus órganos esenciales, de ninguno de sus elementos vitales, cada uno de los cuales tiene asignada su función propia dentro del conjunto armónico de la Nación"¹⁰

D'altra banda, Valls va reivindicar el conservadorisme català d'un Balmes, de qui deia que "afirmaba rotundamente la unidad nacional española, [i] veía sustentada y robustecida dicha unidad por dos factores cohesivos tradicionales: la religión católica y la monarquía hereditaria". Valls veia en la caracterització del monarca ideal feta per Balmes "la silueta moral de nuestro actual Jefe del Estado, el Generalísimo Franco"¹¹

Però alhora remarcava la condició catalana del vigatà: "Balmes, cordial y profundamente españolísimo, apologista entusiasta de la unidad y de la tradición nacional, era a la vez catalán de corazón, amante fervoroso de su región nativa y defensor ce-

losísimo de su vida moral y material". En paraules de Valls Taberner, Balmes "comprendía y manifestaba bien explícitamente que el sentimiento regional o provincial no debía desorbitarse, antes bien debía ser tomado como base natural del amor a España y que su extralimitación y descentramiento sería cosa morbosa e ilegítima, además de nociva y calamitosa"¹².

Va reivindicar també la figura de Menéndez Pelayo, que Valls havia tractat personalment, assenyalant-ne la condició de deixeble de Milà Fontanals¹³.

I finalment, va proposar la síntesi d'aquests components amb el tradicionalisme catòlic català de Terras Bages. Ho va formular així: "Cataluña será cristiana o no será", dijo un día, con acento profético y clarísima visión el obispo Terras y Bages, de santa memoria. "Cataluña será ^(española) o no será", debemos agregar ahora, sintetizando en esta frase el pensamiento, profético también y evidentísimo, del inolvidable Calvo Sotelo"¹⁴.

Des d'aquesta situació ideològica, Valls Taberner interpretava l'enfrontament armat de 1936-1939 com una lluita entre "dos ideologías, entre dos concepciones del mundo y de la vida". D'una banda, la concepció basada en els valors d'Espanya com a Pàtria i de religió, unida a la defensa de la família i de l'ordre social tradicional, i de l'altra, la concepció basada en les doctrines del nacionalisme d'origen naturalista, el laïcisme i la lluita de classes.

Valls defensava, òbviament, la civilització cristiana basada en "la afirmación de un Dios personal y eterno, en el reconocimiento de los principios morales cristianos y en el amor a la familia y a la patria". Sostenia que, en la guerra d'Espanya, "cristianismo y ateísmo, en el fondo son los dos principios representativos de uno y otro bando", i ell deia lluitar "en defensa del ideal cristiano y del ideal patriótico, en defensa de la civilización católica, y con ella de la dignidad de la persona humana". En el terreny social, no feia més que sintetitzar la

tradicional doctrina social de l'Església: defensa de la propietat privada, "coordinación de las diversas clases sociales, solidaridad y armonía de los diversos factores que intervienen en la producción, una más justa distribución de la riqueza, y supeditación del egoísmo particular al interés general".¹⁵

Així, podia resumir: "A tres pueden reducirse, a mi juicio, las características más notorias y las justificaciones más salientes y decisivas de nuestro Movimiento Nacional, que le contraponen con notas esencialmente diferenciales a la Revolución roja: el ideal religioso católico, el sentimiento de España como Patria, con su espiritualidad genuina y tradicional, y el principio de armonía social". Així, la religió apareixia com l'"elemento substantivo y primordial de la nacionalidad española, vínculo insustituible de nuestra unidad espiritual".

Enfront d'aquests valors, espiritualistes i sobrenaturals, hi havia els derivats del materialisme històric i del naturalisme polític. És a dir, "una conjunción abominable de fuerzas del mal, con sus peores instintos de perversión y de ferocidad: el anarquismo, el anticlericalismo, el laicismo y la diversidad de sectas heréticas y antisociales enemigas todas por igual del Catolicismo romano". L'alçament franquista era, doncs, autèntica "Cruzada en defensa de la Civilización cristiana" contra "el sentido ateo, antirreligioso y materialista del gobierno rojo, expresión natural y última consecuencia del naturalismo político derivado de la Enciclopedia y de la Revolución".¹⁶

. . .

En aquestes darreres pàgines se sintetitzaven, doncs, els components principals de la idea essencialista d'Espanya que el franquisme havia transmès a la postguerra: la idea de Pàtria (més que la de nació), associada a la religió catòlica i a la defensa o el restabliment d'un ordre social tradicional. El seu adversari

era el nacionalisme polític sorgit de la Revolució francesa, recollit pel liberalisme i pel socialisme i el comunisme, que havia donat cos doctrinal al catalanisme, i l'enfrontament en tre els quals havia desembarcat en la crisi de 1930-1939.

EL CATALANISME REPUBLICÀ

L'exili de 1939 suscità una abundosíssima activitat publicística realitzada per catalans residents a França, a Mèxic i a altres països, en bona part centrada en la reconsideració de doctrines i conceptes polítics que havien guiat l'acció anterior del catalanisme republicà.

Una gran part del debat girà entorn de la validesa o no de l'Estatut d'autonomia de 1932, interpretat polèmicament com un pacte de sobirania entre Catalunya i l'Estat o com un reconeixement per l'Estat sobirà de la voluntat d'autogovern catalana, i de la vigència mateixa de la legitimitat d'origen de la Segona República espanyola. En els primers anys quaranta predominaren les versions tendents a donar un i altra per superats, i a proposar, per tant, l'exercici del dret d'autodeterminació de Catalunya, sovint amb una perspectiva confederal hispànica o ibèrica. Però, al final de la Segona guerra mundial, es constituí a França un govern de la Generalitat, que obtingué aviat un ampli suport de republicans liberals, comunistes i socialistes, i paral·lelament a Mèxic un govern de la República espanyola, destinats a fer valer davant dels Aliats la legalitat autonòmica i republicana violada i suprimida per les forces franquistes que havien obtingut la victòria militar. El restabliment de les institucions autonòmiques fou considerat aleshores, en molts sectors d'opinió republicans, com un possible primer pas cap a un futur règim federal espanyol¹.

Les principals tendències ideològiques que intervingueren en aquests debats i elaboracions eren, d'una banda, el republicanisme liberal, i d'altra banda, el socialisme i el comunisme, també políticament republicans. L'anarcosindicalisme i l'anarquisme, que tingueren en la primera postguerra un paper molt actiu en la resistència a l'interior del país, mostraren, en canvi, una escassa vitalitat teòrica i doctrinal, i produïren quasi únicament declaracions programàtiques conjunturals.

En el republicanisme liberal, encarnat sobretot pels hereus ideològics dels partits Esquerra Republicana de Catalunya, Acció Catalana Republicana i Estat Català, havien convergit dos corrents històrics de pensament: el federalisme republicà, originari de Francesc Pi i Suñer, i el nacionalisme liberal, procedent d'una branca separada del nacionalisme regionalista i conservador de primers de segle. La idea de nació com a voluntat col·lectiva i la concepció de l'ànima nacional, pròpies d'un i altre, hi convisqueuren sovint.

El camp comunista i socialista conegué, d'un costat, l'adogtrinament marxista-leninista del Partit Socialista Unificat de Catalunya, amb la consegüent separació d'alguns sectors socialistes, i d'un altre costat, la crisi del Partit Obrer d'Unificació Marxista i l'adopció, per una part dels seus components, d'una referència ideològica socialista, cristallitzada en la fundació del Moviment Socialista de Catalunya el 1945.

El predominí de la tendència "circumstancialista" o "col·laboracionista" en la Confederació Nacional del Treball, contribuïa a la tendència "permanentista" o "apolítica", dugué a un intent de conciliació entre l'ideari anarquista tradicional (heretat en bona part de Pi i Suñer) sobre l'autonomia, la federació i el pacte, i les fórmules polítiques republicanes i autonòmiques que hom aspirava a restablir. Així, un Congrés del MLE-CNT celebrat a París el 1945 aprovà una resolució que, en nom del mal menor, acceptava "cuanto tienda a desvalorizar el centralismo político y económico del Estado español", i en concret "los Estatutos regionales" en quant podien representar "un principio de descentralización y un avance hacia el concepto federalista". Dos anys després, passada la conjuntura del final de la guerra mundial, un nou Congrés MLE-CNT va rebutjar majoritàriament aquesta posició. Hi ha un moment ni en l'altre semblen haver-hi hagut però, majores elaboracions doctrinals.²

El republicanisme liberal

El 1939, Lluís Companys va fundar a França un Consell Nacional de Catalunya que es dissolgué de fet arran de la seva deportació a Espanya. A Londres, un nou Consell reconstruït sos tingué, durant uns anys, la tesi que l'Estatut d'autonomia de Catalunya de 1932 havia estat superat pel desenllaç de la guerra civil i que Catalunya havia d'exercir de nou el seu dret a l'autodeterminació.

Aquesta posició, de notable audiència en el republicanisme català dels primers anys de postguerra, fou desenvolupada per diversos autors¹

El president del Consell de Londres, Carles Pi Sunyer, va ser autor de diversos escrits i discursos, de notable elegància formal, on fluctuà entre aquesta posició i la postulació del res tabliment de la legalitat autonòmica dels anys trenta?²

Pi Sunyer va formular una idea de nació catalana que unia, d'una banda, la idea de la nació espiritual, formada en el passat com un fet de cultura i de llengua sobretot, amb la idea de nació política, de vocació estatal, basada en la voluntat de ser dels catalans i en el seu projecte de futur. Va defensar el dret dels catalans a donar-se l'organització política que volguessin, i va precisar particularment les diferències entre una fórmula autonòmica i una fórmula federal, que situà sobretot en els orígens diferents de la sobirania. Al final de la guerra mundial, tot i refermant el projecte federal, que, en la seva concepció, havia de ser la culminació d'un procés confederal, es va mostrar però, favorable a la reivindicació provisional de la legalitat autonòmica dels anys trenta davant dels Aliats.

Pi Sunyer es mostrà molt sensible a la utilització del nacionalisme que feia el nacionalsocialisme alemany i s'esforçà en subratllar la seva diferència amb el sentiment nacional dels britànics en la resistència bèl·lica, presentat, contràriament a

aquell, com a obert i integrador. "Si el sentiment nacional pot provocar salvadors miracles -observava-, pot produir també irreparables estralls. Al costat de la grandesa té la seva misèria. (...) Actuant en el brou mortí del germanisme agressiu i dominador, ha constituït un instrument de força al servei d'ideologies de conquesta. I així s'ha donat el cas que, en nom del sentiment nacional alemany, s'ha agredit a nacions pacífiques, sense cap mena de respecte per a laur sentiment nacional". Hi remarca el caràcter franc i liberal del catalanisme, i no s'estava de dir: "hem d'enfortir el sentiment nacional; però sense que ens dolgui martel·lejar-lo amb duresa, com un ferre roent damunt de l'enclusa, si així el podem afinar i purificar l'escòria dels seus defectes"³

El 1943 escrivia, igualment: "L'experiència dels darrers temps ofereix prou exemples de com els moviments nacionals poden tendir a esclavissar-se sota les concepcions i l'atmosfera de calent feixista o autoritari, aquesta desviació que tant de dany i perjudici ha fet a la idea nacional. Tanta conclusió hi ha hagut i tan mal ús se n'ha fet del nacionalisme, que hi ha qui es pregunta si és possible un moviment d'autèntica arrel i significació nacional sense que implícitament es desviï d'aquesta tendència. És possible? Sí; és possible. Podem contestar amb l'afirmativa. Deven també a Anglaterra l'exemple de com és compatible un fort sentiment i disciplina nacional, amb una mentalitat i actitud sanament democràtiques". Anàlogament a l'exemple britànic, afegia hi, "si haguéssim de definir amb poques paraules la renaixença política catalana d'aquest segle, podríem dir que ha estat el procés de presa de consciència i perfeccionament d'una lliure democràcia per l'estímul de l'exigència nacional"⁴

El 1946, semblava insinuar una distinció potser encara major entre nacionalisme i afirmació nacional. "Si qualsevol poder haver-nos ensenyat les tragèdies dels darrers temps -reualcava-, és l'ambivalència del sentiment nacional; força la més noble que

exalta el fervor fins als supremes sacrificis que, en desviar-se es torna orgull que comet més cruels injustícies i provoca majors catàstrofes. Que el nostre amor a Catalunya no faci confiar-nos, esquerps, reclosos, tancats", exhortava. Pi creia que, després dels nacionalismes feixistes i de la victòria dels Aliats, "el corrent ideològic del món, en l'hora actual, més que cap a la fragmentació i l'isolament, va cap a la intel·ligència, l'acord, la integració en zones cada cop més àmplies. Res fera pitjor per a l'acompliment del nostre redreç -concloïa- que el donar-li un fons ideològic superat i un fals punt de partida". Segons Pi Sunyer, "aquest ha d'ésser el nostre sentiment nacional: respectuós, tolerant, amic, cordial, obert a l'entesa i a l'acord, desitjós de cooperar amb tots els homes de bona voluntat que persegueixin el mateix fi, però conscient de la seva dignitat humana i catalana"⁵.

A la revista "Catalunya" de Buenos Aires, Carles Pi Sunyer publicà el 1941 un article titulat Nació i Estat. En ell explicava que el sentiment de la catalanitat havia encarnat en el concepte de nació catalana, i rebutjava una concepció simplement espiritual d'aquesta que menystingués la seva dimensió política, el seu projecte estatal. Per a Pi, "la idea política de l'instrument estatal, ja anava lligada des de la primera hora del recobrament amb l'emoció patriòtica del sentiment nacional". I, al segle XX, el catalanisme, "superant la fase inicial de la renaixença literària i el patriotisme romàntic", havia tractat de donar un caràcter estatal a aquelles institucions des de les quals, per limitades que fossin, havia pogut assajar de dur a terme una obra de govern: així, "els catalans varen veure en la Diputació de Barcelona, el nostre petit Estat autèntic"; en alguns moments fins "atribuïrem aquest paper a l'Ajuntament de Barcelona"; amb la Mancomunitat, "la imatge de l'organisme estatal va anar perfilant-se, i com a tal vàrem considerar-lo tots els catalans, donant-li un rang molt superior al del seu real contingut"; la

Generalitat, "prescindint ara del seu caràcter limitadament autònom, i del regateig de les seves funcions, constitucionalment era un òrgan d'Estat; els catalans no teníem ja que figurar-nos posseir-lo, el teníem realment".

Pi Sunyer creia, doncs, que, en la postguerra "cal afirmar, junt amb la personalitat nacional, la personalitat política i estatal de Catalunya", ja que "els conceptes de nació i Estat no s'exclouen, en completen; perquè el segon és la conseqüència natural i obligada del primer".

Pi feia aquesta definició del concepte de nació: "barreja de terra i de poble, que té la seva expressió en la llengua i la cultura, representa el conjunt de la personalitat catalana, la consciència de la seva realitat que persisteix al llarg dels segles per damunt de tots els atzars diversos". Però és la idea política estatal "la que li dóna consciència, flexibilitat tàctica i força projectiva". De tal manera que en la plenitud de la consciència catalana "es fonen les dues idees de nació i Estat". Quasi dos anys després, tot citant l'esmentat article, Pi Sunyer insistia en què "cal fondre en una síntesi que els comprèn igualment, l'esperit nacional i la voluntat política"⁶.

En un discurs com a President dels Jocs Picnais celebrats a Londres el 1947, el polític republicà desenvoluparia els dos elements, espiritual i polític, de la seva concepció nacional, i en reiteraria la necessitat d'una unió. Pi observava que "formen l'estrat i el cinyell nacional un complex dens i barrejat de factors ètnics i socials; és la sang i és el costum, és l'herència i és la convivència, és el fat i és la voluntat, és la història comuna i el futur de tots".

D'una banda, "som catalans per la sang", alhora que subratllava que "avui no hi ha cap raça ni poble la qual sang no sigui barrejada; confluència, dosatje i equilibri de múltiples i diverses fonts". Així mateix, "som catalans per la llengua. Ho som per la història. Ho som per tots els elements ètnics i socials

que han anat plasmant i emmotilant la nostra ànima". Tot això constituïa el passat, observava Pi. "Pero què fora el passat si fos tot sol? I si fos mort?", es preguntava. "Pero a més del passat, hi ha -real, resolt, afirmatiu- el present. El present que és sobretot voluntat (...), voluntat lliure, respectuosa, democràtica".

Resumia Pi: "Rics de tot el passat, amb els sòlids fonaments que d'all en rebérem, avui, en el present, ens sabem nacionalment catalans perquè tenim la voluntat actual d'ésser-ho. (...) És una afirmació categòrica, decisiva: volem ésser catalans. Pel passat en som; és la nostra herència, el nostre tresor, el nostre orgull, la nostra alegria. Però tenim, a més la voluntat d'ésser-ho: és la forma real, col·lectiva, política, la que sobretot compta en relació envers els altres". Era, cal dir-ho, una "voluntat de sentir-nos a l'ensem catalans i ciutadans del món".

En les darreres paraules del discurs, Pi Sunyer tornava a resumir els elements formadors de la consciència de nació: "La certesa del futur. El passat. I la voluntat actual".

Quant als projectes concrets d'organització estatal del futur, Pi Sunyer, com hem dit, va remarcar les diferències entre l'organització autonòmica i l'organització federal de l'Estat.

En una carta al president de la Diputació permanent de les Corts a l'exili, Diego Martínez Barrio, que li havia demanat l'opinió, Pi exposava amb claredat: "los dos conceptos de autonomía y federación no son análogos (...). Los separa nada menos que la diferencia esencial del origen de la soberanía (...). En la autonomía concedida, aquella viene de arriba; en la integración federal en su verdadero sentido, viene de abajo y quiere decir el libre acuerdo entre las partes que convienen en virtud de la voluntad democrática de sus respectivos pueblos", doctrina aquesta darrera que Pi Sunyer vinculava a la idea de pacte de Pi Margall.

Segons Pi^(Sunyer), amb la previsible victòria dels Aliats "el mundo marcha probablemente hacia una estructuración voluntaria de pueblos libres, que por una superposición de los lazos federales lleve a una posible confederación europea. Y quién sabe -aventurava- si una Sociedad de Naciones más ligada, sólida y fuerte que la inerte y vacilante de Ginebra, que sea en realidad como una super-federación mundial". Al mateix temps, segons les declaracions conjuntes dels principals dirigents britànics i nordamericà, la "carta inicial del mundo de mañana pone el principio de autodeterminación como la condición básica de los pueblos", segons Pi Sunyer. I, per totes aquestes raons, "no puede ponerse en el mismo plano la noción de la autonomía que pudo ser la fórmula de ayer, con el concepto federal que puede ser la idea de mañana".

Carles Pi Sunyer descartava explícitament la possibilitat, sostinguda per Martínez Barrio i per altres republicans castellans i també catalans, que de l'autonomia es pogués passar progressivament a una organització federal de l'Estat. Recordava l'experiència de la primera República, amb el fracàs del federalisme imposat des de dalt i la ulterior confessió de Pi Margall que hauria estat millor assumir l'estímul i el revulsiu de l'intent de proclamar l'Estat català per tal de fer sorgir la Federació a tot Espanya. Pi^(Sunyer) blasfemava també que després de la proclamació inicial de la segona República, des de Barcelona, com un Estat federal, hagués estat redafida la República catalana a Generalitat i la República espanyola s'hagués quedat, si de cas, en "federable".

Considerava que el pacte que havia donat lloc a la Constitució de 1931 i a l'Estatut d'autonomia de 1932 havia perdut vigència amb el desenllaç de la guerra civil, i Catalunya podia recobrar la possibilitat d'autodeterminar-se per tal de fer possible un nou Estat federal. "Una constitución representa un pacto implícito establecido como ley fundamental -recordava-; lo es entre

el individuo y el Estado, lo es también entre las colectividades con personalidad definida -lo que ella llamaba regiones- y el mismo Estado. Pero hoy este pacto está roto. Y Cataluña no es responsable de ello".

Pi Sunyer creía, amb optimisme, que "tenemos en nuestras manos una ocasión única para rectificar la trayectoria histórica de España, que desviaron durante los últimos siglos la colusión del poder monárquico con el concepto germánico de la soberanía absoluta. Es el momento propicio para remover de raíz todos los obstáculos tradicionales que han cortado el vuelo natural de la España moderna, quitar de una vez las sobreestructuras que la han oprimido, y volverla a sentar sobre sus cimientos reales y auténticos".

El seu projecte federal semblava comportar, doncs, un procés de caràcter confederal: "El programa de esta valerosa ambición -asseverava-, en un régimen en el cual un Gobierno fuerte no se imponga por la coerción que ejerce, sino por el respeto que despierta, en el que la autoridad no se detenta desde arriba, sino que resulta de la consciente adhesión desde abajo; en el que la integración superior no se obtenga por la arbitrariedad de la fuerza, ni por el pobre recurso del regateo mezquino, sino por el voluntario acuerdo y cordial amistad entre pueblos libres, crearía probablemente el clima de fervor y entusiasmo que haría posible salvar las enormes dificultades que presentarán los días a venir"⁸

El 1946, Pi Sunyer, ja essent membre del govern de la Generalitat, tractà de conciliar "els dos conceptes, les dues paraules de legalitat [republicana i autonòmica] i autodeterminació". "Els dos conceptes no són oposats ni antagònics -afirmava. Al contrari s'harmonitzen i complementen". Pi defensà aleshores una posició que "partint de la indiscutida legitimitat de la República, de la continuïtat de les institucions filles de la voluntat democràtica del nostre poble, reconeix, però, el dret

que aquest té a decidir per ell mateix i aspira a enquadrar la nacionalitat catalana en el marc hispànic per voluntari acord entre pobles lliures". Amb la fórmula "República de Repúbliques" aprovada per Esquerra Republicana a l'exili, Pi creia que "hauria d'ésser l'ambició dels catalans el donar la forma moderna del confederalisme hispànic, amb una aspiració d'amplitud ibèrica". "Aquesta política -remarcava- és a l'ensom la més tradicional i la més moderna, és la política de la llibertat, del mutu respecte; la que més respon a la vertadera i autèntica manera d'ésser d'Espanya, mixtificada per un concepte uniformista i absolut de la unitat".⁹

Pi Sunyer no semblava renunciar, doncs, a la idea, exposada uns anys abans, que el pacte de Catalunya amb l'Estat que havia configurat les institucions autònòmiques i republicanes dels anys trenta havia quedat trencat, encara que, per consideracions tàctiques probablement, ara no ho repetís expressament. Semblava presentar més aviat la reconstitució d'aquestes institucions a l'exili com la formació d'un instrument provisional que permetés obtenir una confluència d'esforços, un reconeixement per part dels Aliats i una instància de govern de la Catalunya alliberada que, segons semblava implícit, podria exercir almenys el seu dret d'autodeterminació. Pi Sunyer ho formulava així: "A tots convé, i sempre ho havíem cregut així, reconèixer la posició republicana en les raons essencials, veient-ne de la llei més l'esperit que no mor que la lletra superada, defensar la continuïtat constitucional com a testimoni i òrgan persistent de la voluntat democràtica, com a zona de coincidència de diversos sectors ideològics i com a instrument polític del retorn i la conquesta".¹⁰

La fluctuació de Pi Sunyer entre la concepció, propugnada arran de la derrota republicana de 1939, d'exercici del dret d'autodeterminació amb una perspectiva confederal, eventual origen d'un pacte federal, i la seva defensa del restabliment de la le-

galitat autonòmica de la Segona República arran de la victòria aliada de 1945, comportà, com hem vist, algunes confusions conceptuals.

Altres autors es decantaren més decididament per una o altra posició.

Josep Conangla Fontanilles, concretament, en va escriure la versió més pròpiament independentista i confederal.

Conangla, president del Centre Català de la Habana, ja havia presentat la ponència sobre la "Constitució provisional de la República Catalana" en l'Assemblea separatista i confederalista celebrada el 1928 a Cuba sota la presidència de Francesc Macià. Els primers anys quaranta es va adherir al Consell Nacional de Catalunya i va exposar de nou, en diversos discursos, la seva proposta de sobirania catalana i Confederació ibèrica!¹¹

La seva definició de nació concedia un paper decisiu a l'element voluntat, i vinculava a aquest element el dret d'autodeterminació de les nacions reconegut per la Carta de l'Atlàntic signada pels Aliats. Però el dret a la independència de Catalunya no era, en la seva concepció, més que la via per arribar al pacte confederal hispànic o ibèric, que, tot reclamant-se la tradició de pensament de Pi Margall, distingia del federalisme imposat des del centre. Conangla creia que només per aquesta via de sobirania i pacte es podria forjar la veritable unió dels pobles peninsulars. En previsió de les possibilitats de canvi al final de la Segona guerra mundial, es mostrà favorable, però, a alguna "transacció conciliatòria" amb altres eventuais propostes del republicanisme castellà.

En el discurs Ensenyances històriques i deduccions polítiques (1941), Conangla començava afirmant: "L'enemic secular i sistemàtic de Catalunya és el centralisme castellà, detentador i explotador de l'Estat espanyol. La pretesa unitat d'Espanya -sostenia- mai no ha existit ni serà possible, mentre Catalunya i les demás nacions vives de la península ibèrica no recobrin

llur independència, per a confederar-se voluntàriament i sense predomini de cap d'elles damunt les altres". Així doncs, "l'enemic de la Nació Catalana és l'unitarisme castellà, convertit metamòrficament en Centralisme espanyolista".

Conangla feia una estricta distinció entre els conceptes de nació i d'Estat. Segons ell, "la Nació la constitueix naturalment un poble viu, una entitat ètnica ben determinada, d'origen, història, llengua, cultura, sistema jurídic, caràcter, civilització, voluntat i ànima propis; mentre l'Estat déu ésser, tan sols, un organisme abstracte, de missió representativa i de funcions administratives. Cada Nació -refermava- té dret a constituir-se en Estat".

Distingia clarament entre la confederació d'Estats i l'Estat federal i s'inclinava per la primera com a projecte ibèric de Catalunya. La seva fórmula era un "sistema de pacte confederatiu (no simplement federatiu -precisava-, puix la Federació deixaria tan sols facultats autonòmiques precàries a Catalunya, susceptibles d'ésser atorgades o no, retallades o intervingudes sistemàticament pel Govern i l'Assemblea legislativa centrals; mentre la Confederació implicaria una plena sobirania independent en tot lo relatiu a la vida interior de Catalunya i de cada nacionalitat concurrent)". La Confederació, deia, "faria pràcticament conciliables els interessos virtuals i propis de cada regió pactant, puix que cap d'elles prevaldria damunt les altres, no podria exercir intromissions hegemòniques a la vida i al govern interiors de les germanes; i per acord lliure conjunt de totes elles es fixarien les atribucions representatives d'ordre col·lectiu i les funcions de caràcter internacional que podria exercir el Govern de la Confederació".

Segons Conangla, només la confederació "crearia la veritable unió de les terres peninsulars, faria sorgir la vertebració que Ortega y Gasset reclamava entre els membres vius de la desarticulada i convencional Espanya". Dit amb la fórmula condensada

d'un telegrama adreçat al Consell Nacional de Catalunya: "Nos-
tre ideal és sols compatible amb voluntari pacte confederatiu
entre nacionalitats peninsulars, sense predomini hegemònic de
cap d'elles damunt les altres".¹²

En una altra conferència, titulada Las nacionalidades ibé-
ricas. Confederación o Separatismo (1943), Conangla insistí en
les mateixes idees; a més presentà el separatisme com una reac-
ció a la frustració de la campanya per l'autonomia de 1918 i a
la liquidació de la Mancomunitat i, ulteriorment, a la dissolu-
ció de la República Catalana proclamada el 1931 i als canvis im-
posats per les Corts a l'Estatut d'autonomia plebiscitat el ma-
teix any.

Considerava que la Carta de l'Atlàntic oferia els princi-
pis adequats per a la reorganització política del món a la post-
guerra i que, d'acord amb ella, la solució per a Catalunya era
"el reconocimiento de su personalidad, y por ende, de su dere-
cho a la independencia, al término de la presente hecatombe, y
al amparo de las potencias aliadas victoriosas, si éstas se dis-
ponen, como reiteradamente lo declaran, a garantizar el pleno
ejercicio del derecho de toda nación a gobernarse por sí misma".

Conangla es mostrava, però, precavut davant la possibilitat
que, de manera semblant al què havia succeït al final de la Pri-
mera guerra mundial (malgrat la defensa del principi de les na-
cionalitats realitzada aleshores pel president Wilson), els Aliats
no reconeguessin de fet a Catalunya aquests drets nacionals, e
bé els republicans castellans tampoc no se'n mostressin favora-
bles, com així era de preveure. Deia aleshores Conangla: "Si es-
ta solució ideal, lògica, justa, no pudiese ser immediata, por
cualquier obstáculo o dilación insuperables, de orden interno o
externo, entonces, como remedio subsidiario, como puente provi-
sional de inteligencia y transacción conciliatoria con una proba-
ble reestructuración republicana española, pudiera pactarse una

República confederativa". Probablement l'adjectiu confederativa ha d'ésser entès com la no-exclusió, dins d'un marc provisionalment federal, instaurat des del centre, de la possibilitat futura de reconeixement del dret d'autodeterminació que pogués dur a un nou pacte confederal. La transacció proposada venia a ser, doncs, un ajornament de la fórmula defensada per Conangla, sempre que la seva eventual realització futura no quedés taxativament eliminada en les previsions del marc polític (federal) momentàniament instaurat.¹³

En el discurs Fet i consciència del Nacionalisme Català (1944), Conangla Fontanilles va exposar diferents definicions del concepte de nació. Segons ell, "Catalunya, d'acord amb cada una d'aquestes definicions, qualitats, característiques i circumstàncies, és, perfectament determinada, una Nació: Nació de les més antigues, autèntiques, glorioses i respectables; Nació pel seu perímetre geogràfic (malgrat que intrigues diplomàtiques la trosegessin per mitjà de tractats maquiavèlics, algun dia revisables -deia, referint-se al Rosselló-); Nació per la seva llengua i per la seva cultura redivives; Nació pel seu encuny històric d'independència política; Nació, en fi, per la seva voluntat ciutadana d'ésser-ho". Però Conangla situava per damunt de tot l'element subjectiu de la voluntat política d'autogovern: "existeix una circumstància, la més poderosa, avui, entre totes les assenyalades" que és "la voluntat del poble català a governar-se interiorment sense ingerències estranyes".

"Aquí és on entronca -subratllava Conangla- doblement el nacionalisme català biològic i històric amb el dret fonamental actualíssim de l'autodeterminació, consagrat a la Carta de l'Atlàntic, exaltat avui per tots els estadistes". Conangla oposava aquest principi liberal al totalitarisme feixista, i propugnava un nacionalisme català sense tendències xovinistes ni xenòfobes, "d'espirit modern ben ample, comprensiu i democràtic".

Segons diu l'autor, el nacionalisme català "aspira a pactar amb aquests [pobles ibèrics] lliurement i voluntàriament, per al futur, relacions mútues germanívoles, en substitució de la ficció i funesta unitat política que l'Estat espanyol s'entossu-deix a mantenir, amb l'obsessió centralitzadora inveterada que segueixin tancades i constrenyides dins motllos esquifits, torturadors i contra-natura, realitats nacionals vives, de caràcter, drets i consciències dissímils".¹⁴

Les clares distincions entre federació i confederació de Conangla, més precises que les de Pi Sunyer, no impediïren altres oscil·lacions de postura, com les d'Antoni Rovira Virgili, tècnic i divulgador del catalanisme romàntic liberal.

Rovira Virgili, dirigent d'Esquerra Republicana de Catalunya, va escriure amb profusió articles dispersos en diverses revistes de França i d'Amèrica, d'estil periodístic eficaç. Tan aviat divulgà la tesi confederalista com l'autonomista, sempre amb un disseny federal.

Quant a la idea de nació, Rovira reproduí i desenvolupà sovint la idea (d'origen romàntic) de l'ànima nacional, manifestada sobretot en la llengua, però concedint una importància decisiva a l'element subjectiu de consciència-voluntat (pres sobretot del nacionalisme liberal italià).¹⁵

En el terreny de les propostes polítiques, i a causa de l'escepticisme respecte a les possibilitats federants dels altres pobles d'Espanya, provocat sobretot per alguns comportaments de republicans castellans durant la guerra de 1936-1939, en els primers anys quaranta Rovira donà mostres d'algunes vacil·lacions i insinuà en algun moment l'alternativa independentista i confederal. Es reclamava, però, de la doctrina federalista i, en aproximar-se les possibilitats d'intervenció aliada a Espanya al final de la Segona guerra mundial, defensà també obertament, com Pi Sunyer, que hem citat, l'autonomia estatutària de Catalunya,

ampliada per Rovira en alguns punts. Rovira la veia aleshores com una via possible vers una futura estructuració federal de l'Estat espanyol sobre la base de quatre nacions.

Un dels elements més importants de la seva idea de nació era, com hem dit, l'ànima o l'esperit nacional. En alguns escrits Rovira sembla^{va} tendir a identificar aquesta ànima amb la consciència col·lectiva dels "catalans nacionals", és a dir, amb el conjunt de les "ànimes" d'aquests. Així, escrigué que la realitat nacional de Catalunya està "constituïda per la terra, la història, la llengua, el dret, els costums, la cultura, el caràcter, i que, en síntesi, és l'ànima nostra, l'ànima de cada català conscient; i la coincidència de les ànimes dels catalans fa la consciència col·lectiva de Catalunya, de la Catalunya-nació". Rovira diferenciava, doncs, l'element material de terra i homes, el "cos", i l'element espiritual de la consciència, "l'ànima". El situava "per damunt de tot, la pàtria espiritual, que té per ensenya més alta el gran clam de la llengua". Hi havia, per tant, la possibilitat que existissin catalans de naixença, de geografia, que no ho fossin d'ànima, de nació, si no tenien consciència de tals. I viceversa, podia haver-hi immigrants que, parlant català i sentint-se catalans, ho fossin per aquest sol fet. Proposava, per tant, distingir els simplement "catalans" de naixença dels "catalans nacionals" o catalanistes, mentre no tots els "catalans" tinguessin consciència nacional.

Rebutjava, en canvi, com ja havia fet en ^{la segona edició del seu} ~~llibre~~ El Nacionalisme (1916), que el 1932 titulà El principi de les nacionalitats, el mot "nacionalistes" degut als "inconvenients que presenta, de cara al món, l'ús del mot "nacionalisme", que començaren a emprar els patriotes irlandesos, però que a les darreries del segle passat va ésser adoptada per Barrès i poc després per Maurras en un sentit ben diferent, sentit que en el present segle -remarcava- s'ha estès molt per efecte dels mals vents del totalitarisme. 16

En un article titulat El primer problema català, editat en diverses ocasions, afirmava: "Per a Catalunya, com per a tot ésser humà individual o col·lectiu, el primer problema no és el de la seva existència física o passiva, sinó el de la seva existència espiritual i activa. Breu: el primer problema és el de l'ànima pròpia". I l'ànima, l'ésser de Catalunya "és, en categoria, la nació".

Rovira, que ja havia estat autor d'una Història nacional de Catalunya (1922-1934), de la nació en feia una afirmació de principi: "Són les nacions amb llur ànima les que fan la història", sostenia. I "sense partir del concepte de Catalunya-nació, no podríem explicar-nos ni la història, ni la llengua, ni la cultura, ni l'ideal de la nostra terra". D'acord amb aquesta categoria n'introduïa d'altres, característiques també de la historiografia romàntica, com les de "decadència" (aplicada a l'Edat moderna) i "traïció" (vàlida per a tots aquells comportaments que no s'ajustessin a l'ànima nacional), que d'una manera un tant tautològica aportava per justificar l'ús de la categoria de nació aplicada a èpoques històriques poc "nacionals". L'apriorisme consistia en que no elaborava el concepte de nació a partir de l'estudi de la història de Catalunya sinó que interpretava aquesta segons categories derivades de l'afirmació prèvia de la nació al llarg dels temps.¹⁷

En alguns moments, la posició dominant de l'element espiritual sobre l'element material duia a Rovira a presentar, de manera idealista, les característiques de Catalunya, fins i tot en el terreny econòmic-social, com a derivades de l'esperit nacional. Una "terra pobra", deia, havia esdevingut un "poble ric" gràcies a l'ànima nacional. Escrivia: "la terra amorosa i el bell paisatge, l'acció de la muntanya i de la mar, la claror i la tibor de l'ambient han contribuït a fer la raça catalana tal com és i li han inspirat l'alegria de viure, el desier de treball i

l'ambició de benestar que són els fonaments de la seva puixança econòmica", és a dir, que l'ànima o "psicologia catalana" havia estat conformada en part per la natura, però s'hi ^{havia} acabat imposant.

Segons Rovira, el suposat equilibri entre l'agricultura i la indústria en l'economia catalana, el predomini de les empreses mitjanes i petites, la repartició social de la riquesa (segons la qual, ja des de l'època medieval "les fortunes i els guanys mitjans predominen damunt les grans fortunes i damunt la misèria"), responien "a un aspecte del caràcter català". Als catalans, diu Rovira, "no els plau de perdre la individualitat dins la col·lectivitat. Es resisteixen a sacrificar l'home a l'associació", i amb aquesta caracterització creia trobar una explicació a l'absència de grans grups econòmics a Catalunya i especulava amb l'orientació més o menys favorable per a Catalunya de les tendències econòmiques internacionals del futur. Proposava, fins i tot, que la política econòmica de Catalunya, "i àdhuc la seva política, en el ple sentit del mot", tingués en compte aquestes característiques i s'esforcés en mantenir-les, acceptant que "altres homes estan sens dubte més ben dotats que els catalans per a les formes impersonals i colossals de la indústria i del comerç". A diferència de Prat de la Riba, que situava l'ànima nacional per damunt de les classes, a Rovira aquesta caracterització psicologista li permetia dissenyar una selecció social, d'un "amitjanament característic", contrada en la pagesia, la menestralia i una part del proletariat, com a suport genuí de la nació.¹⁸

Però la manifestació principal de l'ànima catalana era en Rovira Virgili, com en altres intèrprets de la Renaixença, la llengua. El 1939, Rovira deia que els exiliats eren despatriats "només en el sentit territorial. Més que despatriats, som desterrats. Si hem deixat la terra, portem amb nosaltres la pàtria.

La portem en el nostre pensament, en el nostre cor i en els nostres llavis. Ens trobem dins Catalunya quan pensem, sentim, parlem o escrivim en Català. La nostra pàtria espiritual és la llengua catalana". L'esperit, expressat en la llengua, s'imposava doncs a la terra. Inspirava les característiques econòmiques del país, com hem vist, i també, segons Rovira, era el motor del catalanisme polític: "La llengua ha salvat Catalunya, una, dues, tres vegades en el passat. La llengua tornarà a salvar-la. L'esforç dels escriptors ajudarà decisivament l'esforç dels polítics i dels combatents. Les plomes també són armes. Són les millors armes de l'esperit, que mena el món", conclouia idealísticament.

És l'hora de formular els principis polítics que Rovira introduïa l'element de la voluntat, que venia a ser una projecció de la consciència o ànima de la nació. Rovira subratllava, referint-se als drets dels catalans, "un punt bàsic en el qual tots els catalans nacionals han de coincidir. És aquest: el règim de Catalunya ha d'ésser fill de la voluntat dels catalans", "el dret dels catalans, en el terreny constituent, no té límits" i inclou, per tant, el dret a la separació de l'Estat espanyol.¹⁹

Aquesta combinació de la idea romàntica de l'ànima nacional i del principi polític liberal de l'autodeterminació, va ser desenvolupada en dos articles publicats a la revista "Catalunya" de Buenos Aires sobre La Catalunya major. Aplicant la teoria de la llengua com a màxima manifestació de l'esperit nacional, Rovira va definir "la Catalunya major: la Catalunya que abarca totes les terres on el llenguatge català és parlat", que venia a coincidir bàsicament amb la "Greater Catalonia" de Prat de la Riba. Rovira enumerava així "les terres de llengua catalana: a) El Principat de Catalunya, b) El departament francès dels Pirineus orientals. c) El Principat d'Andorra. d) Una llengua oriental en tota la llargada d'Anagó. e) La major part de l'antic regne de València. f) Les illes balears -Mallorca, Menorca

i Cabrera- i les Pitiuses -Eivissa i Formentera- que formen l'arxipièlag català". Consignava l'autor que la zona esmentada d'Aragó "està composta per una franja de llenguatge aragonès (dialecte del castellà) a l'oest, i per una franja de llenguatge català a l'est", i exclouia implícitament del conjunt la zona valenciana de llengua castellana.

Recordant possiblement la teoria de l'imperialisme de Prat, Rovira advertia: "Ningú no ha de veure, en el concepte de la Catalunya major, ni el més lleu designi d'anexionisme o d'imperialisme (...), dient Catalunya major no es vol significar la preeminència de la Catalunya estricta damunt les altres regions: Rosselló, les Illes, el País Valencià, la zona catalana d'Aragó"²⁰

Enfront de Prat de la Riba, Rovira havia afirmat ja, a la seva Història dels moviments nacionalistes (1912-14) la insuficiència del principi de les nacionalitats naturals: a cada nació, un Estat, i a la postguerra, un cop més remarcava "la importància decisiva i cabdal de la voluntat humana en la determinació de les nacionalitats i en la solució dels punts litigiosos o discutibles". Segons Rovira, "aquestes idees de rel liberal i democràtica (...) vénen a corregir, tot millorant-lo, el principi de la nacionalitat natural". Aplicant aquestes idees a la "Catalunya major", Rovira hi justificava la inclusió de la Vall d'Aran, de llengua gascona però "catalana per la història i la voluntat", i l'exclusió de la ciutat sarda d'Alguer, de llengua catalana, de la qual deia, de passada, que ja tenia el seu "destí nacional" italià decidit a l'Estat mitjana, quan hi van arribar els catalans, i que l'havia confirmat ulteriorment. No hem trobat, però, textos d'aquesta època on Rovira sotmetés també explícitament al criteri decisiu de la voluntat la definitiva descripció dels altres components de "la Catalunya major".

En tot cas, afirmava que "els catalans tenen una noció liberal i democràtica del principi de les nacionalitats. Professen sincerament la doctrina del dret dels pobles a disposar d'ells

mateixos i accepten l'aplicació d'aquesta doctrina als punts litigiosos o dubtosos que puguin afectar Catalunya. En cap qüestió territorial -reiterava- no mostren tendències anexionistes o imperialistes". Citava, també, al seu favor, l'exemple de la posició dels francesos Renan i Fustel de Coulanges, contrària a la del germànic Mommsen, respecte a la pertinença nacional d'Alsàcia-Lorena, de llengua alemanya, segons la seva voluntat. Remarcava, a més, que concebia "la futura Catalunya major, en el seu aspecte estatal, com un conjunt de regions autònomes i lliurement unides". Aquests principis polítics duïen a Rovira a una nova definició de la nació, corregint amb la voluntat la que es basava en la llengua com a expressió de l'ànima nacional, segons la qual "nacionalment, la terra de Catalunya (...) és la terra pàtria poblada pels qui, parlant la llengua catalana, són i volen ésser catalans".²¹

Quant als projectes polítics immediats, el desenllaç de 1939 va fer augmentar, en Rovira, les vacil·lacions respecte a les possibilitats d'una Catalunya nacional vinculada a l'Estat espanyol.

El 1939 creia que calia treure, de la guerra civil, la lliçó que "la solució del problema català dintre d'Espanya, és si no impossible, almenys extremadament difícil". I constatava que "entre els catalans exiliats de tots els partits i de tots els estaments, hom tendeix, cada dia més, a retindre d'aquella famosa oda de Joan Maragall, els seus mots finals: "Adéu, Espanya!". Rovira protestà contra les versions, procedents de les files del republicanisme castellà, segons les quals Catalunya havia tingut una forta responsabilitat en la derrota davant del bàndol franquista. Blasmà concretament el llibre de l'ex-president de la República, Manuel Azaña, La velada de Benicarló (1940), i atribuï les seves tendenciositats a "una persistent rancúnia anticaltalana, tan forta en determinats nuclis del republicanisme i de

l'obrerisme espanyols com entre els franquistes". Arrivà a afirmar que "l'animadversió a Catalunya (...) és un dels factors constants de la història d'Espanya, d'ençà que les dues grans corones peninsulars s'uniren en temps dels Reis Catòlics"²²

Uns anys després remarcava, en canvi, que "de la mateixa manera que per a aconseguir i conservar la llibertat de Catalunya és necessari el treball comú dels catalans, per a aconseguir la llibertat d'Espanya és necessària la col.laboració estreta i permanent de la Castella liberal i de Catalunya", tot i considerar que "si una tal aliança no ha donat tots els resultats favorables que se'n podia esperar, cal atribuir-ho a la insuficient liberalització d'una part de les esquerres castellianes, que ni en la mentalitat ni en la sentimentalitat no es troben encara totalment alliberades de la influència de l'espanyolisme absolutista i assimilista"²³

El 1940 s'inclinava per una solució del problema ibèric implícitament confederal, que permetés "que apareguin, amb els colors i amb les ànimes i amb les llengües de cadascuna, les quatre nacions que la Península ibèrica conté": Portugal (amb una Galícia autònoma), Castella, Euscàdia (sic), i Catalunya, i rebutjava "la fórmula federativa clàssica" d'una República Federal perquè "no és ni serà mai sincerament acceptada per Castella" ni té "veritables garanties de permanència" sense insertar-la en un sistema internacional, concretament europeu. Uns anys després ho formulava així: "Una síntesi vindrà a resoldre -expressen-ho a la manera hegeliana, com Proudhon- la contradicció de la tesi separatista i de l'antítesi unitària: la síntesi confederal"²⁴

En canvi, el 1945, davant les posicions del Consell Nacional ^(de) Catalunya, que insistien en el dret d'autodeterminació, més enllà de l'autonomia estatutària dels anys trenta, i proposaven una perspectiva de confederació hispànica, Rovira tornà a reivin-

dicar la tradició federal i defensà fins i tot la validesa, com a solució immediata, de l'Estatut del 1932. "Hom pot ser oportunista quan hi ha oportunitat", i "sempre hi serem a temps d'adaptar-nos a la realitat que cada hora ens porti", havia ja advertit. En l'article Federalisme, publicat a "Quaderns" de Perpinyà, proposava, doncs: "Acceptem, per començar, l'Estatut del 1932; desitgem la seva aplicació, si pot aconseguir-se sense trontolls; admetem el federalisme, si l'Espanya castellana es decideix a implantar-lo, i aspirem a fer ús de la lliure determinació quan aquesta sigui possible, nacionalment i internacionalment. Com a bons demòcrates -continuava-, respectarem, en cada moment, la solució que el nostre poble triï. I des d'ara declarem quin seria, en l'hora solemne, el nostre vot: la federació europea, dins la qual Catalunya es trobés amb Castella, Portugal i Euskadi igualment lliures, i pogués establir-hi un pacte especial de convivència peninsular".²⁵

Més concretament, el 1948, quan més properes semblaven les possibilitats de derrocament internacional del franquisme, Rovira Virgili, com a membre del Consell Assessor de la Presidència de la Generalitat a l'exili, va subscriure unes propostes per a L'etapa inicial de la Restauració en les quals sostenia que "cal revisar diversos aspectes de les relacions entre l'Estat central i la Generalitat, i que es fa indispensable una ampliació de les facultats autonòmiques, baldament fos provisional al principi", especialment en els camps de l'ensenyament i de l'economia i finances. "Resoltes que fossin les qüestions immediates -afegia-, es podria plantejar més endavant -quan estiguessin elegits els dos nous Parlaments, el de Catalunya i el de la República- el problema de l'evolució del règim en un sentit federatiu".

En defensar aquesta posició, afirmava que "la Generalitat, organisme jurídic de l'autonomia moderna, té en principi el sen-

tit i el valor de la República catalana, que aspirem a integrar dintre d'una República hispànica de nacions lliures". I, tot i acceptant el camí del restabliment provisional de les institucions republicanes i autonòmiques dels anys trenta per tal d'iniciar un nou procés constituent, parlà de la "sobirania de les Corts" espanyoles i afirmà que la sobirania catalana havia de ser exercida únicament "en allò que afecta al règim interior" de Catalunya.²⁶

Hi havia, per tant, en totes aquestes elaboracions, ~~acc~~ceptions contradictòries del federalisme, entès a vegades com a conseqüència d'un procés confederal i altres a partir d'una autonomia com la que s'havia instaurat els anys trenta en un Estat "integral". Una qüestió teòrica de fons que es feia present en els debats era el concepte de sobirania. I no es pot deixar d'assenyalar la vinculació entre aquesta confrontació doctrinal i la confusió ideològica sobre la nació, que barrejava, com hem vist, elements espiritualistes romàntics i elements polítics liberals.²⁷

Una intervenció que va resultar, al nivell jurídic-polític, particularment clarificadora, fou la del jurista Amadeu Hurtado, que havia intervingut personalment en l'elaboració de l'Estatut d'autonomia de 1932 i l'havia defensat, com a diputat, a les Corts Constituents de la República.²⁸

Retirat, a l'exili, de la vida política activa, Hurtado va intervenir, amb la precisió de la seva fina formació jurídica, en els debats republicans sobre l'autonomia, el federalisme i la confederació, incidint especialment en el significat del dret d'autodeterminació.

En un col·loqui organitzat a Perpinyà amb el títol "Cal revisar la política catalanista?", Hurtado va negar que es poguessin considerar com dues tendències oposades la que defensava el restabliment de la legalitat estatutària i la que, a través

d'un nou exercici del dret d'autodeterminació, volia arribar a una solució federal, tendències que aleshores, com hem vist, polemitzaven a través de diversos òrgans d'expressió.

Hurtado recordava que, en la discussió a les Corts Constituents, havien aparegut, respecte a l'autonomia, dues concepcions: la que considerava l'autonomia com "una concessió de l'Estat, el qual per motius d'ordre polític la pot denegar, restringir, negar o reiterar segons convingui", defensada per molts republicans castellans, i la que propugnava que "l'autonomia havia d'ésser reconeguda a Catalunya com un dret de sobirania" (mot que, abans de la Segona guerra mundial, equivalia al d'autodeterminació, segons recordava el mateix Hurtado), sostinguda pels diputats catalans. Per Hurtado, la negociació a les Corts del text de l'Estatut, prèviament plebiscitat pel poble de Catalunya, no havia estat una expressió unilateral de sobirania espanyola sinó la base d'un pacte de sobirania entre Catalunya i l'Estat. "El fet és -assenyalava- que l'Estatut va ésser aprovat amb un article primer que diu concretament que Catalunya és la que es constitueix en règim d'autonomia i amb uns articles finals que impedeixen la seva derogació per la sola voluntat d'una de les parts com eren les Corts de la República". Per tant, segons Hurtado, "la legalitat de l'Estatut no és la d'una concessió, sinó la del reconeixement explícit de l'autonomia de Catalunya com un dret de sobirania".

Des d'aquesta interpretació, Hurtado no creia que la propugnada, per alguns, fórmula federal, comportés canvis substancials pel què fa a Catalunya. El canvi d'una solució federal respecte a l'autonòmica seria passar d'una fórmula particular per Catalunya a una fórmula general per als altres pobles hispànics. Però "l'Estatut, pel que fa referència a Catalunya, és el mateix estat legal que correspondria al nostre país dintre d'un règim federalista, el qual, en el cas d'establir-se algun dia,

afectaria més a la constitució general de l'Estat espanyol que a la nostra". Reivindicar, per tant, l'autodeterminació "per arribar a una federació amb els altres pobles d'Espanya, no veig que des del punt de vista de les llibertats polítiques de Catalunya representi cap diferència sobre la situació que el nostre poble tenia dintre de la República".

Hurtado creia que la doctrina federalista era defensable per aquells que (com Rafael Tasis per exemple) volien "lligar indissolublement els pobles espanyols, evitant entre aquests tot el recel, pel règim de favor i de privilegi que crea que l'Estatut els pot semblar per a Catalunya". En canvi, no el veia com una fórmula per aconseguir per a Catalunya més llibertats que amb l'Estatut, com havien propugnat els primers anys quaranta Carles Pi Sunyer i els seus seguidors del Consell Nacional de Catalunya. Segons Hurtado, "no hi ha res que permeti d'afirmar que el federalisme, pel sol fet d'ésser el federalisme, representi per a Catalunya una major extensió d'atribucions i de facultats que les de l'Estatut. Al capdavant el règim federal és per a cada unitat federada un règim d'Estatut perquè ha d'acomodar la seva organització pròpia, mitjançant una llei igual que l'Estatut, a les normes que fixi la Constitució federal sobre l'amplitud i manera d'usar les llibertats que li siguin reconegudes". Citava concretament les Constitucions d'Estats federals moderns, com Àustria i la Unió Soviètica, per demostrar que, tampoc en aquests casos, aspectes que havien estat especialment conflictius a l'Estatut de Catalunya i que a l'exili eren objecte de reconsideracions crítiques, com l'ensenyament i les finances, no havien obtingut solucions que reconeguessin majors atribucions a cada un dels Estats federats. Així doncs, "si bé la solució federal és essencialment autonomista, s'ha de reconèixer -concloïa Hurtado- que per a les llibertats polítiques de Catalunya no és una solució diferent a l'Estatut perquè repre-

senta en definitiva un altre Estatut que tan pot ésser més ampli com més restringit que l'actual"²⁹

En un altre text, en resposta a una enquesta de la Comunitat Catalana de Mèxic de 1946, Amadeu Hurtado va aprofundir en l'anàlisi del pensament federalista.

Creia que, amb el final de la Segona guerra mundial, l'antiga doctrina favorable a la sobirania dels pobles estava essent arraconada pel predomini de les grans potències vencedores, i per això li semblava comprendre "el relleu que va prenent el principi federatiu com un refugi de les petites nacionalitats per a salvar el que puguin de l'antiga llibertat, o bé amb el fi de formar unitats més amples que puguin defensar-la, o bé amb l'esperança de trobar en les suavitats d'un estat federal una manera pràctica d'impedir una total absorció".

A Espanya, però, l'opinió general, inclosa la dels partits republicans, continuava no éssent federalista. I fins i tot "els bascos i els gallecs, defensors gelosos de la pròpia autonomia, no s'han manifestat mai amb grans entusiasmes federalistes". Hurtado entenia que els catalans que defensaven aquesta opció com una via de superació de l'autonomia estatutària, en realitat, "més que d'una federació, parlen d'una Confederació", observació que efectivament concorda amb alguns dels textos de Carles Pi Sunyer, així com de Conangla Fontanilles, que hem citat anteriorment. El jurista Hurtado remarcava, entre federació i confederació, la "distinció fonamental d'origen en la formació de l'Estat federal". Segons aquesta distinció, "la Federació ve a ésser en resum la Constitució federativa d'un Estat que reconeix i fixa els límits de l'autonomia política de les unitats federades, mentre que la Confederació és el resultat d'un acord entre uns Estats independents que, per raons de convivència comuna, es constitueixen lliurement en una unitat superior a la qual traspassen una part de les seves facultats de sobirania".

Aplicat al cas d'Espanya, la solució confederal significaria que "els pobles hispànics unidats a formar les futures unitats federades, haurien de començar declarant-se independents per a pactar el règim comú de la Confederació i fixar els drets mínims que volguessin traspassar-li". Hurtado acceptava i precisava aquesta distinció tècnica, gairebé acadèmica, segons deia ell mateix, "però quan s'ha d'operar sobre organismes vivents tan complexos com són en la realitat tots els pobles -argumentava-, costa de creure que impunement es pugui jugar amb els seus sentiments, com és el de fer-los exigir d'un Estat unitari el reconeixement de la pròpia independència, no per a ésser independents, sinó amb el sol fi de renunciar a ésser-ho per a reconstituir la mateixa entitat estatal de la qual formaven part". "Si hem d'arribar al mateix resultat -afegia-, amb més o menys extensió de facultats, pot semblar excessiu el gran esforç de donar la volta perillosa de la Confederació".

Així doncs, Hurtado, després d'aquests esclariments tècnics, explicitava la seva posició política per al futur de Catalunya. Es mostrava "a favor del restabliment de les institucions democràtiques i liberals que sortides del sufragi popular, existien abans de la guerra civil, amb la República i l'Estatut d'autonomia de Catalunya i el dels altres pobles que el reclamaven o que van obtenir-lo després com Euzkàdia". Respecte a les altres possibilitats, afegia: "No m'oposaria de cap manera a una Constitució federal d'Espanya si els elegits pels pobles la volguessin i es possessin d'acord sobre el reconeixement de quines han d'ésser les unitats federades; però no faria res per a contribuir a voler imposar una organització federativa al país si els pobles espanyols no la desitgen amb aquests fervors que inspira una necessitat de la pròpia vida".³⁰

La clarificació conceptual sobre les fórmules jurídico-polítiques que el republicanisme liberal havia, en un moment o altre, defensat, va anar acompanyada d'una creixent sensació ~~de~~ d'incomoditat envers la ideologia nacionalista que els liberals, relativitzant ^(mementàniament) els seus orígens federals, havien pres en gran part de Prat de la Riba. Amadeu Hurtado recordà: "No he discutit mai si Catalunya és una regió o una nació i gairebé començo per no saber què és una nació, perquè ningú no sap definir-la. (...) Pel damunt de les doctrines que són el pa espiritual dels militants, m'ha interessat el fet viu de Catalunya, perquè Catalunya sé ben bé el que és sense que ningú no me la defineixi".

Aquesta displicència s'hauria d'emmarcar en l'ambient històric que, com hem vist, havia fet rebutjar la denominació mateixa de "nacionalista" a altres destacats exponents del catalanisme republicà: a Rovira Virgili, ja arran del desplegament del nacionalisme xovinista francès de primers de segle i l'esclat de la Primera guerra mundial; a Carles Pi Sunyer, amb motiu del nacionalisme expansionista del nacionalsocialisme alemany i del feixisme italià que havia conduït a la Segona guerra mundial. Aquest descrèdit ideològic, d'una banda, i la inoperància de les fórmules polítiques proposades per un exili impotent, anirien extingint, poc a poc, aquell circumstancial matrimoni entre el nacionalisme i el republicanisme liberal de matriu federal, que havia assumit un paper de protagonista en la vida política catalana des dels anys vint.

El comunisme i el socialisme

El secretari general del Partit Socialista Unificat de Catalunya, Joan Comorera, va tractar d'aplicar, a la postguerra, els esquemes teòrics de Stalin sobre la qüestió nacional a Cata-

lunya i a Espanya. D'acord amb la definició estaliniana de nació, que donava una importància primordial a la idea de comunitat lingüístico-cultural, econòmica i de psicologia col·lectiva, Catalunya era una nació, i, en canvi, a Espanya hi havia quatre nacions. Catalunya, per tant, tenia dret, com a nació, a la seva autodeterminació!

El projecte polític de Comorera era, amb l'afegit de la proposta econòmico-social socialista, l'heretat de la tradició republicana federal catalana, que ell simbolitzava en Francesc Macià. Consistia en l'exercici de la sobirania catalana per constituir una República catalana que s'unís després, per lliure pacte, amb les altres Repúbliques dels pobles hispànics per tal de constituir una República espanyola, implícitament confederal.

Comorera, que el 1939 i el 1940 formulà amb vigor aquest projecte polític, subratllant-ne les diferències amb l'autonomia estatutària dels anys trenta, defensà posteriorment el restabliment dels Estatuts d'autonomia com a solució antifranquista provisional, sense renunciar a un futur exercici del dret d'autodeterminació que fes realitat la perspectiva d'un "Estat multinacional".

El dirigent del PSUC va reproduir una anàlisi de l'evolució del catalanisme en tres etapes d'hegemonies socials diferents, original de Joaquim Maurín, que culminava en el protagonisme obrer i pagès del moviment nacional. Comorera cercà en la nova teoria de la nació popular i federada de l'època de l'imperialisme, sorgida a la URSS estaliniana arran de la resistència antifeixista durant la Segona guerra mundial, un aval teòric a aquesta caracterització social i a una reorientació federalista de la idea d'autodeterminació que s'havia difós arran de la Primera guerra mundial com a separació i unió confederal.

Catalunya era vista com la nació més avançada d'Espanya, que havia estat un pilar fonamental de la Segona República i que,

precisament a causa de la derrota d'aquesta, era objecte d'alguns atacs dels quals Comorera es defensà.

El 2 i 3 de març de 1939, quan encara la guerra no s'havia acabat al centre d'Espanya, es va reunir prop de París el Comitè Central del PSUC (en un anomenat "Ple d'Anvers") per tal de fer un balanç del període bèl·lic de 1936-1939. Joan Comorera hi va presentar un informe en el qual, davant les acusacions que "Catalunya i el PSU són els majors culpables de la derrota, ^{per no haver volgut lluitar els catalans,} i perquè el PSU no ha sapigut mobilitzar les masses i altres coses per l'estil", sostenia que "Catalunya ha complert amb escreix el seu deure, ho ha donat tot sense regateix a la causa comú". Si de cas, contestava, "potser sí que Catalunya va tenir una feblesa: la feblesa de la confiança excessiva. Confiança en el govern de la República, confiança en la direcció militar de l'Exèrcit" que no havien fet front amb prou vigoria a l'ofensiva de les tropes franquistes.

Comorera recordava que, sobretot des de la instal·lació del govern de la República a Barcelona, "Catalunya era la força substantiva de la República". Blasfemava, d'una banda, "la política de recel contra Catalunya i contra els catalans que es caracteritzà per la minimització a extrems innecessaris i injustos de la Generalitat", i, d'altra banda, "els elements tèrbols del catalanisme intransigent" que havien intentat conspirar al marge de les institucions. I recordava la "petició pública d'una major participació dels partits catalans en el Govern de la República" que havia estat desoïda.

De cara al futur, preveia que el feixisme produïria, com a reacció, "un profund moviment d'exaltació catalanista, de separatisme actiu en determinades circumstàncies" fins i tot. "En el si de les masses obreres i pageses -augurava- madurarà amb rapidesa un poderós procés de radicalització revolucionària", "en els més amplis sectors de la petita burgesia, de tradició liberal, de provats sentiments catalans (...) originarà reaccions

de revolta o, almenys, de resistència. Reaccions que influenciaran certs sectors de mitjana i gran burgesia que aviat se sentiran incompatibles amb el castellanisme agrari i el colonialisme italià".

Conseqüentment, Comorera propugnava una "concepció revolucionària de la reconquesta de Catalunya, remei únic per a no caure en les febleses, inocentades i claudicacions del nacionalisme petit-burgès", i alhora "aixecar ben alta la bandera de la unitat dels pobles hispànics contra l'enemic comú"².

Unes setmanes més tard, Comorera redactà el document La línia nacional del PSU de Catalunya, que seria presentat al Secretariat de la Internacional Comunista i obtindria la seva aprovació. Comorera hi repetia: "el feixisme ofega, oprimeix, es proposa eliminar de socarrel les nacionalitats. En la línia oposada nosaltres hem d'exaltar, reivindicar les personalitats nacionals, recollir i desenvolupar les reaccions separatistes de Galícia, Euskadi i Catalunya".

A continuació el secretari general del PSUC desenvolupava l'esquema de les tres etapes del catalanisme formulat alans de la guerra per Joaquim Maurín. Al llarg del segle XIX a Catalunya s'havia produït un renaixement literari, històric i polític, simbolitzat en Arribau, Almirall i Pi Margall, així com un desplegament econòmic i social que l'havia fet esdevenir nacional. Subratllava que "fou un català, Pi Margall, el que volgué incorporar a la República, la concepció ja concreta federalista, del nostre poble, i el que volgué donar-li un major contingut social. El segle XX s'havia iniciat un període, caracteritzat per "l'antimonarquisme, l'antimilitarisme i l'anticastellanisme", al capdavant del qual s'havia col·locat, momentàniament, "una burgesia enèrgica, políticament organitzada, fidelment representada pels seus líders Prat de la Riba i Cambó". Però el 1923 "la burgesia catalana s'alia amb Primo de Rivera i perd la direcció política hegemònica de Catalunya".

Amb l'empenta del republicanisme i la victòria de Macià es produeix "la incorporació massiva de la classe obrera a la vida política". Però a partir del 1936, amb l'enfortiment del moviment marxista-leninista, té lloc un "afebliment del confusióisme del republicanisme d'esquerra i de la seva expressió sindical, econòmica: l'anarquisme". "La burgesia no dirigeix ja el moviment nacional català -constatava Comorera. Els dirigents del moviment nacional català són els treballadors i la pagesia", especialment després de la formació del PSUC.

Comorera afirmava que "el moviment marxista-leninista ha de tenir una línia nacional pròpia, no una còpia rescallada de la línia republicano-anarquista: una línia staliniana". "Amb una formulació justa, l'hereu de Macià no serà un altre Macià, del camp tradicional republicà-anarcosindicalista: l'hereu de Macià serà el PSUC". "Hem de recollir la Bandera de Macià -proposava-, refent-la segons la nostra característica i donant-li un contingut social-econòmic". Recordava que "la bandera de Macià és la República Catalana", que "Macià propugnava per una Catalunya separada primer, i unida després, per lliure pacte, a Espanya", formulació amb la qual ja havien coincidit els comunistes el 6 d'octubre de 1934. "El PSUC, per consegüent, opina que la seva línia nacional ha d'ésser formulada d'aquesta manera: Catalunya lluita per una República Catalana, per una República Espanyola, creada per la unió lliure de les Repúbliques hispàniques, iguals en drets".³

La primera ocasió en què Comorera cità textos de Marx i Engels, de Lenin i de Stalin sobre la qüestió nacional fou la conferència Contra la guerra imperialista i per l'alliberació social i nacional de Catalunya, pronunciada a Mèxic el setembre de 1940, després de tornar d'una llarga estada a la URSS. Resumí la teoria marxista-leninista-stalinista subratllant-hi la vinculació de la qüestió nacional amb la qüestió colonial, el reconeixement del dret a la separació com a component del dret

d'autodeterminació, el caràcter anticapitalista de la lluita nacional, i la perspectiva d'una igualació real, no sols jurídica, de les nacions. "La teoria leninista-stalinista ha estat aplicada íntegrament a la Unió Soviètica", sostenia, i, en canvi, el PSOE, que l'ha desconeguda i tergiversada en la teoria i n'ha renegat a la pràctica, "ha estat un instrument de l'imperialisme espanyol".

Seguint le prop l'escrit de Stalin El marxisme i la qüestió nacional (1913), Comorera afirmava que "Catalunya és una nació". Fent al·lusió a la definició de nació d'Otto Bauer, criticada per Stalin, advertia que "Catalunya, companys, no és una "comunitat de destí"! I, en canvi, "el principi de Lenin, "dintre de cada nació moderna hi ha dues nacions", escau plenament a Catalunya, com a qualsevol altra nacionalitat". Però Comorera era especialment sensible al perill d'una "desviació xovinista, localista, particularista" del moviment nacional. "Catalunya no pot isolar-se", i ha de procurar la unitat dels pobles hispànics "per a enderrocar Franco i proclamar, junts, una República Popular dirigida per la classe obrera". "Únicament la República Popular d'Espanya dirigida per la classe obrera permetrà a Catalunya el ple i lliure exercici del seu dret a l'autodeterminació"⁴.

Aquest darrer aspecte fou reiterat en la Carta oberta a un separatista (1942). "Jo no sóc separatista. Sóc internacionalista", aclaria Comorera. "Entenc que per a tots els catalans, separatistes o no, hi ha avui una qüestió prèvia a resoldre: l'anihilament de Franco i Serrano Suñer, dels pistolers falangistes i dels invasors alemanys". Respecte als altres pobles hispànics, el plantejament era: "No tenim altra alternativa que aquesta: la força o l'entesa". I com que els catalans no tenen la força per separar-se sols, "no ens resta, sortosament, altre camí que el de l'entesa amb tots els pobles hispànics".

Segons Comorera, "el problema consisteix en que Catalunya,

amb la victòria damunt Franco, pugui exercir lliurement el seu dret inalienable d'autodeterminació". "Amb l'exercici d'aquest dret Catalunya podrà manifestar o no la seva voluntat de separar-se. Nosaltres estem convençuts que Catalunya, de poder manifestar-se lliurement, resoldria continuar en la comunitat de pobles hispànics amb una personalitat nacional reconeguda i acceptada, i amb facultats pròpies". El secretari general del PSUC deia explícitament que aquesta perspectiva no era incompatible amb el projecte de "confederació" hispànica dels separatistes de Cuba als quals s'adreçava en aquest document. Però per "resoldre de debò, i no a l'any 3.000, sinó en el temps que som, el problema nacional de Catalunya, Euskadi i Galícia", cal "no que ens separem, sinó que ens acostem als partits i organitzacions espanyols"⁵

El text més sistemàtic i complert de Joan Comorera sobre la qüestió nacional a partir dels esquemes estalinians fou el de la conferència El problema de les nacionalitats a Espanya, pronunciada a Mèxic el 1942. Recordava els principis leninistes sobre el problema nacional i la seva aplicació a la Unió Soviètica, contraposant-la a les conseqüències de la Primera guerra mundial a la resta d'Europa, quan "el grup imperialista victoriós va refer el mapa del món al seu gust i conveniència" i "no va admetre en cap cas l'exercici del dret d'autodeterminació". I quant al principi marxista de la primacia del dret de la classe obrera sobre el dret de nació, l'esquivava dient que "aquesta opció, a desgrat de tot, tenint en compte l'experiència històrica, es presenta per excepció, perquè normalment el fet nacional, la lluita nacional contra els opressors i els imperialistes és progressiva, revolucionària i no reaccionària".

A continuació, passava a aplicar aquests principis al cas d'Espanya. "¿Espanya, és una nació?", es preguntava. I seguint la definició de Stalin, contestava: "Existeixen a Espanya quatre

idiomes, quatre economies, quatre cultures que es manifesten en psicologies nacionals ben diferenciades i expressades en una comunitat de cultura, quatre "caràcters nacionals", com també s'acostuma a dir, quatre nacions: la castellana o espanyola, la catalana, la basca i la gallega". Un repàs històric li permetia dir que a l'Edat Mitjana hi havia "nuclis pre-nacionals" i que, modernament, fora de Castella, "de les tres nacionalitats, Catalunya és la que ha adquirit una major personalitat", si bé s'oposava amb fermesa a qualsevol menyspreu del "fet mateix i real de la nacionalitat" de Galícia i de la seva puixança futura. Concloïa que "Espanya no és una nació, puix que dels trets característics nacionals només en té un: territori comú. I si bé és possible afirmar que és una comunitat estable històricament formada. (...) Espanya és avui un Estat imperialista multinacional".

Comorera explicava perquè, un cop passada l'època del capitalisme ascensional, per a la qual Stalin havia caracteritzat els moviments nacionals amb una direcció burgesa de base principalment camperola, continuava essent cert que "el moviment nacional és un problema en essència camperol", si bé ara sota direcció obrera. Argumentava els trets diferencials de la nació sobretot com una herència del passat, particularment viva al camp. Escrivia: "Els pagesos, per la seva tradició històrica, per la seva subjecció a la terra, pel seu aïllament i visió limitada del món i de les seves lluites i problemes, absorbits per les petiteses de cada dia, propensos a l'anquilossament mental per la mateixa vida rutinària que porten, pel seu mateix nivell de vida, que no està proporcionat al seu esforç diari i a la duresa del seu treball, per la seva psicologia freqüentment fatalista degut a la seva indefensió enfront a factors i fenòmens naturals que creuen impossible dominar i dirigir, són el valor permanent, el més estable de la nacionalitat. Els pagesos de la nació opressor i de la nació oprimida són històricament la base

de sustentació, el recolzament, la força de xoc de les classes que dirigeixen la lluita imperialista o que organitzen la defensa i la futura alliberació del nucli nacional sotmès". I així com els pagesos castellans "han estat la reserva humana de la reacció", els pagesos catalans, bascos i gallecs han tendit a aliar-se amb la classe obrera que ha esdevingut "columna vertebral de la nació".

En el conjunt d'Espanya, el moviment nacional català havia tingut un paper transformador, constatava Comorera. "En la nostra història, els moviments nacionals han estat progressius, revolucionaris. Cada pas endavant, en el sentit nacional de Catalunya, ha coincidit i, en determinats casos, ha impulsat un avanç progressiu en el conjunt de la política espanyola", tant al segle XIX com al XX, fins a fer realitat l'aliança d'obres i pagesos en el decenni dels trenta, primer amb Euzkadi i després amb el PSUC. En canvi, "a Euzkadi, el partit obrer més fort, el PSOE, no comprengué mai el problema nacional. S'hi va enfrontar i en nom d'un fals internacionalisme pretengué ofegar els sentiments nacionals a benefici de l'imperialisme central".

A Catalunya, les organitzacions obreres i pageses fonamentals "han coincidit en afirmar el dret inalienable d'autodeterminació". D'acord amb Lenin, "els comunistes de la nació opressora han de defensar, sense vacil·lacions el dret de separació, de constituir-se en Estat independent, de la nació oprimida. Els comunistes de la nació oprimida han de defensar amb fermesa la unió voluntària del seu poble amb els demés, en primer terme amb la nació abans opressora". "Separar para unir", voluntàriament, ha dit també Lenin, en una síntesi magistral". Però -advertia Comorera- "la teoria leninista-stalinista no és una joguina mecànica. Nosaltres hem d'aplicar-la amb el nostre criteri i la nostra responsabilitat, tenint en compte la realitat objectiva de la situació en què ens trobem".

En plena guerra mundial, aquesta aplicació de la doctrina

leninista Comorera la volia concretar en la proposta de restabliment dels Estatuts d'autonomia dels anys trenta, lluny encara del ple exercici del dret d'autodeterminació. Segons el dirigent comunista "estem en l'etapa de reconstrucció d'un Estat democràtic multinacional, en el qual no estaven ni estaran resolts els problemes de les nacionalitats". Comorera subratllava que "en la situació actual no ens plantegem com a objectiu immediat de la nostra lluita la solució integral d'aquests problemes" sinó únicament el restabliment de "la República que va transformar l'Espanya monàrquica imperialista multinacional en una Espanya democràtica multinacional". I, concretament, "el restabliment dels Estatuts d'autonomia per avui i el dret de Catalunya, Euzkadi i Galícia a exercir lliurement el dret inalienable d'autodeterminació demà, després de la victòria (...), perquè amb el temps, Espanya sigui una lliure i fraterna unió voluntària de nacions, un Estat socialista multinacional"⁶

A partir de 1943, Comorera va introduir un altre element teòric en les seves elaboracions sobre la qüestió nacional: el diagnòstic del final d'una etapa històrica de l'imperialisme i una nova categoria corresponent: la nació popular, que venia a completar alguns aspectes de la caracterització estaliniana del fet nacional en l'etapa "ascendent" del capitalisme competitiu.

A la conferència Els enemics de la unitat combatent dels catalans (1943) feia un repàs històric que situava en el període posterior a la Revolució francesa la creació de "les Nacions i els Estats que hem heretat". Segons Comorera, "les nacions foren sobiranes mentre la burgesia fou un factor de progrés". En l'etapa superior capitalista, l'imperialisme és un factor d'opressió, de regressió, de cataclismes socials, polítics i econòmics inhumans" i ja "cap Estat, cap Nació, no gaudeix avui de plena sobirania, de plena independència". La reacció internacional ha guillotinat la nació burgesa, li ha imposat un internacionalisme espuri: l'internacionalisme dels trusts, dels

cartells i de la gran finança". Però, durant la Segona guerra mundial, a l'escalf de la resistència antifeixista a Europa, estava sorgint "una nova idea nacional, una nova realitat nacional" bastida pels "pobles [que] han pres la direcció dels seus afers". La "nova nació" era "la nació popular, la nació igual a les altres nacions, la nació federada", lluny ja de la "balcanització" a què havia conduït el final de la Primera guerra mundial. Aquest canvi tenia importants repercussions a Catalunya, car si, arran del 1918 encara havien pogut sorgir propostes separatistes, ara els pobles hispànics havien d'anar més junts "car la llei històrica present no els porta a la separació, sinó a la federació"?

A Reforma constitucional soviètica (1944), Joan Comorera refé així el seu esquema: "En l'evolució històrica de la Nació podem observar quatre etapes ben diferenciades: la Nació feudal, la Nació burgesa i sobirana, la Nació burgesa mediatitzada per la finança internacional, la Nació Popular". D'aquesta darrera n'eren exemples les lluites antifeixistes dels pobles francès, italià, grec, polonès, iugoslau i dels pobles hispànics. "La línia directriu de la Nació popular ha estat traçada per la Unió Soviètica. La darrera reforma constitucional reforça els seus trets al màxim. Nacions reconstruïdes, nacions federades", cada una de les quals tenia, a la URSS, atribucions fins i tot en Defensa i en relacions exteriors. "És la línia que seguiran -pregiava Comorera-, per difícils i múltiples que siguin els altibaixos que es produeixin en el curs d'aquest procés històric, tots els Estats compostos per diverses nacions, per grups ètnics no nacionals, tots els Estats que, dirigits per castes i classes parasitàries han imposat el domini imperialista d'un nucli central. És la línia que seguirà Espanya, la línia del seu apogeu, la línia trencada per les monarquies estrangeres, austríaca i borbònica que trossegaren les nacionalitats catalana, basca i gallega a la mesura dels seus interessos familiars i de la seva

barbàrie. I les nacions reconstruïdes es federaran voluntàriament amb les nacions més afins per raons històriques, econòmiques, culturals, geogràfiques, crearan Estats multinacionals fraternals, de pobles lliures i iguals, poderosos per l'expansió sense entrebancs dels seus valors materials i espirituals".⁸

En el treball La nació en la nova etapa històrica (1944), Comorera s'estengué en aquestes noves idees. Una àmplia exposició de dades sobre el capitalisme monopolista precedia el desenvolupament de la teoria de la nació popular, que ara Comorera veia possible de reconstruir per una via democràtica, sense necessitat de la revolució violenta que fins aleshores els comunistes havien tingut, doctrinalment, poc menys que per inevitable.

Comorera veia així el procés històric passat: "Del clan a la tribu, de la tribu a les ciutats lliures i regions feudals, d'aquesta a la nació feudal, d'aquesta a la nació burgesa sobirana, d'aquesta a la nació burgesa mediatitzada per la finança internacional. D'aquesta a la nació popular, a la nació socialista, els nuclis humans aplegats per raons històriques i factors geogràfics determinats, han pujat grau a grau l'escala del progrés humà, corresponent cada fase històrica a modes de producció i relacions de producció ascendents". Aquesta successió teleològica, que caminava cap al comunisme, comportava la previsió que, davant el fet que "el capitalisme monopolista és anexionista, que tendeix a suprimir el dret d'autodeterminació de les nacions", "la batalla històrica entre la nació i el capitalisme monopolista serà guanyada per la nació".

La nova "nació popular, la democràcia popular", hauria de ser dirigida per la classe obrera, la classe "més nacional, la més conseqüent, l'hereva indiscutible del capitalisme monopolista, la que conté i ha assimilat la teoria i la pràctica del nou món a crear", tenir un avançat contingut social-econòmic, i ser "nacional per la forma, internacional pel contingut": "la nació

popular és l'antítesi tant del xovinisme nacional de la burgesia liberal com del cosmopolitisme regressiu del capitalisme monopolista". A finals de la segona guerra mundial ja començava a parlar-se d'una futura federació europea; i, segons Comorera, "aquesta federació serà un dia una realitat gloriosa i fecunda, constituïda no pels monopolistes, sinó pels pobles al·liberats del monopolisme, en l'exercici de llur sobirania".⁹

El 1949 va esclatar una "agra disputa" (segons la seva pròpia terminologia) en el si de la direcció del PSUC que dugué a l'expulsió de Comorera d'aquest partit. Un dels elements de discussió fou la qüestió de la realització o no de la revolució democràtico-burguesa a Espanya, que la direcció del PCE considerava la seva línia estratègica central, i que Comorera desestimà. Cal tenir en compte que aquest partia d'una experiència en la Catalunya industrialitzada, illot minoritari de burgesia industrial capitalista a Espanya i plataforma principal del moviment obrer peninsular, que havia inclòs fins i tot un procés revolucionari de col·lectivitzacions i un "pla de transformació socialista del país" aprovat per un govern de la Generalitat del qual el mateix Comorera havia estat conseller. La discussió sobre la revolució burgesa, com la que havia tingut lloc el 1939 sobre el paper de Catalunya durant la guerra civil, i en certa manera la mateixa indefinició de les relacions orgàniques entre el PCE i el PSUC, manifestaven, doncs, diferents estructures i consciències nacionals.

La prolífica activitat d'elaboració i difusió doctrinal sobre la qüestió nacional de Joan Comorera continuà en anys posteriors, particularment amb una sèrie d'articles que publicà clandestinament a Barcelona a primers dels anys cinquanta amb l'encapçalament Desperta Catalunya!. In ells no es va apartar tampoc de la doble tradició ideològica que havia intentat sintetitzar anteriorment: el republicanisme federal i el marxisme-leninisme-stalinisme, sense aportar-hi pràcticament nous elements.¹⁰

Com els liberals, que havien pres la idea de nació catalana de Prat de la Riba, el comunista Comorera, que l'havia basat en Stalin, l'havia intentat fer compatible amb un projecte polític de tradició federal. La concepció leninista del dret d'autodeterminació hi jugava un paper molt semblant al que havia jugat el principi de les nacionalitats en el nacionalisme català, i, en incloure, segons Lenin, el dret a la separació de la nació respecte a l'Estat, havia dut a Comorera a manifestar que no podia estar en desacord amb els partidaris d'una solució confederal a partir de la independència prèvia de Catalunya. Però la seva pràctica política el duia a defensar l'autonomia segons la fórmula estatutària dels anys trenta, i, tot i que insistia en la diferenciació específica de Catalunya, que li feia remarcar el seu paper d'avançada peninsular, veia clar que aquella opció comportava un ajornament indefinit de l'exercici del dret d'autodeterminació segons els requisits amb què abans l'havia acceptat. A la inviabilitat de la separació de Catalunya d'Espanya experimentada durant la guerra civil s'afegia la constatació que el panorama internacional de la Segona postguerra mundial hi resultava també molt desfavorable (més encara que el 1918), i la previsió que les qüestions nacionalitàries encara plantejades a Europa es resoldrien en una perspectiva federal. Així doncs, l'afirmació de la "nació catalana" segons la fórmula estaliniana no havia estat suficient per extreure'n fórmules polítiques substancialment distintes de les proposades pel corrent federal; la utilització ideològica de la referència marxista-leninista l'havia obligat, a més, a contradir-se en concretar les conseqüències de l'aplicació del dret d'autodeterminació que, segons aquella doctrina, corresponien a la seva afirmació nacional.

. . .

També el socialista Manuel Serra Moret, que el 1930 havia format part del Partit Socialista Unificat de Catalunya, i que a l'exili presidiria el Moviment Socialista de Catalunya, va esdevenir aviat un teòric de la qüestió nacional.¹¹

Antic deixeble del president de la Unió Catalanista Domènec Martí Julià, Serra Moret feia una neta distinció entre la idea de nacions naturals, fets de naixement, de llengua i cultura, de costums, vinculada als conceptes grec i llatí d'ethnos i de pàtria menor, i la idea moderna d'Estat. Veia l'Estat no sense influències marxistes, com un resultat de les diferències i els antagonismes socials, que, amb la doctrina del contracte social o el pacte, podien ser concebuts com una associació de voluntats col·lectives, sempre sobre la base de les nacions naturals. Per Serra, Catalunya havia estat històricament una nació natural, resultat d'un "gresol de nacions" tant en aportacions humanes com lingüístiques i culturals i tot, havia estat sostinguda com a nació sobretot per les classes populars, però no havia aconseguit que la voluntat de ser, la dimensió política de la nació, cristal·litzés en un Estat català modern. L'Estat espanyol existent, de caràcter absolutista, segons Serra, era totalment contrari a l'existència mateixa de la nació catalana natural.

Serra Moret feia afirmació, no sense algun escepticisme pràctic, del principi polític de l'autodeterminació de les nacions. Sobre la base de l'exercici d'aquest dret, veia possibles diverses fórmules polítiques, sempre a partir de l'aplicació del principi federatiu que havia inspirat la formació de la majoria dels Estats moderns. D'acord amb aquesta doctrina, les propostes concretes defensades per Serra per a Catalunya, oscil·laven entre la formació d'un Estat multinacional espanyol, de tipus confederal, a partir de l'exercici de l'autodeterminació de Catalunya, solució de la qual no deixava de remarcar les dificultats; la possible separació de Catalunya, concebuda com una

reacció alternativa al possible fracàs del projecte anterior; i, encara, la perspectiva d'una confederació europea a la qual Catalunya pogués adherir-se directament.

Serra va publicar a Buenos Aires, a les acaballes de la Segona guerra mundial, una sèrie d'articles més tard recollits en el llibret La Carta de l'Atlàntic (1944). L'autor s'hi mostrava molt poc confiat en la possibilitat d'exercici del ple dret d'autodeterminació de Catalunya com a conseqüència del programa dels Aliats antifeixistes, i més aviat s'inclinava a creure que els "bells conceptes" d'autodeterminació dels pobles i de cooperació i seguretat econòmiques exposats en l'esmentada Carta "eren expansions verbals i líriques, o, el que fóra pitjor, mirallets per a caçar aloses". Feia avinent el clima intel·lectual i polític contrari als nacionalismes com a conseqüència de l'exacerbació hitleriana del nacionalisme, recordava la limitada aplicació del principi "a cada nació, un Estat" arran de la Primera guerra mundial, i exposava les raons militars i les raons econòmiques que duïen a una creixent interdependència entre els pobles. Calia, doncs, "comprendre que el nacionalisme agut i l'autodeterminació no tenen partidaris entre els presumptes organitzadors de la pau".

Serra feia professió dels ideals democràtics, favorables a la llibertat d'homes i pobles, expressats en la Constitució d'Estats Units, la Declaració dels drets de l'home, la Constitució dels Sòviets i l'Estatut de Westminster de 1935, i proposava una via gradual i universalista d'exercici de les llibertats nacionals de Catalunya: "En la mesura que siguem conciliadors, democrates, comprensius i lleials amb tots aquells que ho siguin, ens anirem trobant insensiblement en possessió del dret d'autodeterminació i en l'exercici de la llibertat en un món on ens interessarà més el grau de relació d'interdependència, que no les facultats il·limitades fins a l'extrem de negar-nos a nosaltres mateixos. Car pecaríem d'estultícia -advertia- si volíem

ignorar que Catalunya és filla d'aquest universal renaixement, i que ens toca posar el cor en l'exultant empresa de fer-la un model, una llum i un guiatge de tots els homes".

Serra es declarava contrari al "nacionalisme de saltataulells", al "nacionalisme de veïnat i rerabotiga que despotrica contra el tirà i fa cua a les oficines públiques picolant el favor o la tolerància per a poder anar tirant". Hi contraposava "l'humanisme i el sentiment d'alta civilitat que ens fa de fer ciutadans d'Europa portant el senyal de Catalunya al front". L'horitzó final era "formar part d'un organisme super-nacional que, respectant totes les manifestacions vitals de la nacionalitat, s'imposi la tasca d'organitzar Europa i, si és possible, el món sencer, per als fins de la pau, de la justícia, de les garanties individuals, de la cooperació econòmica i de la seguretat dels ciutadans". "Allò que sabem segur -asseverava Serra Moret- és que la Carta de l'Atlàntic, si bé proclama la llibertat de totes les nacions "grans i petites", no ens la donarà feta i regalada. I com que la llibertat i la seguretat són interdependents i indivisibles, només amb la unió i la cooperació de tots els liberals del món, àdhuc amb els espanyols, podem esperar d'aconseguir la nostra"¹²

En una conferència pronunciada a Santiago de Xile uns mesos després, Serra Moret feia un repàs de L'ahir i el demà de Catalunya (1945). Referint-se als seus orígens medievals, donava la següent definició de nació: "un poble, malgrat que formi un grup més o menys determinat, mai no representa un tot orgànic, viu i perpetu; en canvi una nació és el poble organitzat espiritualment, sentint unes sensacions semblants, tenint una comunitat d'idees i perpetuant-les a través del temps, però fixant-les sempre damunt d'una terra determinada, que ha estat el marc, el motlle d'aquella expansió personal d'una part de la humanitat".

Serra remarcava "la manca de sentit polític dels catalans" al llarg de la història, que els havia impedit la constitució

d'un Estat propi, i veia que, si de cas, Catalunya havia estat "salvada per les classes populars". Recordava el moviment re-
mença del segle XV: "Reivindico ací aquells que en cap Història no figuren com a res fonamental per a nosaltres, i que en són tant!". I, repassant el procés descendent de segles posteriors, afirmava: "Per aquell camí, Catalunya havia de desaparèixer, i Catalunya, si no haguessin estat les classes populars, com a nació, hauria estat esborrada i extingida. Però el poble va fer que Catalunya subsistís; que subsistís la seva llengua, a través de totes les situacions i de totes les crisis. (...) Els veritables catalans han estat els treballadors i els pagesos", afirmava, veient-los com a base del moviment de consciència nacional del segle XIX, que havia conduït a un moviment polític expressat de la manera més diàfana en la proclamació de la República Catalana per Francesc Macià el 1931.

De cara al demà, Serra Moret anunciava: "La Història, doncs, catalans, torna a començar". I proposava: "en aquesta lluita ferrotge, nosaltres hem de ser molt ambiciosos, políticament ambiciosos, per a una Catalunya rica, completa, tan independent com sigui possible i tan lliure com sigui possible", només limitada per la interdependència i l'agermanament universal entre els pobles.

En un article publicat uns mesos després a Xile mateix, l'autor, mirant de nou a l'ahir, sostenia que "Catalunya -com totes les nacions d'Europa- és antic "gresol de nacions" i no solament la gent, sinó la llengua, els costums i els ideals, són un mosaic de pobles i una fusió constant i fecunda de natures i de sentiments". I mirant al demà, deia: "S'escau que tots som lleials a Catalunya, no tant per lleialtat a la història, sinó per la lleialtat al present", ja que a Catalunya "li interessa l'avui i el demà, més que l'ahir."

Respecte al demà de les relacions de Catalunya amb Espanya, escrivia: "si la col.laboració i la convivència són possibles,

l'ideal de l'Estat perfecte, multinacional, pot aconseguir-se; si l'Estat es manté absolutista, absorbent i anti-liberal, la secessió és l'única alternativa. Creiem que aquest és el sentit i l'abast del dret d'auto-determinació basat en el fet de la nacionalitat". "No neguem -remarcava- que un Estat espanyol, modern i progressiu, reeducat en els costums i principis d'una democràcia autèntica, pugui satisfer les aspiracions nacionals de Catalunya en un clima de respecte, de tolerància i de cooperació. La República Espanyola -recordava- havia donat els primers passos en aquest sentit, però cal encara recórrer molt de camí. Creiem, però -aventurava-, que la Confederació europea podria salvar moltes etapes".¹³

Uns anys més tard, Serra Moret va publicar una recapitulació del seu ideari nacional exposat en aquests i altres escrits. Amb un estil ampulós, ple de cites erudites, va escriure el llibre Ciutadania catalana (1957) amb el subtítol Breviari de cogitacions, remarques i orientacions per als catalans. En ell repassava de nou la història de Catalunya, i la comparava amb experiències confederals i federals com Suïssa, "el paradigma, el model de democràcia tradicional i operativa", Estats Units, tant els de la declaració d'independència com els del president Wilson, favorables a l'autodeterminació de les nacions, Gran Bretanya, fautora de la Commonwealth, i la Unió Soviètica, "la gran realització confederal contemporània" que li permetia afirmar que "els soviètics són els que compleixen al peu de la lletra aquell vell aforisme d'"a cada nació un Estat"". "Com veiem -resumia-, el federalisme ha pres tanta volada i tantes formes i estils que, en realitat, ha esdevingut el règim polític universal contemporani i la ruta planera de la pau i de la intel·ligència entre els pobles". Aquesta fórmula universal s'adaptava perfectament a Catalunya, ja que no en va "els catalans foren dels primers a fundar escola de federalisme i podem considerar llur experiència com una franca recíxida".¹⁴

En un nivell conceptual, Serra reproduïa la distinció clàssica entre nació i Estat: "una cosa és la política, la politeia i politikos grega, l'art de governar pobles o l'associació i ordenació dels interessos comuns -sostenia-, i una altra cosa és la nació en sentit llatí, ésser nascut en comunitat d'origen i de vida -de sang, de llengua, de sentiments, de cultura, de costums-, la ethnos grega, la família, el poble, la llar, la pàtria". D'una banda, "l'Estat pot modificar-se, pot humanitzar-se, pot deixar d'ésser la superposició d'oligarquies, una força coactiva, per a esdevenir una concurrència de valors positives i una associació de voluntats per a la pràctica del bé comú". En canvi, "la nació és el que és i es conforma a les lleis de la natura, sense que pugui trasposar-se, confondre's, transfigurar-se o reencarnar-se. Existeix tal com és i segueix la seva evolució natural, orgànicament, totalment, amb el poble que la encarna".¹⁵

Així, en el cas català, "la voluntat de crear una Catalunya nació i de dir-se catalans no podia sorgir entre la nostra gent sinó després d'heure consciència del fet realitzat, sinó després d'heure esment de l'existència de Catalunya, de llur condició de catalans". Però, si "l'Estat nacional és la completació, el clímax, del desenvolupament i de l'afaiçonament de la nació", a Catalunya "l'obra cabdal de la nació [que] havia d'haver estat la creació del propi Estat" no es va dur a terme. I "l'Estat, a la nostra terra, ha estat per regla general això: la dominació, el despotisme, la imposició, el pillatge, el crim, i, en el millor dels casos, el forasterisme, la incomprensió, la inhibició dels elements autòctons i del geni peculiar del país". "En els catalans, la natura sempre ha pogut més que llur voluntat d'ésser, que llur conscripció al propi destí".¹⁶

Serra, que citava els laboristes Harold Laski i Herman Heller, veia compatibles la teoria marxista de l'Estat, amb "la teoria clàssica de la desigualtat natural dels homes com el fonament de la desigualtat de posicions i del consegüent estadiament social

en classes en donar lloc a la primera cristallització de l'Estat: les dues "arrenquen d'un mateix principi, això és, que l'origen de l'Estat no ha estat l'efecte de cap força exterior o aliena, sinó de la desigualtat econòmica interna dels components de la societat, en altres paraules, de la lluita de classes"¹⁷.

En la Segona postguerra mundial, el model d'Estat, força inspirat en el laborisme britànic, era el Welfare State o Estat assistencial, que Serra, per distingir-lo del liberalisme vuitcentista, d'escassa base social, anomenava "Estat sociològic". En remarcava la seva vinculació a la democràcia política i realitzacions de països nòrdics, com la Seguretat social, que havien permès elevar el nivell cultural i de riquesa de la població "en condicions de sanitat moral i física, tot donant a tots llibertat, treball i recapte". Serra diferenciava aquest model del de "la regimentació social i el dirigisme estatal" de la Unió Soviètica, però creia que "a la democràcia, realització de la ciutadania universal, s'hi va per Orient i per Occident, i els antagonismes que deriven de l'aplicació de mètodes oposats no faran perdre ni a l'Orient ni a l'Occident la unitat de fins transcendents". Creia que "el clímax de l'Estat soviètic, quan arribi, serà la igualtat política i l'econòmica en un món de cooperació i de concurrència universals". És a dir, que "malgrat tot, la democràcia occidental i el comunisme euroasiàtic van per rutes distintes a la mateixa ciutat ideal on els homes seran germans i la justícia i l'abundor seran la llei". Per Serra Moret, en els seus antecedents doctrinals, "l'Estat sociològic, de Plató fins a Rousseau, ha estat concebut com un contracte social, com un pacte col·lectiu, com un sistema de convivència, d'harmonia i de benaurança dins una comunitat lliure i fraterna"¹⁸.

Aquest "Estat benefactor és la reversió més completa d'aquell Estat paorós, ferotge, a què, de petits, venim avesats els catalans, car ni tan sols ens deixa parlar ni aprendre la llengua materna". És a dir, que a Espanya "nosaltres també tenim un

Estat sociològic, només que el nostre és l'Estat benefactor al revés, l'Estat distribuïdor de pobresa, d'estancament i de frau". "Aquest Estat monstruós utilitza l'avassallament de tots els espanyols per a la realització d'un disseny: la destrucció de la nació catalana, tot imposant l'esperit, les formes i el geni de la nació castellana". I, per tant, parlar de "pàtria espanyola" era, per a Serra Moret, parlar en va d'una "construcció artificial moltes vegades intentada"¹⁹

Si l'Estat espanyol era un "Estat absolutista-fendal-eclésiàstic", i el desenvolupament de la nació catalana només era possible d'acord amb l'exercici del dret d'autodeterminació i amb el model d'Estat sociològic del món contemporani, resultava ben difícil "d'harmonitzar la llibertat de Catalunya amb la tradició política espanyola". L'única possibilitat semblava ésser el federalisme o confederalisme, si bé Serra Moret -com ja hem vist- tampoc no exclouïa el separatisme, si més no a efectes dialèctics enfront de l'Estat espanyol existent.²⁰

Quant al federalisme o confederalisme, Serra relativitzava "el pacte sinal·lagmàtic commutatiu" propugnat per Pi Margall, i creia que "la fórmula política, la confederació ha d'ésser la justa -hom diria l'única- si reuneix el consentiment de tots els polítics catalans i de tots els homes de tendències diferents; com Valentí Almirall, Martí Julià, Prat de la Riba, Rovira Virgili i els mateixos "proclamadors" d'Estats de fet com Francesc Macià i Lluís Companys. I aquesta fórmula té l'avantatge d'ésser compresa i defensada per castellans eminents i per diversos partits polítics espanyols que no podien ignorar l'extensió mundial del federalisme ni l'instrument de coordinació i de cooperació que representa per a les relacions econòmiques i socials entre pobles diversos". Rebutjava, per tant, el nacionalisme, "concepte balder, al nostre entendre, nouiu". "És Espanya entera que sofreix l'afront i és tota Espanya la que s'ha d'alliberar i de liquidar aquesta vergonya secular". Contraposava expressament

la seva visió a la de Prat de la Riba: "La pertinença a una nacionalitat no és autodeterminació, la pertinença a un Estat ho és". Cal comprendre en aquest cas que Serra propugnés: "traçtem l'Estat espanyol com enemic i no diguem que no som separatistes. Espiritualment, som separats, antagònics, inconformables". Però immediatament afegia que l'Estat espanyol "cal fer-lo de nou i, en tot cas, cal que nosaltres participem en la seva construcció i ens assegurem abans que tot que sigui un Estat civilitzat, humà, fautor del bé dels seus components, una empresa comunal i col·lectiva i no, com ara, un aparell infernal per a l'espoliació i per al turment dels ciutadans". El separatisme que Serra Moret acceptava sembla, doncs, més que un projecte polític, un separatisme "espiritual" i una via, potser només tàctica ("no diguem que no som separatistes"), per contribuir a "fer de nou" l'Estat espanyol, per fer en realitat un nou Estat democràtic i modern, un "Estat sociològic". De totes maneres, en alguns passatges Serra mostrava una major ambigüitat (no sense raó es referia a "aquestes cogitacions, potser massa incoherents i mal embastades"). Així, la perspectiva d'uns Estats Units d'Europa o Confederació europea semblava incloure implícitament l'existència d'un Estat espanyol confederant, i ell mateix federal o confederal. Però també insinuava la possibilitat que, si aquesta perspectiva europea es realitzava en un termini de pocs anys, es pogués convertir en una via perquè els catalans, adherint-s'hi directament, aconseguissin la ciutadania estalviant-se el problemàtic i, en la seva hipotètica previsió, més llarg camí de construcció d'un nou Estat espanyol.²¹

Els darrers paràgrafs del llibre reassumien aquesta difosa ambigüitat. Allò important, per Serra Moret, era que "la nació, elevada al pla de ciutadania, comporta l'autodeterminació del conjunt i dels individus, dels homes i dels pobles. Aquesta promoció assolida, els catalans diran si volen una Catalunya amb estatut d'autonomia, si la volen independent de tot i de tothom,

si la volen confederada amb les altres nacions peninsulars o si la volen formant part dels Estats Units d'Europa on, a nosaltres, ens abellera de veure-la. No volem, ni podem, anticipar el demà -remarcava- i àdhuc és nociu que hi hagi irresponsables que fixin per endavant els termes de l'autodeterminació, les formes i constitucions d'un Estat noat encara, i les condicions d'efectivitat d'un dret que no hem sabut guanyar-nos. Tot això són elucubracions malaltisses, com sovint ho resulten el catalanisme i el nacionalisme històrics, derivacions d'una impotència en bona part voluntària. No hem de decidir allò que farà Catalunya quan sigui lliure, sinó fer-la lliure tot seguit -aconsellava Serra en ple franquisme-, no resignar-nos ni un instant al fet que no ho sigui, no deixar passar un dia ni un moment sense la nostra lluita, sense treva, per tots els mitjans, pacífics o violents, sense ajornament, sense excusa, sense ombra de dubte que mai, jamai, ens conformarem a l'abjecció, a l'avassallament, a la mort civil".²²

Així doncs, a l'igual que els més destacats exponents del republicanisme liberal i que els comunistes (aquests per principis ideològics), el socialista Serra Moret havia rebutjat la ideologia "nacionalista", considerada un concepte "balder", "nociu". Havia propugnat una concepció liberal del dret d'autodeterminació, presa probablement dels seus orígens a la Unió Catalanista de Martí Julià, i, d'acord amb ella, havia afirmat que l'Estat nacional és una conseqüència lògica, el màxim desplegament de la nació. Però, a l'igual que la major part dels liberals i que els comunistes, havia acabat contradient la seva afirmació nacional, teòricament vinculada a l'autodeterminació i eventualment a la confederació, amb el requeriment històric de "fer de nou" l'Estat espanyol, amb intervenció destacada catalana. La seva participació en les institucions autonòmiques de Catalunya a l'exili, i fins i tot al govern de la República instal·lada a Mèxic, n'havien completat la contradicció.

Aquesta dinàmica d'intervenció catalana en la política espanyola, amb un paper motor, fou especialment teoritzada per Josep Pallach.

Pallach remarcava, alternativament al nacionalisme, que "Catalunya, doctrinalment i popularment és la seu peninsular de la idea federalista", i feia seva aquesta segona tradició. Seguint en gran part les orientacions que havia donat Joaquim Maurín els anys trenta, Pallach, que també havia estat militant del POUM i que fou un dels fundadors del MSC a la postguerra, va propugnar una perspectiva d'unió federativa de Catalunya amb els altres pobles peninsulars. Veia aquest horitzó condicionat per vinculacions establertes per la geografia i la història, però li semblava insuficient, en canvi, el simple restabliment de la legalitat autònoma de 1932. Pallach subratllà la conveniència de l'intervencionisme català en la política espanyola per tal de suscitar altres moviments contraris al centralisme amb els quals Catalunya pogués coordinar-se i arribar a acords federatius. La seva idea nacional com un fet de voluntat col·lectiva, més que d'ètnia o llengua, li permetia preveure que, a més de les quatre nacionalitats històriques, altres pobles de la península poguessin incorporar-se a la lluita per l'autogovern.²³

En l'opuscle El nostre combat (Acció i perspectives del Socialisme a Catalunya) (1954), Pallach va escriure sobre la idea de nació: "Per nosaltres, socialistes catalans, l'existència de la nació catalana és una realitat d'ordre sociològic i històric que s'expressa en la llengua, en els costums, en el dret i sobretot que dóna origen a un fet de voluntat col·lectiva". Paral·lelament, "nosaltres veiem Espanya com una possible agrupació federativa de pobles diversos que la geografia i la història han agermanat".²⁴

Aquesta concepció comportava un clar distanciament de la idea de nació del catalanisme conservador: "En l'obra teòrica de Prat -La nacionalitat Catalana- el fet català reposa damunt

una base probablement mítica (la raça, que no vol dir res científicament parlant), i damunt d'una real i netament provada: la societat catalana, que s'expressa en manifestacions col·lectives tan importants com l'art, el dret, les costums, la llengua". Pallach insinuava que hi devia haver algun tipus de relació entre aquest dualisme teòric i l'empenta i fracàs de la Lliga regionalista: "Políticament, Prat i Cambó aconseguiren crear un estri polític capaç de dirigir i orientar l'acció de la burgesia catalana", però l'experiència acabà amb una "triple fallida": en "el paper històric dirigent de la transformació hispànica, l'emancipació nacional de Catalunya, finalment àdhuc els propis interessos econòmics".

Amb aquesta anàlisi, Pallach enllaçava amb l'esquema maurinià de les tres etapes del catalanisme: la primera, d'hegemonia burgesa, havia conduït a aquesta fallida. La segona, protagonitzada per la petita burgesia, havia arribat, els anys trenta, a un fracàs "més estrepitos encara". Si bé reconeixia a l'Esquerra Republicana alguna acció d'ordre cultural i l'haver activat "el maridatge finalment recíbit del catalanisme i de l'esquerranisme social i polític", la seva actuació s'havia caracteritzat per no tenir "ni organització ni doctrina netament expressada". No havia aconseguit, així, impulsar una política de veritables reformes i "Catalunya que, social i políticament, era la força motriu de la gran transformació espanyola no en fou l'element ordenador".

Per tant, el protagonisme del moviment obrer havia de prendre el relleu. En aquesta tercera etapa de futur, "l'alliberació de Catalunya", que Josep Pallach veia "substancialment lligada a la revolució democràtico-burgesa", podia realitzar-se de dues maneres: "una, gràcies a l'acció d'un partit revolucionari peninsular que reunexi les forces comunes del moviment obrer i les reivindicacions del camp, i que sàpiga sumar-les a la pujança explosiva de les qüestions nacionals. L'altra és gràcies

a l'acció d'un partit revolucionari peninsular que reuneixi les forces comunes del moviment obrer i les reivindicacions del camp i que sàpiga sumar-les a la puixança explosiva de les qüestions nacionals. L'altra és gràcies a l'acció de Catalunya, dirigida per un partit obrer i nacional, capaç de dreçar la gran força del nostre poble com la millor arma contra l'Estat reaccionari coordinant la seva acció amb les altres corrents revolucionàries d'Espanya, democràtiques i obreres, i indicant des del primer moment, amb la voluntat de coordinació, la concepció federativa que té el nostre poble del futur Estat socialista peninsular". Una de les dificultats del primer camí era que, a l'hora de fer un plantejament federal des d'un partit d'àmbit peninsular, "sense segurament voler-ho, els partits espanyols són presoners de la "super-estructura" estatal que diuen combatre". "Al nostre entendre -concloïa Pallach- la segona és l'única solució real de la qüestió", és a dir, un partit nacional català coordinat amb els dels altres pobles d'Espanya.

De cara al futur, l'autor propugnava un socialisme humanista que, en el camp internacional, emprengués "un tercer camí" contrari a "la polarització entre Moscou i Washington". I, per Espanya, més que el restabliment legalista de les institucions republicanes i autonòmiques dels anys trenta, presentava la perspectiva d'avançar cap a una "Tercera República". "Com a catalans -resumia- reclamem per Catalunya el dret d'autodeterminació i com a socialistes aconsellarem al nostre poble d'establir formes de convivència federativa amb els altres pobles hispànics". "La nació -recordava- no és per nosaltres ni un fet diví, ni tan sols una dada indestructible de la natura humana. És un fet històric, social, sotmès a totes les sinuositats del fer i desfer dels homes". Aquesta concepció permetia partir, a Espanya, de "la hipòtesi generosa de l'existència d'altres nacionalitats immatures, que en règim de llibertat política i de reconstrucció econòmica es desvetllarien, afirmant-se així les

particulars energies d'Andalusia, d'Aragó, de Castella, d'Astúries, etc. L'Estat federatiu reuniria aquestes i les que ja s'han afirmat a l'avantguardia combatent l'Estat centralista i decadent". "Si hi ha una lliçó fonamental dels segles de decadència -remarcava Pallach- és que sense la plena intervenció de Catalunya en els afers espanyols, i sense que una clara doctrina federal sostingui aquesta intervenció, Catalunya no serà mai lliure".

En un breu apartat, abordà també "el problema dels Països de Llengua Catalana", suscitat sobretot pels "Quaderns de l'exili" publicats a Mèxic, però que havia estat reivindicat també per companys de militància de Pallach. Aquest afirmava el dret de València i de Mallorca "a la lliure determinació" i rebutjava "no sé quin impossible "imperialisme pan-catalanista"". Concloïa desitjant: "nosaltres pensem que la trajectòria federativa dels pobles mediterranis s'afirmarà en una comuna empresa peninsular, ambiciosa, de dimensions europees i universals".²⁵

. . . .

Com hem pogut veure, en els comunistes i socialistes de l'exili de postguerra es plantejaven, amb altres referències ideològiques, algunes de les qüestions centrals que, pel que fa a la idea nacional, abordava també el republicanisme liberal.

L'afirmació de Catalunya com a nació es basava, en el cas dels comunistes, en una definició, com la de Stalin, que donava la màxima importància als aspectes econòmics, lingüístico-culturals i psicològics, més que als polítics; era també de tipus naturalista en Serra Moret, cosa que no els impedia acceptar la pluralitat natural que havia resultat del procés històric de Catalunya; i era formulada per uns i altre, i pensat amb més claredat per Pallach, com un fet de voluntat. Tots plegats rebutja-

ven la ideologia nacionalista, però feien professió del dret d'autodeterminació de Catalunya, amb dubtes sobre la inclusió o no del dret a la separació, i amb escepticisme sobre la seva possible aplicació en l'Europa posterior al final de la Segona guerra mundial.

Com en el catalanisme republicà d'aquests anys, que ja hem vist, el debat de comunistes i socialistes girava entorn de les diferents opcions polítiques que es podrien desprendre d'una o altra valoració de la trajectòria anterior del catalanisme: l'autonomia dins l'Estat espanyol, la Confederació d'Estats, la Federació hispànica a través d'una intervenció catalana en l'àmbit peninsular. Una fórmula de futur que era enunciativa per uns i altres era la d'un "Estat multinacional", resultat de la seva afirmació de la nació catalana, però interpretada, com acabem de dir, segons projectes polítics discrepants.

EL CATALANISME REGIONALISTA

Entre l'espanyolisme franquista i el catalanisme republicà que havien inspirat els dos bàndols de la guerra civil de 1936-1939, alguns intel·lectuals i polítics catalans, de tendència conservadora o tradicionalista, assajaren de tecritzar a la postguerra una mena de "tercera Catalunya", no totalment identificada amb cap dels dos bàndols esmentats, i en gran part herava de components ideològics que havien confluït en el catalanisme regionalista de primers de segle.

Hi hagué, en aquesta àrea de pensament, alguns temes de reflexió comuns. D'una banda, la redefinició d'una idea historicista i tradicionalista de la nacionalitat catalana, apartant-ne els elements de doctrina nacionalista que la poguessin fer incompatible amb una certa idea d'Espanya, entesa aquesta més com una realitat històrica amb la qual calia coexistir que com un projecte comú d'Estat. D'altra banda, la revisió del principi de les nacionalitats com a fonament teòric d'un projecte polític català, i la proposició, a canvi, de diverses formes de regionalisme i d'autonomia principalment cultural.

Les dues grans línies de pensament que convivien en aquest sector eren el regionalisme conservador, que havia encarnat els anys trenta en el partit Lliga catalana, i el tradicionalisme catòlic d'una part de l'Església catalana, no identificada amb el nacionalcatolicisme espanyol. Hi hagué també algun intent, més personal, de reformular una Catalunya ideal, sintetitzada en determinats trets de caràcter col·lectiu, a l'estil del que ja havien fet alguns teòrics del Noucentisme cultural.

El regionalisme conservador

Els dirigents intel·lectuals i polítics del regionalisme conservador ja havien iniciat, des dels anys vint, la revisió d'alguns postulats doctrinals de la codificació de l'art de la

Riba. Exiliats i dispersats arran de l'alçament i l'esclat revolucionari de 1936, algun d'ells, com Ferran Valls Taberner, assajaren d'incorporar una part del seu bagatge ideològic a l'espanyolisme franquista, com ja hem vist. Altres, com Joan Ventosa Calvell, col.laboraren pràcticament amb el règim franquista, però eludiren de tractar la qüestió nacional en els seus escrits polítics i ideològics.¹ Lluís Duran Ventosa i Francesc Cambó, en canvi, abordaren doctrinalment el tema en diversos escrits.

El jurista Duran Ventosa va intentar reconstruir els esquemes teòrics del nacionalisme català, d'inspiració germànica, de Prat de la Riba, en el marc de l'ascens del nacionalisme alemany i de l'espanyolisme franquista, per tal d'assenyalar-ne els avantatges com a força conservadora i contrarevolucionària i alhora els perills d'una exacerbació.

A les acaballes de la guerra civil, va escriure un llibre d'elevades pretensions teòriques, La esencia de los nacionalismos. Sus virtudes y sus peligros (1939), en la primera part del qual reproduí -en molts paràgrafs, literalment- conceptes i definicions del seu llibre Regionalisme i federalisme, que havia estat prologat per Prat de la Riba el 1905.

Duran partia de la distinció naturalista entre "el ser Natural, Nación y el ser Jurídico, Estado", segons la qual "el Estado es la Nación organizada políticamente". I recordava les seves fonts teòriques, ja explicitades en l'assaig de primers de segle: l'escola històrica alemanya del dret, representada per Bluntschli, per qui el volk era "una comunidad hereditaria del espíritu, del sentimiento y de la raza", teòrics del caràcter nacional com Funk-Brentano, Albert Sorel i Krause, i amb les matisacions que veurem, les fèmules del principi de les nacionalitats de l'italià Mancini i de l'alemany Stael.²

Duran repassava alguns elements integrants de la nacionalitat, com la llengua, la religió, l'ètnia, de tots els quals as-

senyalava la importància però sense considerar-los decisius. Els tres elements fonamentals d'una nació eren, per Duran, els elements personals, territorials i històrics, "un pueblo, una tierra en que vive, una permanencia histórica de aquél en ésta", resumits en una ànima o esperit nacional que era l'existència mateixa de la nació. "La Nación existe cuando ya tiene alma -afirmava Duran. Pero el alma nacional no se la da desde fuera. Es un producto de sí misma"³

La definició de nació coincidia exactament amb la de Prat de la Riba a La nacionalitat catalana (1906), que Duran citava ara en castellà: "un principio espiritual, una unidad fundamental de los espíritus", i de qui, en moments de guerra i trasbalsos, Duran reproduïa oportunament aquestes paraules: "Uaerá el derecho, enmudecerá la lengua, se borrará hasta el recuerdo de su existencia: pero por debajo de las ruinas, seguirá alentando el espíritu del pueblo prisionero, luchando siempre y espionando la hora de hacer salir otra vez, a la luz del día, su personalidad característica"⁴.

El nacionalisme era una expressió de l'esperit nacional que aspirava al reconeixement de la seva personalitat i als drets que se'n deriven. El principi de les nacionalitats establí el dret de la nació a convertir-se en Estat. Però no se'n podia acceptar la versió democràtica del dret d'autodeterminació excepte en els casos en què l'exercici d'aquest dret coincidís amb el que dictava l'essència nacional: "El principio capital, esencial, de aplicación a la organización de las Naciones y a la regulación de sus derechos -escrivia Duran-, es el principio de las nacionalidades. Éste emana de las realidades históricas, y es una consecuencia de las doctrinas del Derecho Natural de los pueblos, proclamado por las Escuelas históricas y las positivistas." En canvi, "el derecho de los pueblos a disponer de sí mismos es una de tantas afirmaciones derivadas de los equivocados principios rousseauianos que impresionaron a las gentes duran-

te un siglo por su rotundidad y por aquella brillante simplicidad tan apta para seducir imaginaciones mal preparadas". Així doncs, "el principio de autodeterminación puede tener eficacia, como complemento del de las Nacionalidades. Pero no es superior ni anterior a éste, ni puede substituirle"⁵

Pel que fa a la Catalunya de 1939, impossible una autodeterminació que no posés en qüestió la victòria militar franquista, calia aplicar el principi de les nacionalitats amb extraordinària flexibilitat doctrinal. Duran, sense fer menció explícita de Catalunya, donava un "consejo especialmente dirigido a las naciones pequeñas por su población y su extensión territorial, aunque puedan ser muy grandes por su espíritu y su cultura. A los débiles en fuerza -indicava-, les conviene no ofuscarse excesivamente por la ilusión del ejercicio de un poder político completo. Sobre todo en los momentos en que éste haya de chocar necesariamente con Naciones mucho más fuertes. Es cierto -reconeixia Duran- que en general el poder político propio es la única garantía de la propia cultura nacional. Pero si una nación pequeña, imposibilitada para imponerse por el hecho de su misma debilidad numérica, y por consiguiente militar, puede obtener el respeto a su desenvolvimiento espiritual y al libre desarrollo de su cultura y de su economía, ha de reflexionarlo mucho antes de exponer las posibilidades de su porvenir en estos órdenes, con la ilusión de un poder político de funciones demasiado extensas, y que por los choques con otros poderes puede ser a veces de difícil mantenimiento"⁶

Duran s'inclinava, doncs, a afirmar, en el pla teòric, una nació espanyola amb els drets polítics corresponents al principi de les nacionalitats, en el sí de la qual fossin respectades determinades especificitats econòmiques i culturals de Catalunya. Escrivia, referint-se a Espanya: "A la Nación una, corresponde el Estado uno. Pero si dentro de la unidad de la Nación aparecen en ésta variedades lingüísticas o de costumbres jurídicas o de

cultura, etc., etc., el Estado ha de organizarse y funcionar, respetándolas y aun fomentándolas, como expresión de un activo que interesa aumentar y fortalecer"?

Duran comparava la formació històrica com a nacions dels grans països de l'Occident europeu: Gran Bretanya, França, Itàlia i Espanya. "Todos han sido constituidos mediante la aglomeración de países dispersos". I "dentro de la definición, hecha con criterio rigurosamente científico, expuesta anteriormente, en los cuatro países se da el caso clarísimo, indudable de la existencia de las cuatro Naciones". Però es preguntava: "¿existe solamente una Nación en cada uno de ellos? ¿Son sus Naciones absolutamente homogéneas? ¿Pueden calificarse de Naciones heterogéneas? ¿Subsisten en ellas restos de antiguas nacionalidades, reales variedades nacionales que matizan sus diferentes comarcas?"⁸

Duran, sense acabar de gosar a escriure en termes unnucciatius, assenyalava, però, l'especificitat del cas espanyol respecte a la solidesa nacional de les grans unitats polítiques europees: "El proceso político español no es exactamente igual al determinante de la formación de los demás grandes Estados del Occidente de Europa. Se desarrolló de otra forma y ha llegado a los mediados del siglo XX en unas condiciones que no pueden ser comparadas a ningún otro". Més enllà d'aquesta caracterització, l'autor -sabent que seria llegint sobretot per persones d'influència política en el bàndol franquista- preferia no utilitzar cites d'autoritat del seu patrimoni ideològic i recorria al pensament de "dos hombres no sospechosos de parcialidad, Menéndez Pelayo, el gran Maestro español de autoridad por nadie negada, y José Antonio Primo de Rivera, el ardiente organizador de la Falange Española". Per al primer, en paraules de Duran "la lengua y cultura catalana, como las demás existentes en España, son tan españolas como la castellana, y la nacionalidad española está integrada por un conjunto de variados elementos que le pro-

porcionan un patrimonio más rico aún". Per al segon, segons cita textual, "España es varia y es plural, pero sus pueblos varios, con sus lenguas y sus características, están unidos irrevocablemente en una unidad de destino en lo universal". Duran en deduïa que "no existe en España una homogeneidad nacional". Però es mantenia al nivell d'hipòtesis entre interrogants: "¿Dentro de las fronteras del Estado, subsisten al lado de la nacionalidad castellana, las nacionalidades catalana y vascongada, siempre entendiendo la palabra nacionalidad en el sentido doctrinal expuesto en este libro? ¿O bien en un estado de indefinición, cuerpo político todavía en estado pastoso, nacionalidad aún no del todo consolidada, puede decirse que dentro de una reconocida nacionalidad, no ya castellana, sino española, subsisten restos vivos y potentes de variantes nacionales de las cuales las más señaladas son las variantes catalana y vascongada?". Fos quina fos la solució doctrinal que es donés al problema, "Naciones o variantes nacionales, la doctrina del nacionalismo, concebida como un hecho científico, recomienda el mismo tratamiento. La consideración del hecho esencial de las diferenciaciones nacionales, impone doctrinalmente la necesidad de su respeto".

Duran advertia consegüentment, als franquistes: "La cohibición coactiva del desarrollo de las características catalana, vascongada, gallega y demás de los diferentes pueblos españoles, no hace más que irritarlos y excitarlos en sentido contrario al interés de la común convivencia. Mientras que el reconocimiento de las distintas personalidades regionales y el respeto a sus características conservan su valor general y humano, en beneficio del activo español, más rico cuanto más variado y extenso". Es mostrava disposat a renúncies polítiques certes, en una "obra de eliminación de lo que pueda ser arcaico y perjudicial" del ca talanisme, però demanava protagonisme dels catalanistes fins i tot en aquesta obra de renúncia: "Morirá naturalmente lo que de-

je de tener razón de ser. La falta de ambiente acabará con lo que ya no sirva. Pero no es la coacción política ni el espíritu dominador de ningún nacionalismo en estado agresivo, lo que lo consiga. Ni sería bueno que pudiera conseguirlo, privando a la Humanidad de vitalidades colectivas que pudieran serle útiles".⁹

La compatibilitat dels esquemes teòrics del nacionalisme de Prat de la Riba amb el suport al franquisme era cercada sobre tot a través de la tesi central que "la existencia de los nacionalismos ha permitido crear la civilización y defenderla contra la Revolución Social"¹⁰ Per Duran, el món d'entreguerres havia estat presidit per "la lucha del movimiento espiritual revolucionario universalista y del conservador nacionalista". El primer, desfermat a Rússia i altres països d'Europa des de 1917, fins arribar a l'Espanya de 1936-1939, volia "instaurar un sistema económico-social aproximadamente igual para todos los pueblos", segons Duran. A aquest idealisme havia calgut fer-li front amb un altre idealisme, de caràcter nacionalista. "El espíritu nacional ha sido el informador esencial de los regímenes que, en todos los pueblos de Europa y casi podríamos decir del mundo, han nacido como reacción a las grandes convulsiones político-sociales que los han atormentado, con tanta intensidad y con tanta frecuencia, después de la Gran Guerra". Des d'aquest punt de vista, les diferències entre les diverses formes polítiques de dominació de la burgesia perdien notorietat: "No son más antirrevolucionarios el régimen fascista italiano o el régimen nacional-socialista alemán que el régimen tradicionalmente democrático y parlamentario de todos los países que constituyen el imperio británico. (...) Cada pueblo se ha adaptado a las necesidades de la defensa contra el espíritu de la Revolución social comunista, destructor de todas sus fuerzas nacionales. Y lo ha hecho como ha podido". Calia disculpar, per tant, els possibles excessos nacionalistes en alguns països en ares de la seva eficàcia contrarevolucionària: "La repriminación de la opinión de

Fuera de cada país, por los medios empleados para la salvación de cada Nación, puede haber sido injusta algunas veces. Necesarios o no aquellos sacrificios, excesivos quizás, no se debe olvidar que se trataba del mantenimiento de las esencias nacionales". Quant als règims nacionalistes d'Itàlia, Alemanya i Portugal, "se ha de prescindir al juzgarlos de las simpatías o antipatías que inspiren sus conclusiones políticas" i "comprender su esencia nacionalista". Aquests règims "representan la reacció del sentido nacionalista de la vida política contra las intoxicaciones filosóficas de las doctrinas revolucionarias de tipo anarquista, socialista y comunista, es decir, de todas aquellas cuya esencia deriva de postulados de razón individual y niegan el principio natural e histórico de la Nación". Allò que calia destacar era que "la orientació precisa es, en todos ellos, el combate contra las negaciones revolucionarias sociales, el espíritu destructor de la religión, de la propiedad, de la familia, de la autoridad y sobre todo de la Patria que lo abarca todo". I, al·ludint ja clarament al cas d'Espanya, Duran concloïa: "el Ejército es naturalmente el brazo armado de la Patria, la expresión activa de la defensa de la nacionalidad, y como lo era en el exterior, lo era y sigue siéndolo en lo interior de la vida nacional para la garantía del orden público y la defensa contra los elementos de disolución"¹¹

Per la via de la contraposició de revolució a nacionalisme, Duran arribava a atribuir els processos revolucionaris a un fenomen de desnacionalització. A un país "la desnacionalització le puede venir mediante la adopció de ideologías que contradigan su propia idiosincrasia nacional. Y esto de la misma manera tratándose de ideologías importadas que de ideologías nacidas en su propio seno". Així es podia arribar a la conclusió que "a una inspiració netamente extranjera y esencialmente antiespañola, obedeció la Revolución española de 1936". Però quan Duran pretenia analitzar els prototipus de les revolucions fran-

cesa i russa constatava: "La transfusión al organismo nacional del virus extraño, es altamente peligrosa cuando encuentra el camino del temperamento nacional. Entonces son mucho más difíciles las reacciones nacionalistas que muchos pueblos han necesitado para llegar a la eliminación de las toxinas extra-nacionales"^{1.2}

Fins aquí hem vist, amb els seus aspectes contradictoris, els avantatges contrarrevolucionaris i conservadors dels nacionalismes. Però, des d'una tradició regionalista com la de Duran, una exacerbació nacionalista espanyola, anàloga a la del nacionalsocialisme alemany, per més contrarrevolucionària que fos, podia comportar també alguns perills. Duran feia una distinció -que Cambó elogiarà- entre tres estats del nacionalisme: de protesta, contra una estructura estatal viscuda com a inadaptada a la seva essència; de satisfacció, quan apaivaga aquell malestar; i d'expansió agressiva, al qual s'arriba en un estadi successiu. Duran, al·ludint a Alemanya i prevenint que el franquisme hi pogués cercar inspiració, assenyalava que "el nacionalisme en estado agresivo ha tomado en estos últimos tiempos la característica del racismo. En esta forma -opinava- representa una notoria exageración y en muchos casos un máximo peligro"^{1.3}. D'altra banda, també un excessiu nacionalisme econòmic, que volgués arribar a una autarquia absoluta de cada país, podia resultar perillós, tot i el proteccionisme que Duran, com a interpret de l'actitud tradicional de bona part de la burgesia catalana, defensava. En tercer lloc, l'estatalisme exagerat de Hitler i de Mussolini aixecava en l'autor algunes preocupacions, i s'inclinava preferentment pel nacionalisme més tradicionalista i catòlic d'Oliveira Salazar. Finalment, tampoc l'ús incontrolat de la força, el mite de la violència com a arma política era agradós al jurista Duran, que hi contraposava les forces espirituals de la raó i el dret.^{1.4}

La constatació d'aquests perills com a amenaces presents en

la dinàmica del franquisme en guerra i del nacionalsocialisme i el feixisme expansionistes, feia acabar el llibre a Duran amb un avís d'alerta per al futur immediat: "¿puede pensarse seriamente en que todo esto pueda ser definitivo? -es preguntava. La alianza del espíritu de expansión de ciertos nacionalismos, con la adopción del mito de la violencia, acabará por perjudicarlos, porque la acción fecunda de las esencias nacionalistas no se puede contar por éxitos aparatosos de un momento, sino en una apreciación en un extenso panorama histórico de sus diversos resultados".¹⁵

Aquest punt d'ambigüitat en el pensament del Duran Ventosa de 1939 fou desenvolupat en anys posteriors, especialment en el seu llibre Intoxicación oriental de Occidente (1948), escrit després de la derrota del nacionalsocialisme i del feixisme en la Segona guerra mundial. La guerra freda incipient trastocava la composició dels blocs mundials. Ja no es podien defensar, ni que fos amb reserves, els nacionalismes alemany i italià venguts com a parts d'un bàndol de nacionalistes contrarrevolucionaris sense perill de córrer la seva mateixa sort, però tornava a ser possible identificar l'enemic amb la revolució europeo-oriental, simplificadament batejada d'eslava. La nova amalgama de Duran incloïa la defensa de l'esperit conservador i tradicionalista dins d'un genèric occidentalisme i la denúncia d'una suposada "intoxicación del mundo occidental por el espíritu oriental contagiado por los pueblos germánicos y eslavos". Qui deu anys abans s'havia identificat obertament amb el hitlerisme contra el bolxevisme, posava ara els dos moviments en un mateix costat de la trinxera. D'Alemanya i de Rússia, "de uno y otro país, por dos canalizaciones diversas, vulgarmente llamadas de derecha y de izquierda, han llegado al Occidente las perturbaciones de su civilización que lamentamos".¹⁶

Duran contraposava ara una "civilización latino-anglosajona", d'origen mediterrani, a l'orientalisme germànic i eslav: "Es

evidente -sostenia- que el sentimiento de libertad civil, de independencia personal, de voluntad constante de la propia afirmación, no es igual en los pueblos anglosajones, latinos y escandinavos, que en los germánicos y eslavos". La caracterización de la psicología colectiva occidental es basada en una concepción tradicionalista i antiestatalista: "Hay pueblos en los cuales toda la formación espiritual arranca de la persona, considerando a la colectividad desde la familia, y a la ciudad y el Estado como un complemento de aquella, para su bien; y pueblos en los que, sentimentalmente, por obra de concepciones secularmente transmitidas de generación en generación, la persona se siente naturalmente empujada dentro de la Comunidad, generalmente con un sentido reverencial de la representación de ésta: Emperador, Rey, Dictador, o lo que sea"¹⁷

Contradient els seus esquemes de deu anys abans, Duran afirmava el 1949 que hi havia "escasas diferencias sustanciales entre el nazismo hitleriano y el comunismo soviético". "Es hoy evidente -afirmava- que, si el nazismo se hizo un ideal nacional mezclando las aspiraciones del nacionalismo al predominio en el mundo con proyectos de transformación social y dislocaciones del sistema económico rigurosamente ordenado por el Estado, el comunismo soviético hace lo mismo aunque invirtiendo el orden de los dos ideales, proponiéndose la transformación de la vida económico-social, también ordenada por un poder político cruelmente riguroso, y la imposición de un ideal ultranacionalista que someta feudalmente los pueblos de raza eslava a los rusos, los más fuertes en número, en calidad y en espíritu de dominio". Duran cercava en la violència un mateix esperit comú de nazisme i comunisme eslav: "uno y otro de los dos grandes movimientos -y esto es lo que aquí tiene interés- con el mismo procedimiento: la violencia, medio único de imposición de la voluntad propia a los que, a las buenas, no querían doblegarse"¹⁸

Aquesta recomposició de fronts permetia a Duran Ventosa re-